

Dora Sakayan

Armenian Proverbs in English Translation

ARMENIAN PROVERBS

IN ENGLISH TRANSLATION

ԴՈՐԱ ՍԱՔԱՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌԱՃՆԵՐ
ԱՆԳԼԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՄԲ

ԵՐԵՒԱՆ – ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ
2024

DORA SAKAYAN

ARMENIAN PROVERBS
IN ENGLISH TRANSLATION

YEREVAN – YSU PRESS
2024

UDC 81

Layout and technical assistance by Maro Manavian

Sakayan Dora

Armenian Proverbs in English Translation / D. Sakayan.-

Yerevan: YSU Press, 2024.- 280 pp.

1. Armenian Proverbs selected and translated by Dora Sakayan
2. Introductory essay on content, origin and the translation of Armenian proverbs.

Artwork on the cover and inside the book is taken from
medieval Armenian miniature art.

All rights reserved.

No part of this book may be reproduced in any form.

ISBN 978-5-8084-2660-3

<https://doi.org/10.46991/YSUPH/9785808426603>

© YSU Press, 2024

© Sakayan Dora, 2024

*To my grandchildren,
Ani, Artem and Suren*

Contents

INTRODUCTORY UNIT

Foreword	ix
Introduction	xiii

ANTHOLOGY

1. Մարդկային յարաբերութիւններ <i>Human Relations</i>	1
2. Պատուիրաններ <i>Commandments</i>	25
3. Ընտանիք եւ ազգականներ <i>Family and Relatives</i>	45
4. Մարդու նկարագիրը <i>Human Character</i>	75
5. Մարդու բնութիւնը <i>Human Nature</i>	105
6. Մարդկային վիճակներ <i>States of Being</i>	117
7. Հաւատք եւ սնոտիապաշտութիւն <i>Beliefs and Superstitions</i>	139
8. Գիւղ եւ քաղաք <i>Country and City</i>	157

9. Կենսավորձ եւ կրթութիւն	
<i>Experience and Education</i>	165
10. Անարդարութիւն, հարստութիւն, անվտանգութիւն	
<i>Injustice, Wealth, Security</i>	177
11. Կեանքի դասեր	
<i>Lessons from Life</i>	199
12. Ալբֆետական յաւելում	
<i>Alphabetical Appendix</i>	219
Notes	229
The Armenian Alphabet	232
Glossary	234

FOREWORD

Of all the genres of oral tradition, proverbs are among the most popular. They embody the wisdom of an entire linguistic community and the experience, the beliefs and superstitions of many generations. Because they originate from an anonymous, though authoritative source—the nation as a whole—they guide people’s destinies as universal lessons of life, commandments, maxims, and advice.

In their spirit, proverbs cross all national boundaries; in their form, they capture the essence of a people both as part of the human family and as a collective “individual,” as it were. The many practical uses to which they may be put, has long fascinated the layman and the scholar; hence the rich literature (anthologies, collections, dictionaries, monographs, etc.) of paremiology.¹ Despite the enormous volume of books on proverbs in general, Armenian proverbs have yet to receive their full share of attention on an international level.² The Armenian proverb has played a unique role in the preservation of Armenian culture, yet this unique reflection of a distinctive worldview has hardly broken out of its own community. It is imperative that this enormous fund of ethnographic material be made available to other peoples.

It is not an easy task to write an introduction to a book of this sort, not because the subject cannot speak for itself—it can, with the eloquence of the thousands of years that go into the making of a nation’s culture and that elusive quality of “the people.” What I would like to convey, apart from my own admiration for the tenacity and creativity of my fellow Armenians, is something of the fascination that others can find in this storehouse of folk wisdom—whether my readers be ethnographers, anthropologists or folklorists, children of the Diaspora, the nostalgic expatriate or the curious student of culture. As for the literary appeal of Armenian proverbs, the translation³ will aim to deliver as much as is humanly possible of their

pithiness, punch, and poetry. The reader is invited to browse through this treasury of verbal folklore and to draw parallels with more modern notions governing our lives. The aim of this work is to show the vast potential of the Armenian proverb as a field of study.

On the prospective readership. One of the biggest concerns accompanying the present work was the constant awareness of just how many different backgrounds my readers might have. Will they know Armenian? Will the Armenian reader lean towards East or West Armenian⁴, or some compromise between the two? For obvious reasons, the book is addressed mainly to West Armenians who, as members of the Diaspora, have less access to national folklore. But here too, the question is: Does the reader belong to the older, linguistically and socio-culturally more competent group, or to a younger generation, less experienced in these matters? In order to reach each and every one of these groups, the interests of some had to be inevitably, if only temporarily, shoved aside. For example, in order to explain to the competent Armenian reader the choices I had to make with regard to the language of the proverbs, I have included samples representing various Armenian dialects (pp. xv-xvi) at the risk of trying the patience of an English reader unable to follow, let alone appreciate the discussed linguistic differences. Similarly, to make dialectisms (regional varieties of form) in the proverbs understandable to all Armenian readers, the literary equivalent of some words was added in brackets in the Armenian text. In other cases, the English reader and/or the less informed child of the Diaspora were addressed. Certain Armenian words that do not have English equivalents and are used in the English text have been marked by asterisks and explained in a glossary at the back of the collection (p. 235). As well, short clarifications have been provided in brackets after particularly ambiguous proverbs.

On the spelling and transliteration of Armenian words. The rendering of the pronunciation of many words, both in the Armenian text and the transliteration, has also posed problems, since the existing two versions of Armenian (Western and Eastern) differ as to the pronunciation of a number of consonants. I have based the spelling of certain Turkish loan words on the West Armenian pronunciation. For instance, for the colloquial word [dard] or [derd] for “worry,” which in East Armenian folkloristic literature is presented as դարդ, I chose to spell տարտ or տէրտ to comply with West Armenian standards. This of course may alienate the East Armenian reader. When transliterating Armenian words for the English-speaking reader, however, I have considered both versions of pronunciation. Such is the case with դանակ “knife,” [danak E / tanag W] where the East Armenian pronunciation is in-

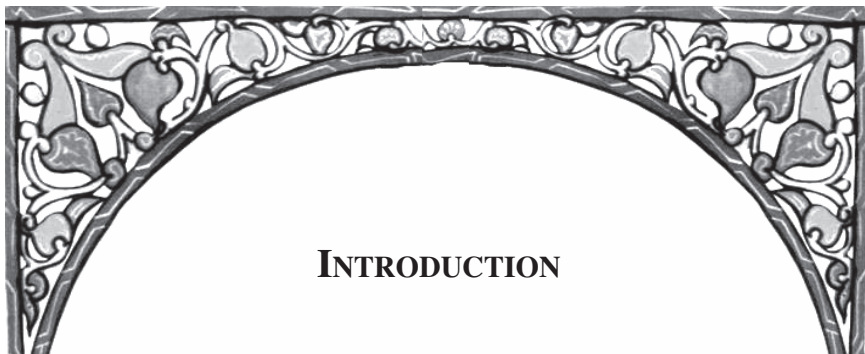
dictated by the abbreviation ‘E’ and the West Armenian by ‘W’. In rare cases, I let myself be guided by intuition and chose to give only one, the most common phonetic version. For example, Գրող “Angel of Death” has been transliterated only as [grogh], since this word is so very well established in its East Armenian pronunciation.

It would be a very interesting task in and of itself to give the transliteration of each proverb under each Armenian entry. However, this would go beyond the scope of this anthology and double its volume, since I would have to include for each proverb both Western and Eastern transliterations. Instead, I believe I have reached a more manageable solution by appending the Armenian alphabet twice, with both Western and Eastern reading (see pp. 230-231). This will allow any particularly interested reader, with some effort, to read the Armenian text and/or to get some idea of the poetic structure (rhyme, alliteration, etc.) of the original, as well as to comprehend some of the strategies employed in translation.

On the selection of the proverbs. The present collection does not pretend to be all-inclusive. What it does aim at is a balanced presentation of 2,500 Armenian proverbs from East, West and various dialects. It draws upon my own diverse experience as a child of the Diaspora who then spent almost 30 years in Soviet Armenia. There proverbs were my daily companions.⁵ As a child, my ear was trained in my own proverb-addicted family where West Armenian was cultivated at its best. Later in Armenia, I was lucky enough to be surrounded by people from all walks of life who brought proverbs to life — the man of the soil, the man in the street, and the man of letters (and women too, although proverbs are notoriously old-fashioned in their gender biases in all languages which distinguish gender. Fortunately, the Armenian language does not have a category of gender). I was also fortunate to work with Armenian scholars and benefit from their knowledge of and enthusiasm for Armenian folklore. Among them was Aram Ghanalanian, whose ground-breaking work *Արածանի* [Aradzani], the Anthology of Armenian Proverbs (1960)⁶, continues to inspire my scholarly interest.⁷ Ghanalanian’s monumental work deserves a broader readership. The anthology presented here draws considerably on his collection, which is based on published and unpublished Armenian proverb collections, on ethnographic and literary journals, on the works of prominent Armenian writers, and on data which he collected himself. A substantial part of my inventory I have selected from Ghanalanian’s work that I have supplemented with a great number of proverbs not included in Ghanalanian’s collection. They are drawn from my own experience in both Armenian communities before and after the year 1960.

On the arrangement of the Anthology. The traditional organization of proverb collections alphabetically, either by first word or by key word, separates proverbs that are related either thematically or by the messages they carry. For the Armenian reader, this discourages browsing, surely one of the most pleasant ways of acquainting oneself with the genre. For the English-speaking reader, alphabetical order in Armenian would be meaningless. In the absence of any better solution, it made sense to me to adopt Ghanalanian's technique of dividing the Armenian proverbs into thematic chapters with each chapter organized by sub-themes. I have, however, refined his technique by creating my own thematic divisions and sub-divisions. This format accommodates a number of proverbs that would otherwise be jumbled in appendices, as they are in Ghanalanian's collection. In sum, there are 11 thematically arranged main headings with 200 sub-headings, and one appendix of unclassifiable proverbs arranged alphabetically.

The first chapter, "Human Relations and the Power of Language" contains proverbs dealing with the complexities of human conduct with respect to friends and enemies, guests, neighbors, as well as the use of language as a tool and/or weapon in these relationships. "Commandments" presents a set of precepts for an ethical and decent life; "Do no wrong" is the keynote of this section. The chapter "Family and Relatives" describes the system of stereotypes that ruled the extended patriarchal family. "Human Character" condemns and ridicules the lowly aspects of the human character and glorifies the "humble," the "diligent," and the "honest," in short, true human nobility. The chapter "Human Nature" describes recurrent patterns of human behavior, emphasizing the decisive role of habit in forming personalities. "States of Being" focuses on various human conditions, circumstances, and predicaments. Of special interest is "Beliefs and Superstitions," which draws out the idiosyncrasies of an ancient Christian belief system founded on pagan soil and surrounded by powerful non-Christian nations. "Country and City" shows the Armenian proverb as most recognizably "Armenian," evoking the climate, history, geography, and landscape of rural and urban Armenia, and its people's nostalgia for a lost paradise. The chapter "Experience, Education, Profession" provides information on the role attributed to nature and nurture, the social environment, education, and work. In the chapter "Injustice, Wealth, and Power," proverbs protest against the unequal distribution of wealth, while showing how the system can be fought or manipulated. The final chapter, "Lessons from Life" summarizes the conclusions that people have drawn from long and recurrent experience. An appendix of miscellaneous proverbs, each standing alone, completes the anthology.

INTRODUCTION

On the language and structure of the Armenian proverbs. Proverbs across languages — as in no other branch of folklore — are known to carry features which make them instantly recognizable as such. The distinct character of proverbs as a genre — their language, content and structure — is known to manifest itself in all languages, yet to do so in a manner very unique to each particular language. The Armenian proverb displays all the features common to proverbs as a universal genre of oral tradition, finding its own, language-specific expression. One of the important features of Armenian proverbs is the great tenacity of their original forms and their ability to preserve those forms. For instance, Armenian proverbs have kept a great deal of their initial regional language while most of the Indo-European languages have recast their popular maxims into a more literary form. Below are some typical examples of proverbs that have retained their original regional features, as identified in Ghanalanian's (1960) collection. Though these features are, of course, lost in translation, I direct my English reader's attention to the considerable geographic scope and diversity:

Քաղցր լեզուն հազար սրի ջուղաբ կու տայ: (Yerevan)
One sweet tongue can fend off a thousand blows of a sword.

Փորս մօտ է, քանց քորս: (Kharpert)
My stomach is closer to me than my sister's.

Վախի գլուխը սաղ կ'ըլի: (Lori)
The fearful head survives.

Ճեղնը կտրած տեղը վէր կ'ընկնէ: (Karabagh)
The branch will fall where it is cut.

Հարիւր սաղից մի կացին չ'ըլի: (Shulaver)
You cannot make an axe from a thousand needles.

Իմ մեռնելուց խետ, թող կտրի աղբուր ու գետ: (Van)
After I die, may all rivers and wells run dry.

Էնքան մօտ են, որ մէջները ձու դնես՝ կ'եփի: (Oshakan)
They are so close that an egg could cook between them.

Դրսից փիլայ, ներսից կիլայ: (Mush)
Outside it shines, inside it whines.

Խալխի ասա-կօսէն ո՞վ կու մուսջ կացնէ: (Tbilissi)
Who can stop the rumors of the people?

As in other forms of oral folklore, Armenian proverbs do not mince words; they are blunt, like the following proverb describing women's ingenuity when it comes to outwitting their husbands:

Կնիկն որ մարդուն խաբել ուզենայ, ասեղը հովանի կ'ընէ:
A wife wanting to cheat on her husband will use a needle for a shield.

Nor are proverbs afraid to call a spade a spade: they can be earthy, at times even scatological:

Պարի ելլողը ուր պիտի խաղցնէ:
He who gets up to dance, must move his arse.

When complaining about bad luck, people say:

Երկու սափաթ քաք ուղարկեն մեր քաղաքը, մէկը մեր տունը կու գայ:
If they send two baskets of shit to our city, one will come to our house.

Sexual humor is not absent:

Հասած աղջիկը որ բախտ ունենար, թախտ աւելուց ճուճ կը գտնէր:
If an old maid were lucky enough, she would find a prick while sweeping the floor.

I had originally decided not to include in this collection proverbs containing vulgarisms. However, as my involvement with Armenian proverbs grew, I came to recognize how much color they added to the palette of proverbial expression. Without them, this collection would fail to be a full and accurate presentation of a living colorful oral tradition. Furthermore, in the words of Confucius—himself a master of proverbial expression—“fine words and an insinuating appearance are seldom associated with true virtue.”

Many Armenian proverbs exhibit a healthy dose of humor and sarcasm. Note the proverb referring to the joy of recovering something lost, with the implication that the chances of receiving something new are extremely remote:

Աստուած աղքատը խնդացնել ուզէ նէ, էշը կորսնցնել, վերջն ալ գտնել կու տայ:

When God wants to make a poor man happy, he makes him lose his donkey and lets him find it again.

This proverb's stoic wit becomes more biting with the following addition:

էշն առանց թամբի ալ վերադառնայ՝ կ'ուրախանայ:

Even if his donkey returns without the saddle, he will still be happy.

Given their often witty style, Armenian proverbs can be favorite quotations in discourse. Compare the Armenian equivalent of the English proverb “Too many cooks spoil the broth:”

Եօթը տէրտէր մի աղջիկ կնքեցին, անունը դրին Կիրակոս:

Seven priests baptized a girl and gave her the name Kirakos.

[Kirakos is a male name.]

As in other languages, Armenian proverbs are well known for their conciseness, for their capacity to function as mini-texts. They often represent full or elliptic statements expressed in just a few words. What could be more concise than:

Անցուկը մոռցուկ է:

What's over is forgotten.

In fact, Armenian proverbs can be extremely concise, even compared to their counterparts in other Indo-European languages. They make extensive use of economical linguistic forms available in Armenian grammar, such as constructions with participials ending in *-ողը* and *-ածը*. Compare the correspondence of 4 words in the following Armenian proverb to 13 words in their English translation:

Ուզածն ըսողը չուզածը կը լսի:

He who says what he wants will hear what he does not want.

[Message: Curb your tongue!]

Along with this kind of brief and highly-structured units, however, there are in Armenian also longer proverbial texts of various sizes and shapes, rarely found in other languages. Many Armenian proverbs carrying segments of direct or reported speech can be readily traced back to narrative structures. They can be frequently derived from historic events, fables, folktales and jokes. Consider the following proverb:

Կատուն մկան չհասաւ, ասաց. «Թող երթայ պապուս հոգուն»:
The cat couldn't catch the mouse; she said, "Let it be a sacrifice for my dead grandfather's soul."

At times, proverbs can carry more than one segment of direct or reported speech. To express, for instance, the injustice existing in this world, and the double-standard society applies to people depending on their wealth, Armenians say:

Հարուստ մարդը օձ կերաւ, ասին, դեղ ա. աղքատը կերաւ, ասին սոված ա:
When the rich man ate a snake, they said it was a remedy; when the poor man did, they said he was hungry.

Some proverbs are strikingly loosely-structured, bearing resemblance to the telling of a short anecdote:

Ճնճղունն ձմռան ասաց. «Գարունը որ գայ, գուլպայ կը գործեմ»:
Որ եկաւ գարուն, օրեր տաքցան, «Նա ո՛ւր, գուլպան ո՛ւր», ասաց:
In Winter the sparrow said, "When the spring arrives, I will knit some socks." When the spring arrived, he said, "Who am I to knit socks?"

Most typical are, however, dialogue-proverbs, a pair of utterances produced by two different speakers. In most cases, one of the speakers is specified, while the other, an impersonal and anonymous speech partner, stands for an unknown authority, the people as a whole. These are the so-called "dramatized proverbs," consisting of two and even three or four turns which are usually initiated or concluded by "author's" or "narrator's" notes, elucidating the framework of the dialogue and its protagonists. Compare:

Ձկանը հարցրին. «Ծովեմէն ի՞նչ խապար ունիս»: ասաւ՝ **«Խապար չառ ունիմ, համա բերանս ջրով լիքն է»:**
They asked the fish, "What's new in the sea?"; it said, "I have lots of news, but my mouth is full of water."

**Երեխին ասին. «Ինչի՞ ես լալիս»: Ասաւ. «Խօսքս անց է կենում,
էնդու համար»:**

*They asked a child, “Why do you wail?” He replied, “Because that’s
how my words prevail.”*

[Message: Parents should not overindulge their children.]

Dramatized proverbs can often consist of more than two turns. On making invalid excuses, there are two dialogues consisting of three consecutive utterances:

Խլլոտին հարցուցին. «Քիթդ ինչո՞ւ կը վազէ»:

«Ձմեռ է» – ըսաւ:

«Քեզ ամառն ալ գիտենք, ձմեռն ալ»:

They asked the runny nose, “Why is your nose running?”

“It’s winter,” he replied.

“We know you in the summer, as well as in the winter.”

Shorter and more popular variations with the same message exemplify the thesis that most of the proverbs originate from more extensive tales:

Խլլոտին ցուրտն է մահանա:

For a runny nose, the cold weather is an excuse.

To keep the wording of dramatized proverbs as economical as possible, a different discourse organization is used: introductory clauses are omitted altogether, and the identity of the participants are disclosed from within the miniature dialogue. The number of turns can vary. Some proverbs containing four to five turns are more likely to lack introductory clauses. Compare the following four-turn drama that advises the exploited to have no illusions:

— **Աս նեղութիւնը մինչեւ ե՞րբ պիտի քաշենք, հայրիկ:**

— **Քառասուն օր:**

— **Անկէ վե՞րջ:**

— **Կը սորվինք:**

“Until when will our suffering last, father?”

“Forty days.”

“After that?”

“We’ll get used to it.”

However wordy, dramatized proverbs are still perceived by both speaker and listener as a proverb rather than as a story. Such an instance is the following miniature drama. It alludes to the harsh political and economic condi-

tions in which Armenians lived throughout the history of their existence. There, individual lives which are not backed by authority are endangered. This survivalist mentality is disclosed in the dialogue-proverb consisting of three turns:

Մէկի գլուխն են խփել, կանչել է: «Վա՛յ մէջքս»:

Հարցրեկ են. «Ի՞նչ է եղել մէջքիդ»:

Ասել է. «Թէ մէջքս ուժեղ լինէր, գլուխս հո չէին խփի»:

Somebody was hit on the head; he cried out: “Ouch, my back!”

They asked him, “What’s wrong with your back?”

He said: “If I had a strong back, they wouldn’t hit me on my head.”

The same narrative proverb can be found more frequently in shorter versions that can be interchangeable with:

Գլխին զարկեցին, ասեց. «Վա՛յ մէջքս»:

They hit him on the head, he said, “Ouch, my back.”

Thus, one can observe a discernible trend towards gradual reduction of direct and reported speech in Armenian proverbs and the development to more conventional statement-like proverbs. As illustrated above, the examples represent various phases of such a development unfolding before the native speaker’s eyes. Despite this trend, dialogue proverbs continue to enjoy popularity in Armenian oral tradition and be quoted as stylistic variations to their newer and much shorter counterparts. Such a wealth of forms gives the paremiologist a great opportunity to gain insight into the origin of proverbs.

On international and borrowed proverbs. The content of some Armenian proverbs may seem familiar to the English reader; there are often equivalent proverbs, sometimes even using the same simile and/or the same syntactic structure. Compare:

Armenian: *Թաղա ասելը լաւ կ’աւլէ:*

English: *A new broom sweeps clean.*

Other proverbs existing in both Armenian and English use the same simile, but differ slightly in their content:

Armenian: *Ամէն հաւք հետ իր երամի:*

Every bird belongs to its flock.

English: *Birds of a feather flock together.*

Most frequently, the same messages are expressed by different metaphors:

Armenian: *Մէկ ձեռքով ծափ չի տրուի:*

You cannot clap with one hand.

English: *It takes two to tango.*⁸

Proverbs with identical or similar messages can be found in many cultures, close and distant:

Armenian: *Զլացող երեխային կուրծք չեն տար:*

If the baby doesn't cry, it doesn't get nursed.

German: *Hübsch Kind weint nicht, hübsch Kind kriegt nichts.*

If the pretty child won't cry, the pretty child will get nothing.

Armenian: *Ֆրսանդը (առիթ) փողով չի առնուի:*

Opportunities cannot be bought with money.

Classical Greek: *Καὶρόν γνῶθι.* *Know your opportunity.*

[Author: Pittacus, one of the seven sages of ancient Greece]

These are the so called universal or international proverbs, the subject of multilingual proverbial dictionaries and of comparative paremiology. For instance, a proverb underlining the importance of having a trade can be found in many languages:

Armenian: *Փեշակն (արհեստ) որ կայ, ոսկէ պիլագուկ ա:*

A trade is a golden bracelet.

English: *A handful of trade is a handful of gold.*

French: *Il n'y a si petit métier qui ne nourisse son maître.*

German: *Handwerk hat goldenen Boden.*

Italian: *Chi ha un mestiere in man, dappertutto trova pan.*

Spanish: *El oficial tiene oficio y al.*

Russian: Ремесло золотой кормилец.

Lithuanian: *Remeslas turi aukso dugna.*

Latvian: *Amatam zelta pamats.*

Estonian: *Ametil kuldponi äll.*

Classical Greek: *Τό τέχνιον πάσαν γαῖαν τρέφει.*

Hungarian: *A mesterség aranyat ér.*

Turkish: *Sanat altın bileziktir.*

The list could go on. The international proverbs tend to dominate the proverbial stock of any language. However, each culture can claim some

contribution of its own unique perspective. Armenia is no exception here. Many international proverbs are distinguished by features specific to Armenia's geographical, economic, cultural, and historical identity. Compare:

Միրանն իր ծառի տակին վէր կ'ընկնի:
The apricot falls under its tree.

In this proverb, an international proverb theme is expressed with an item of national significance. In this case, the internationally more commonly used word *apple* (compare: *The apple falls under its tree*) is replaced by the more distinctively Armenian fruit *apricot*.⁹

As time-honoured and popular oral expressions, proverbs travel easily between neighboring and even distant communities. Many international proverbs originate from the same source: they can be aphorisms or quotations which may be traced to great thinkers of the past. A quotation originating from Zeno's explanation for why humans are created with two ears but one mouth became a popular proverb:

Διά τοῦτο, εἶπε, δύο ὦτα ἔχουμε, στόμα δέ ἓν, ἵνα πλείω μὲν ἀκούωμεν μειόνα δέ λέγουμε.
The reason we have two ears and only one mouth is so that we will hear more and speak less.

The same saying, with better rhyming and some additional didactic content, can be found in Armenian:

Երկու ականջ, մի բերան, իմացի՛ր խօսքիդ սիրան (կարգ):
Two ears and one mouth, don't be a blabbermouth.
[Lit.: Two ears and one mouth, know when it is your turn to speak.]

There is another category of proverbs, the so-called loan-proverbs, which come about through direct contact with other cultures, be they neighbors, rulers, or trading partners. Proverbs are easily borrowed, adopted, and assimilated. Being popular expressions handed down from mouth to mouth, it is often impossible to trace back their exact origin.

Many cultures living in and around Armenia throughout its long history have obviously influenced the Armenian oral tradition. Some popular Armenian proverbs can be immediately recognized as originating from another language, such as Turkish, Russian, Georgian, Azerbaidjani, Persian, Kurdish, and others. A significant clue in determining the language of origin is the vocabulary used, as well as the items discussed in the text of the proverbs.

There are many proverbs in Armenian borrowed from Russian:

Armenian: *Թագաւորը հեռու է, Աստուած բարձր:*
The King is far, God is high.
Царь далеко, Бог высоко.

Another proverb of Russian provenance is:

*Մեր փողոցումն էլ տօն կը լինի:*¹⁰
There will be festivities in our street, too.
Будет и на нашей улице праздник.

Or: *Մեր բակումն էլ հարսանիք կը լինի:*
There will be a wedding in our backyard, too.
[i.e., We too, one day will have happy occasions to celebrate.]

Armenians have a long history of peaceful cohabitation with their immediate Christian neighbors, the Georgians. Since the 5th century A.D., many generations of Armenians have made their homes on Georgian territory. This interaction has led to borrowings at every level of oral tradition, vocabulary in general and proverbial expressions in particular. Consider the following proverb:

Մամի ուղիարը վուրդուն (որդի) կը հասնի:
The father's unjust actions will pass on to the son.

This proverb is coined in the Armenian dialect of Tbilissi. In addition to the phonetic and morphological markers indicating this dialect, the proverb features two Georgian words: “մամ” (father) and “ուղիար” (injustice). In other words, this proverb represents a partial translation of the Georgian text: *Mamis oudiari shvilsa dajemarteba* (Ghanalanian 1960).

Azerbaijan is another neighbor of Armenia and populations of both countries have shared for centuries not only common territories, but also languages. Hence the flow of proverbial expression from one language to the other. Consider the following:

Պի՛ր ըլի՛ ու փի՛ր ըլի՛:
Let it be one, but let it be a good one.

This saying, which insists on giving preference to quality over quantity, is a mixture of Azerbaijanian¹¹ and Armenian words in equal proportions. A closer look at the Azerbaijanian original *Bir olsoun, pir olsoun* shows that

not only the two rhyming Azerbaijani words *bir* (one) and *pir* (good, fine, fun), but also the entire composition, based on parallelism, has been preserved in the Armenian “translation.”

More intriguing are cases of incidental loan-structures captured in a given proverb, which otherwise do not exist in Armenian dialects. Consider the following Armenian dramatized proverb in which the second of the two turns is entirely in Azerbaijani:

Կատուին հարցուցին. «Մայրդ է լաւ, թէ՞ հայրդ»: Ըսաւ. «Նա՛օ, նա՛օ»:
They asked the cat, “Who is better, your father, or your mother?” It said, “Neither he nor she.”

Note here that the elliptic clause «Նա՛օ, նա՛օ» [*na-o, na-o*] that imitates the sounds of a cat has a meaning in the Azerbaijani language: “Neither he nor she.” The saying refers to a choice between two equally worthless options.

The borrowing of words, along with whole structures, can go as far as absorbing the foreign text as a whole. This is seen in a very common “Armenian” proverb, which declares *availability* to be a top priority:

Նաղստ օլսուռն, սօսն օլսուռն:
Let it be on hand, even if it's just onion.

Another, very remarkable text is the following:

Իլաճ եօք տըր, իսթօշօ:
If there is no (other) solution, you accept it.

This saying, advising people to settle for adverse conditions if there is no other alternative, consists entirely of foreign lexical units. It contains three Azerbaijani words (*iladj* “remedy,” *yok* “no,” *dir* “is”) and one Russian word (*хорошо* [*khorosho*] “good,” “O.K.”). This extraordinary example shows just how much close contact with other cultures can influence an oral tradition. It also shows the arbitrariness of the proverb as a linguistic sign: the relationship between its linguistic presentation and its actual meaning is conventional. Once a proverb has been elevated to the status of proverbiality with a certain message, it will function in a language regardless of its linguistic motivation.

Of all the parallels existing between Armenian proverbial lore and that of other cultures, the Turkish element is the most substantial. For centuries, Armenian populations have been living under Turkish rule on both Ar-

menian and Turkish soil. This has resulted in complete bilingualism for many Armenian communities. In some cases, Turkish as the primary language of communication was imposed by force, to the detriment of the Armenian language. It is therefore not surprising that the practice of writing¹² or even printing Turkish texts for the Armenian readers with Armenian characters was well established as early as the 17th and 18th centuries.¹³ The constant cultural interaction explains the extensive use of words of Turkish origin in various Armenian dialects and subsequently in the Armenian literary language. Hence the abundance of Turkish vocabulary in Armenian proverbs, evidenced in the anthology presented in this book. Many Armenian proverbs were partially or completely coined in Turkish. To judge by content, many proverbs could have originated in either community. Turkish vocabulary does not necessarily indicate Turkish provenance. For instance, a proverb found in Ghanalanian's (1960) collection contains only one Armenian term while the two other terms, are definitely Turkish, lexically and grammatically:

Գինի, հրմենին աինի:
Wine is the Armenian's faith.

Here we have a remarkable case of interlinguistic rhyming or macaronic rhyme¹⁴, whereby the Armenian word *gini* [*gini* E / *kini* W] “wine” is paired with the Turkish **աինի** [*dini*] “faith.” This proverb, existing only in this bilingual form, may be interpreted in several ways, depending on the speaker and the situation. It may, for instance, express an Armenian's boast or glorification of wine, it may also indicate a Turkish Muslim's prejudice towards imbibing Christians. Such a wide range of interpretations, at times diametrically opposed to each other, prevents us from determining the genesis of this proverb.

Another proverb which serves both communities is doubtless of Armenian origin, despite being cast entirely in Turkish:

Sırtını kürke, kapını Türke alıştırma.
Don't let your back get used to a fur, nor your door to a Turk.

This obviously anti-Turkish saying is used to caution against the supposed unreliability of Turks as clients or visitors. It is notable that until recent times it was also cited by some Turkish merchants who preferred to deal with Christians.

Still another current proverb suggests that it was common practice for Armenians to coin some of their proverbs also in Turkish:

Ունու՛ն պիթիթի, տինին պիթիթի:

(Turkish: *Unun bitti, dinin bitti.*)

(*When*) *your flour runs out, your faith runs out.*

[Criticizing lack of ethical principles]

In all likelihood, this proverb goes back to the times when Western missionaries, seeking to convert Armenian Christians from their Apostolic Orthodox faith to Catholicism or Protestantism, would entice the population by distributing flour, rice and other essential foodstuffs. The distinctively Armenian nature of this type of proverbs suggests that the entirely Turkish wording of a proverb does not necessarily indicate Turkish origin.

There is also, however, indisputable evidence testifying to the fact that a great number of Turkish proverbs have penetrated Armenian folklore. Close contacts between the two communities inevitably led to strong socio-cultural exchanges, and hence to borrowings on both sides. Many Turkish proverbs used by Armenians have been either rendered ad hoc into Armenian or simply quoted from the Turkish. Turkish sayings are popular to this day among the older generation of Armenians who lived under Turkish rule. To name just two:

Քէօր քէօրէ ճըրթ տէմիչ:

The blind reproached the blind.

Փարայը վէրէն, տիւտիւյիւ չալար:

He who pays the money can blow the horn.

Curiously enough, these Turkish proverbs are also found in an Armenian edition of Turkish proverbs which are printed with Armenian characters.

It is remarkable that even today when Turkish proverbs are used in an otherwise Armenian discourse, it is quite common to cite an introductory formula in Armenian such as: “*As the Turks would say:*” Frequently, these formulas are anti-Turkish: “*Unlike Turks themselves, their sayings are good:*”.

There is however a trend to “Armenianize” Turkish proverbs partially or totally. The following proverb, functioning in three versions, represents three different phases of such a development:

1) recited entirely in Turkish:

Eşeği eşeğin yanına bağlarsan, ya tüyünden alır, ya huyundan.

If you put two donkeys together, they will learn from each other.

[Lit.: If you tie one donkey beside another, it will pick up either some of its shag or its habits.]

2) recited with some Turkish wording:

Էչն իշի մօտ կապես, եա խուն կը սովորի, եա խասիաթը:

[Lit.: If you tie one donkey beside another, it will pick up either its manners or its character.]

3) recited in a completely “Armenianized” version:

Էչն իշի մօտ կապես, կամ առոցը կը սովորի, կամ փառոցը:

If you put two donkeys together, they will learn from each other.

In this third variant, the text is entirely Armenian and even has an Armenian rhyme, based however on the nonsense-words *առոց* [a’rots] and *փառոց* [pa’rots]. The message is supported by the original Turkish composition, and thus the “nonsensical” Armenianized version is perfectly intelligible.

A great many Turkish proverbs appearing in several Turkish collections have found their place in Ghanalanian’s authoritative anthology. Following my own language instinct, as well as my knowledge of proverbs in both languages, I am able to identify with some certainty those proverbs borrowed and translated from Turkish. Some of them are identical in their wording:

Turkish: *Ev alma, komşu al.*

Armenian: **Տուն մի՛ գնիր, դրացի գնիր:**

Don’t buy a house, buy a neighbor.

Turkish: *Balık başından kokar.*

Armenian: **Զուկը գլուխէն կը հոտի:**

The fish starts rotting from its head.

Others appear with slight differences in content:

Turkish: *Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş.*

The pot has rolled away and found its lid.

Armenian: **Գլորաւ խուփը, գտաւ պտուկը:**

The lid has rolled away and found its pot.

Turkish: *Ananın bahtı kızına.*

A mother’s fate goes to the daughter.

Armenian: **Մօր բախտ, աղջկայ թախտ:**

A mother’s destiny will be the daughter’s settee.

For centuries Armenians have shared with Turks similar living conditions,

and to a certain extent even customs and mentality; thus some Turkish and/or Azerbaidjanian expressions can fit into the general system of ideas of the Armenian community as a whole. The popularity of these borrowed proverbs attests to this fact. However, when proverbs cross linguistic and cultural boundaries, they develop certain new characteristics as they get absorbed into the stock of a particular community. Therefore, however great the impact of other cultures on the Armenian proverbial arsenal, and however numerous loan-proverbs may be, once incorporated into the Armenian oral tradition, they are no longer to be treated as foreign elements.

The question is now: Which part, if any, of the Armenian proverbial arsenal can be then described as distinctively Armenian? Is it possible to single out the “Armenianness” of the Armenian proverb as its crucial component? In the discussions which follow, I will try to delineate some of the particular and distinctive national traits in Armenian proverbs that make them stand out against other, international components. In doing so, I will concentrate on making those distinctive traits accessible to the English-speaking reader.

On the genuinely Armenian content. Most of Armenian proverbs date back to antiquity; they are capsules of condensed history and this often can be reflected in their linguistic presentation. The period from which they originate can be estimated in some cases by their content, vocabulary, archaic style,¹⁵ and names of historic people and places¹⁶ mentioned.

Armenian proverbs reflect centuries of suffering from conquest, invasion, genocide, and natural disasters. This historical dimension is essential to understanding the main ideas expressed in proverbs such as:

Հայի աշխարհ, վայի աշխարհ:
World of Armenians, world of peril.

Հայաստան, որբաստան:
Land of Armenians, land of orphans.

Հայու օրօրոց կոտորուկ ա:
The cradle of the Armenian is crushed.

Without an appreciation of Armenian history, one can hardly grasp the meaning of the **ղարիպ** [*gharip** E / *gharib* W] or **պանդուխտ** [*pandoukht** E / *bantoukhd* W], the expatriate, a prominent figure in Armenian folklore. Born of the historical destiny of Armenia, the *gharib** was forced to leave his homeland to keep body and soul together abroad. The nostalgia and

poignancy cast by the *gharib*'s point of view can be overwhelming:

Ղարիպի հացը լեղի ա, ջուրը աղու:
A gharib's bread is bitter, his water acrid.*

Ղարիպի ուշքը միշտ ետեւն ա:
A gharib's mind is always back home.*

Ղարիպի հալը դարիպը կ'իմանայ:
Only a gharib knows how a gharib feels.*

Whereas these proverbs refer literally to the devastating events of Armenia's history, to the cruel destiny of her people, others have taken on a figurative meaning. In times of chaos and confusion, Armenians say:

Մայրը զաւակն է ուրացեր:
The mother disclaimed her child.

As Ghanalanian reports, this proverb can be traced back to the tragedy of Persian, Mongol, and other invasions when, as confirmed by historical documents, mothers really had to literally deny the parentage of their children (Ghanalanian 1960). They had to refuse to recognize them as their own offspring, in order to save them from execution.

Another proverb is rooted in the same confrontation between Armenians and their foreign invaders:

Աշխատի խաչիկ, ուտի տաճիկ:
Khachik does the deed, tachik gets the feed.*

The common Armenian male name **խաչիկ** [*Khachik*], a diminutive of the full name **խաչատուր** [*Khachatour* E / *Khachadour* W] deriving from Arm. **խաչ** [*khach*] “cross,” stands here for the simple Armenian Christian worker, whereas **տաճիկ** [*tachik** E / *dadjig* W] represents the Persian, Arab, Turkish or other foreign exploiter. Today this popular proverb is cited to criticize any kind of human exploitation and any injustice in the sharing of material wealth.

A proverb observing that prosperity and misery can change places in this world, features the name of the legendary Armenian city Ani, the capital of the Royal House of Bagrat (10th-11th centuries). Ani, known for its great medieval architecture and particularly as “the city of 1001 churches,” was destroyed and abandoned in the 14th-15th centuries as a result of an earthquake,

according to some sources, and/or Tatar invasions, according to others.

Անին չէն, աշխարհն աւեր. Անին աւեր, աշխարհը չէն:

*When Ani was prosperous, the world was a desert; now Ani is a desert,
the world is prosperous.*

Another uniquely Armenian proverb refers to the same legendary city Ani. It harkens back to historical events at the Royal House of Bagrat in the 11th century:

Վա՛յ քեզ քաղաք, թագաւորդ մանուկ է:

I pity you, city, your king is an infant!

This proverb was coined with reference to the reign of King Gagik II Bagratuni (1042-1045), the last of the Bagratids, who was coronated at the young age of 16. Today existing in a variety of versions with different wording, this high-frequency proverb is used to express skepticism when a person assumes undeserved authority. Here are two examples of this variety:

Վա՛յ քեզ քաղաք, դատաւորդ մանուկ է:

I pity you, city, your judge is an infant.

Վա՛յ քեզի գեղ, որ ջոջդ Սամոն է:

I pity you, village, your chief is Samo.

[“Samo,” a male name, evidently refers to a minor official.]

Armenia’s long history of predominantly rural settlement has saturated her proverbs with rustic themes and imagery harking back to a centuries-long feudal-patriarchal order. This can be a stumbling block to any reader, even of Armenian background, who has not experienced life in the Armenian countryside. Proverbs teem with ancient agricultural tools and their parts such as the *արօր* [aror*] or “plough” and the *մաճ* [mach*] or “helm” of an aror*, and other implements no longer in use:

Ջեռքը մաճին դնողը էլ ետեւ չի նայի, թէ չէ՛ կամ եզը ծուռը կը տանի, կամ արօրը կ’առնի քարին:

He who takes the mach of the aror* should not look back; otherwise
the ox will leave the furrow, or the aror will hit stone.*

Proverbs offer us a veritable landscape of Armenian tradition. As in so many other cultures, Armenian proverbs abound in references to beasts of

burden. Here, too, we find stereotypes and hierarchies of usefulness:

Բուդէն (ցուլ) նախրի կէսն ա:
The bull is half the herd.

Էծը քեասիպի կովն է:
The goat is a poor man's cow.

Importance and usefulness are not sentimental values; rather they are measured on the very practical scale of what it takes to survive under harsh climatic, and often precarious social or political conditions.

Կինս կու տամ, ջորիս չեմ տալ:
I would give away my wife, but not my mule.

Other images concern the geography of Armenia, its natural resources, its flora and fauna. Armenia is known for its rocky landscape, and its topographical extremes of mountains and valleys:

Սարը պիտի փլչի, որ ձորը լցուի:
The mountain should come down, for the valley to be filled.

Wherever one looks in the Armenian landscape, one finds dry soil, clay, and stones. Hence, the tremendous number of proverbs containing the word “stone” which can only be understood with these natural conditions in mind:

Հայաստան, քարաստան:
Armenia, land of stones.

There are proverbs of all thematic groups featuring stones, both as a nuisance and as useful construction material. Given this generous range of connotation, stones lend themselves readily to figurative expression. Throughout the ages, Armenian architecture has relied on various kinds of stones and particularly on the volcanic stone **տուֆ** [*touf* E / *douf* W]. Stones have served as the basis for many an architectural and sculptural masterpiece. Hence, the metaphoric use of carved stones for valuable people and objects:

Տաշած քարը գետնին չի մնայ:
A polished stone won't remain on the ground.

Although blessed with rivers such as the Arax and its tributaries, Armenia

perennially lacks water for irrigation:

Աղբերները չչորցած՝ ջրի արժէքը չի գիտցուիր:
You never appreciate the water till the well runs dry.

In rocky soil, water is always scarce. Irrigation brooks and rills play an immense role in agricultural life:

Մեր առևումը ջուր թող գայ, որտեղից ուզում է գայ:
Let the water fill our rill, let it come from where it will.

As valuable as water and stones may be, however, they represent great danger in natural disasters:

Ջրէն ու քարէն չվախցողը՝ Աստուծմէն չի վախնար:
He who does not fear water and stone, does not fear God.

The Armenian landscape has bestowed upon proverbs a preference for certain varieties of trees. Among them we find the poplar, the willow, the stone pine, and many others. Proverbs tend to focus on specific features of these trees. Visual impressions, especially their silhouette, are particularly important. The towering poplar stands for the tall, straight, and proud person. It cannot be bent. It stands also for anything undestructable:

Բարդին կռացնես, քեզ վրայ կ'ընկնի:
If you bend a poplar, it will fall on you.

Unlike the poplar, the willow is pliant and yielding. Hence the saying:

Աշխարհը ուռենու ճիւղ չի. չես կարող ուռ ընել, մէջքդ փաթթել:
The world is not a willow branch; you cannot wrap it around you.

Trees can also symbolize feelings. While the upright and lofty poplar stands for openness, happiness and joy, the willow, with its bending and drooping branches, expresses grief, sorrow and mourning:

Բարդի ծառը կ'երթայ-կու գայ՝ սիրոյ տէր ի. ուռի ծառը կ'երթայ-կու գայ՝ տարտի տէր ի:
The poplar sways from side to side, love has gripped it; the willow sways from side to side, grief has gripped it.

Due to the uniqueness of the majestic stone pine, Armenians use it to single out exceptional people:

Ամէն ծառ չամի (սոճի) չի լինի:

Not every tree can call itself a stone pine.

Another proverb on outstanding talents compares the unique individual with Armenia's most beloved landmark, Mt. Ararat, called by Armenians also **Մասիս** [Masis]:

Ամէն փէտ (փայտ) չերեփ չի լինի, ամէն սար՝ Մասիս:

Not every wood can make a ladle, not every mountain can make a Masis.

This survey is but a modest attempt to give the reader a glimpse into the wealth and special flavor of proverbs that Armenia can indisputably claim as her own.

The Armenian proverb, like the Armenian people, has had to be tough, tart and smart to survive. Today it must also bridge the major divide between the two existing linguistic communities, East and West Armenian. Not only do Armenian proverbs represent both groups, but they have helped to hold together the many regional varieties of Armenian, and thus both to reflect and to promote the rich diversity of this culture.

On the translation of Armenian proverbs into English: Translating folk genres in general and particularly a proverb from one language to another has always been a difficult chore. In order to give new life to the source-proverb in the target language, the ambitious translator has to keep its content as intact and its form as “natural” as possible. Convention has held that when translating a proverb, it is always best to give the equivalent, if any, in the target language. Unfortunately, this has often resulted in robbing the original of its flavor. In order to pass on the distinct national character of Armenian proverbs, I have chosen to translate them as literally as possible, trying to preserve the original figures of speech. Thus, to convey the message “good and bad come together” Armenian has several proverbs with different metaphors, each of which requires separate translation:

Առանց փուշի վարդ չկայ:

There are no roses without thorns.

Միսն անոսկոռ չի լինի:
There is no meat without bones.

Ջուկն առանց փուշի չի լինի:
Fish do not come without bones.

Ամէն չամիչ կոթ մը ունի:
Every raisin has a stem.

Որտեղ տանձ կայ, պոչը հետն է:
Where there's a pear, there's a stem.

Translation difficulties were encountered on all linguistic levels, but mostly on the lexical level, because of differences in the Armenian and English vocabularies reflecting two distinct socio-cultural backgrounds. While words for *rose*, *fish*, *raisin*, *moon*, and so on, are easily rendered from Armenian into English, as we saw above, many other proverb items defy literal translation. Language-specific differences in kinship terminology can illustrate this problem. In Armenian, for instance, the English *mother-in-law*, corresponds to two words, one for each branch of the family (“wife’s mother” or “husband’s mother”). The same holds true for *father-in-law* and many in-laws on the vertical and horizontal levels. Even more troublesome are English-Armenian correspondences encountered when *aunts* and *uncles* must be specified as paternal or maternal siblings as well as their spouses. Such problems can only be resolved by indicating the relationship in brackets, which by no means can convey to the English-speaking reader the connotations associated with each of these kinship terms.

Vestiges of cultural stereotypes run through certain thematic groups of proverbs, particularly those concerning everyday and family life. Many of the so-called “family proverbs” are especially striking in this respect, since Armenian culture is very family-oriented (see p. 45-73).

Marriage is a sacred institution:
Մարդ ու կնկայ գործը երկնքումն է չինուում:
Man and wife are matched in heaven.

Therefore, divorce is dreadful and unacceptable:
Աստուած մահ տայ, բաժան-բաժնութիւն չտայ:
Better God give us death than divorce.

Second marriages are not to be approved:
Յետին կնիկը կարկատան է:
A second wife is patchwork.

Patriarchal values predominate in the description of the old-fashioned Armenian family. Under that system, men and women did not enjoy equal rights, since women were considered dependent on husbands, fathers and brothers. They were underestimated and discriminated against from their earliest days onward. In one proverb, an unknown authority states bluntly:

Տղէն երկու ձեռքով կը բռնեն, աղջիկը՝ մէկ:
A boy you should hold with both hands, a girl with one.

Many family proverbs enshrine scorn, mistrust and abuse of women:

Կնկայ մազը երկար է, խելքը՝ կարճ:
A woman's hair is long, her brain is short.

Ով չի ծեծել իր կնկանը, նա վա՛յ կը տայ իր ծնկանը:
He who didn't strike his wife, will strike his knees.
[Striking one's knees is a gesture of regret.]

Consider the following proverb where the allocation of food is used to indicate social discrimination towards women in a patriarchal society:

Տանը ուղտ կ'ուտին, հարսին ու աղջկան չի հասնի:
They eat a camel in the house, the daughter-in-law and the daughter won't get any of it.
[“Camel” is used hyperbolically for a great amount of food.]

At the same time, however, inequity and judgments are counter-balanced by other proverbs, such as:

Առիւծը առիւծ է, էգ լինի թէ որձ:
A lion is a lion, whether male or female.

Giving birth was a woman's primary function. Therefore, she was expected to produce a child in the first year of marriage, otherwise she had to pack and return to her mother's home. Proverbs demand a more reasonable approach:

Մէկ տարուայ ստերճ կովը չեն մորթի:
They don't slaughter a cow that hasn't calved for a year.

Մէկ տարուայ անպտուղութիւնով ծառը չեն կտրի:
You don't chop down a fruitless tree after one year.

Although many of these maxims have lost their importance in modern urbanized regions, they are still very much alive in some rural families even today. Hence, to many Armenians, as members of a linguistic community, old stereotypes are familiar and meaningful. However, for most English readers, many of these stereotypes are foreign and require explanation. Because translation cannot capture the various presuppositions and assumptions underlying all these subtleties, mini-glosses often had to be added in parentheses for clarification.

Many Armenian proverbs describe eating patterns and culinary arts which have existed for centuries in Armenia and, on the whole, have changed little despite rapid technological advances in the modern age. It is obvious that translating the terminology for dishes and their ingredients, as well as the names of distinct utensils and equipment used in their preparation, presented quite a challenge. In some cases, deficiencies in English were amplified by transferring the Armenian word without change into the English text. Such instances were *փիլաւ* [*pilaf**], *գաթալ* [*gata**], *թոնիր* [*toneer**], *լաւաշ* [*lavash**], and other socio-cultural specifics which had to be directly borrowed from Armenian, marked with an asterisk and then explained in a glossary (see pp. 235-236) or, where necessary, in special notes (see pp. 229-231). Compare in the following proverb the name of the fire pit *թոնիր* [*toneer**]¹⁷. While Armenian possesses the equivalent of the international proverb *Strike while the iron is hot*, it also has a “national” variant:

Թոնիրը տաք-տաք լաւաշը կողը կը տան:

Slap the lavash on the sides of the toneer* while it is hot.*

Armenian proverbs display the particular passion of the Armenian people to eat and to eat well. Armenian delicacies are encoded in proverbs as graphic images with a certain value. For example, wherever the word *pilaf** appears, it is meant to symbolize something of superior merit. *Pilaf** with lamb, or *pilaf* with chicken serve invariably as an emblem of great luxury:

Գառնով փիլաւն էլ ամէն օր չի ուտուի:

Even pilaf with lamb you cannot eat every day.*

Պարտքդ որ հազարի հասաւ, ճուտով փիլաւ կեր:

When your debt gets up to a thousand, eat pilaf with chicken.*

[Expressing the cynicism of a lost cause]

A very popular kind of *pilaf** is the one served with *չիր* [*cheer**], dried fruit, namely raisins, dried apricots and prunes, fried in butter:

Ձիրով փիլաւ, հոգիս թռաւ:

Pilaf with cheer*, my heart will cheer.*

However the consumption of selected foods depends on social class:

Աղքատը որ հաւ կ'ուտէ, եա հաւն է հիւանդ, եա աղքատը:

When a poor man eats a chicken, either he or the chicken is sick.

Armenian proverbs discuss a great variety of national foods. They tell us about the different grains which have been used for bread and other basic foodstuffs since ancient times. Here a distinct priority of values and preferences is obvious. Some grains, like wheat, enjoy a better standing than others, like barley. To indicate, for instance, women's important role in the management of a household, Armenians say:

Կնիկ կայ, գարին ցորեն կը դարձնի, կնիկ էլ կայ, ցորենը՝ գարի:

Some wives turn barley into wheat, and others wheat into barley.

The hierarchy of bread quality follows that of the various grains used in its making, ranging from the lowest **ճաթ** [*dshat**], the millet bread, the bread once fed to slaves, over the corn and barley bread to the noble wheat bread. To express, for instance, the absurdity of talking to a fool, Armenians say:

Եա գժի հետ խօսել ես, եա քարթու (օթեկ) ճաթ կերել ես:

It's just the same, talking to a dolt or eating a stale dshat.*

In another proverb, barley bread is used as a symbol for poverty:

Գարի հաց, պարզ երես:

Barley bread, but a proud face.

The ranking between two sorts of bread is reflected in:

Կորեկի ճաթ ուտողը, գարի հաց էլ կ'ուտի:

He who has eaten dshat of millet will eat barley bread as well.*

Unlike millet and barley bread, wheat bread is the variety of eminence, unattainable for the poor:

Ցորենի հաց չենք կերել, բայց ցորենի յարդի մէջ պառկել ենք:

We haven't eaten bread of wheat, but we have slept in the straw of wheat.

The superiority of wheat bread is emphasized in a dramatized proverb where wheat bread makes fun of the inferior, but boastful barley bread:

Գարի հացը ըսաւ. «Բացուի՛մ»:

Յորեն հացը ըսաւ. «Շատ մի՛ բացուիր, կը կոտորիս»:

The barley bread said, “I will rise open.”

The wheat bread said, “Don’t open too much, you’ll pop.”

Another problem for the translator is the semantic volume of the word **հաց** [*hats*] “bread.” It embraces all nourishment or food available for consumption. In Armenia, up to the present, **հաց ուտել** [*hats outel E*], literally: “to eat bread” means “to have lunch or dinner or a full meal.” Similarly, **մեզ հետ հաց կեր** [*mez het hats ker E*], literally: “Eat bread with us,” is in Armenia an invitation to join a meal. A comparable expression in English would be “to break bread” with somebody. In the following saying, [*hats*] “bread” stands for food in general:

Էլի էն սուփրէն, էլի էն հացը:

It’s the same tablecloth, the same bread [i.e., food].

Accordingly, **հաց դնել** [*hats dnel E*], literally: “to set bread” means “to set the table.” These two expressions alternate in two versions of the same proverb, stressing the importance of feasting:

Հաց դրած, բանն անիծած:

The table/bread you set it, the rest, forget it.

A “trap” for the translator was the common word **դմակ** [*dmak* E / tmag W*] which is the name for the enormous tail of the sheep most commonly found in Armenia.¹⁸ Due to the amount of lard, its usefulness and well-liked taste in cooking, as well as its impressive appearance, the *dmak** has played an essential role in Armenia. Hence the frequent appearance of *dmak** in Armenian proverbs. A wide-spread proverb used in many versions is:

Աշխարհքը դմակ է, խելօքը դանակ:

The world is a dmak, the smart person a knife.*

This proverb advises people unambiguously to be efficient, sound and active in life. The existing world is compared to a **դմակ** [*dmak E / tmag W*] and people to a **դանակ** [*danak E / tanag W*] “knife,”¹⁹ where the comparison is underscored by the near-rhyme. With this proverb people are advised to go

ahead in life, be venturesome, and take advantage of opportunities wherever possible. Another version of the same proverb is even more insistent and forthright:

Աշխարհքը դմակ է, մարդիկը դանակ, հա՛ կտրի, հա՛ ուտի:
The world is a dmak, and people a knife; keep cutting, keep eating!*

Based on the opposition of the metaphors **դանակ** [*danak*] “knife” vs. **դմակ** [*dmak*] “fat tail,” another proverb portrays the acuteness and suddenness with which sickness arrives, in contrast to its slow and lengthy departure:

Հիւանդութիւնը դանակ-դանակ կու գայ ու դմակ-դմակ կ’երթայ:
Sickness comes like a knife and leaves like a dmak. [i.e., heavy and sluggish].*

In many other proverbs, the sheep and their heavy tails stand allegorically for people and the burden they have to carry in life. Acceptance of and adjustment to one’s destiny is conveyed in the following proverb:

Ոչխարի դմակը իրան բեռ չի:
The sheep’s dmak is not a burden to him.*

In another proverb, self-reliance in coping with life is again described in terms of sheep which must carry heavy tails as their inescapable fate:

Ամէն ոչխար իր դմակը կը կրէ:
Every sheep carries its own dmak.*

The enormous size of this lump of fat dragging behind the animal gives rise to associations, good and bad. Dmak* can be viewed as a means to cover up a blemish:

Հարուստի դմակը մենծ կ’ըլլայ, ամէն պակաս կը ծածկէ:
The dmak of the rich is always big; it covers up all their faults.*

In another instance, the *dmak** stands itself for an imperfection which must be hidden. The proverb reprimands arrogant people who criticize others without seeing their own defects:

Դմակաւոր ոչխար ես, քու ետեւը ծածկէ՛:
Being a sheep with a dmak yourself, you’d better cover your own behind.

There is a context in which the voluminous *dmak** embodies a source of profit:

Մի ձեռով ոչխարին կը կերակրի, միւս ձեռով դմակը կը ստուգի:
With one hand he feeds the sheep; with the other he checks its dmak.*

If this one word, *dmak**, plays in proverbs upon such a vast range of connotations, the reader can imagine the difficulties encountered in the efforts to make Armenian folklore accessible to a new audience.

There is a great number of words in Armenian proverbs that defy translation. Such a word is the Armenian adjective *անտէր* [*anter* E / *ander* W], derived from the noun *տէր* [*ter* E / *der* W], which is a near-equivalent of the English “Lord,” “God,” “master,” “owner,” etc. The noun can also be used metaphorically with the meaning “protector,” “guardian,” “caretaker,” “custodian,” etc.²⁰ The adjectival derivation *անտէր* is based on this metaphoric meaning; along with the negating adjectival prefix *ան-* [*an-*], it describes something or somebody who lacks a “protector,” “guardian,” “caretaker,” “custodian,” etc. Given Armenia’s harsh climatic, political and economic conditions, an existence without protection from above is dreadful; *անտէր* (“protector-less”) people are helpless and destitute and *անտէր* [*anter* E / *ander* W] things are headed for destruction. An essential expression of survivalist mentality, *անտէր* is a high frequency word in colloquial speech and thus in folklore. The noun *տէր* and the adjective *անտէր* have penetrated a great number of proverbs emphasizing the importance of care and protection, even for the dead. Below I cite some of these proverbs to illustrate the adjustments that had to be made in order to convey the meaning of the word *անտէր*:

Տէրաւորին տէրն ա տարել, անտէրին՝ գէլը:
The protected is carried off by its master; the unprotected, by the wolf.

Անտէր ժամին (եկեղեցի) սատանէքը տէր կ'ըլնին:
In an abandoned church, devils take over.

Անտէր մալին (ապրանք) տէր շատ կայ:
Unclaimed goods will be claimed by many.

Անտէր գառը, գայլն է կերեր:
The unguarded lamb the wolf will devour.

Մարդասպանի թուրն անտէր կը մնայ:
A killer's sabre will end up losing its master.

Անտէր մեռելը անարտասուք կը թաղուի:
A corpse without relatives will be buried without tears.

Անտէր մալը (ապրանք) եաղին (գիշատիչ) կը տանի:
Unattended goods will be taken away by scavengers.

The variety of solutions for the translation of this one adjective alone shows the demands which are made on the translator in cases of lexical deficiencies in the target language.

Notorious stumbling blocks for the translator, prosodic features are the very life-blood of proverbs. Overliteral translation can kill the proverb's display of linguistic ingenuity, just as an overly poetic rendition can be at best artificial, and at worst misunderstood. Nevertheless, if the English-speaking reader is to derive full enjoyment from the Armenian sayings, if they are to be both palatable and memorable, if some of them are to enter into English and be naturalized, and finally, if this collection is to help open Armenian culture to the English-speaking world, some care had to be taken with the packaging—the linguistic presentation of the translations. Hence, no effort has been spared to retain, as far as possible, their rhythm, rhyme and alliteration—in a word, their metric composition. This was a very difficult task, since the preservation of the figurative language in translation was a top priority. Here are some examples which show how the poetic devices, rhythm and rhyme, have been recast:

Ամէն մարդ իր տունը, հաւերն ալ իրենց բունը:
Everybody in his den, and the hens in their pen.

Հայ կտտի ստակ, բանը կու շինիս խտակ:
Blessed is money, it smooths things like honey.

Եզն աշխատի, ձին ուտի:
The ox does the deed, the horse gets the feed.

There were lucky instances of word-for-word translations that maintained full rhyme:

Բամբասանք չէ, բանն ասանկ է:
It's not slander, it's just candor.

At times, very insignificant differences of meaning seemed to be justifiable:

Շորերս հին ա, խօսքս անզին ա:
My clothes are old, my words are gold [lit.: priceless].

Frequently, however, the Armenian text did not lend itself to precise translation and it became imperative to take some greater liberties with the original:

Ուտելուց չորս ձեռնանի կը դառնայ, անելուց կը չոնթանայ:
To eat he is prepared, to work he is impaired.

[Lit.: To eat he becomes four-handed, to work he becomes lame.]

Examples of freer, but still fruitful work, include the following:

Աղուորը սիրուն է, գէշը տիրուն է:
The beautiful you caress, the ugly you possess.

[About a wife]

In many cases the English translation came up with a better rhyme than the original:

Խոշոր աչքեր լոյս չկայ, գէր-գէր թեւեր ուժ չկայ:
Big eyes and no sight, thick arms and no might.

Բան բանողին բան չատ, պարապ պառկողին, շուք չատ:
For the worker lots of trade, for the loafer lots of shade.

Մարդը մարդով, որդին հօրով:
People need each other, and a son his father.

Rhyme or near-rhyme could also be reproduced in texts consisting of three segments where rhyme is crucial for the build-up of tension which leads to a culmination:

Խմիչքին մէկը լաւ է, երկուսը բաւ է, երեքը ցաւ է:
One drink will cure you, two drinks will cheer you, three drinks will kill you.

Another poetic device largely used in Armenian proverbs is alliteration. Unlike rhyme which occurs at the end of words, alliteration is the repetition of sounds in initial position. The constraints and limitations tied to the reproduction of this phonetic feature in a translation are obvious. But strange as it may seem, the number of happy solutions surpassed expectations:

Ճանճն ի՞նչ ա, որ ճեռճն ի՞նչ լինի:
What is the fly, to fear its filth?

At times, alliteration was simply coincidental, and not backed by the original:

Մայրը տե՛ս, աղջիկն ա՛ռ:
See the mother, seize the daughter.

An especially difficult task is the translation of proverbs whose linguistic effectiveness is founded on the double-meaning of words, i.e., when we deal with puns. Normally, the playfulness of puns is restricted to the language in which they are created. Although with difficulty, in some cases the translation rose to the occasion. Compare the following two proverbs:

Ձուկը թռուով (ուռկան) են որսում, մարդը՝ խօսքով:
A fish you catch in a net; a man, in his words.

Խելքը տարիքին մէջ չէ, գլխուն մէջ է:
Brains are not in the age, but in the head.

There were other instances when English allowed for word-play only by providing English substitutions for Armenian key words so that equivalent puns could be recreated in the translation:

Լաւ է մարդու աչքն ելնէ, քան անունը:
It's better to lose your eye than your good name.
[Lit.: Better your eye comes out than your name.]

A similar compromise had to be made in the translation of the following proverb:

Քարի տակ կը մնայ, խօսքի տակ չի մնար:
He would rather bear rocks than criticism.
[Lit.: He would stay under a stone, but not under words.]

At times, minor adjustments or additions were required in order to maintain the Armenian word-play in the translation. Consider:

Պատից ընկնողը չի մեռնի, հացից ընկնողը կը մեռնի:
Falling from a wall won't kill you, but falling short of food will.
[Lit.: He who falls from a wall won't die; he who falls from bread will.]

Despite the occasional sacrifices, the translations of these types of proverbs managed to capture most of the proverbial wit. Overall, the time and energy spent on decision-making in translation proved worthwhile.

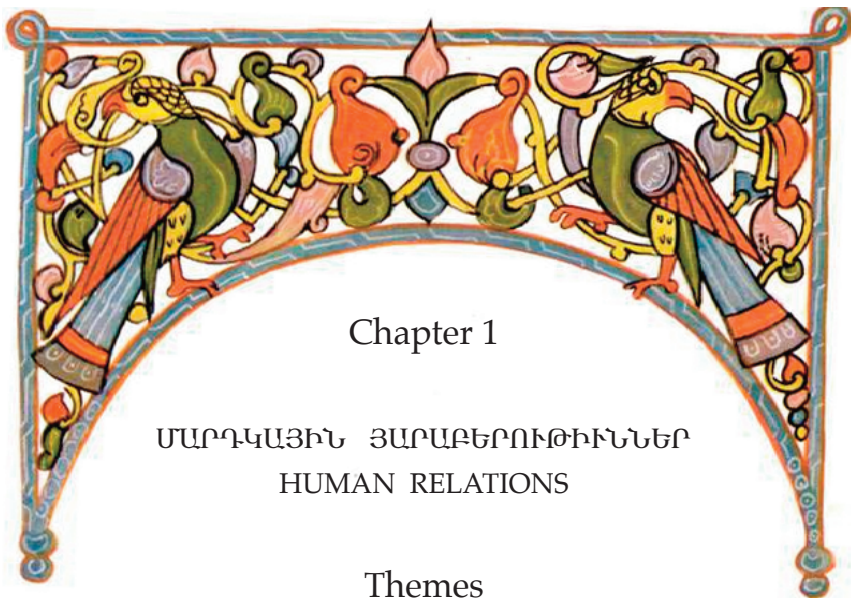
* * *

It has been my aim to give the reader a quick guide to the understanding of the world of Armenian proverbs, and a glimpse into the linguistic and socio-cultural problems encountered when translating these valuable maxims from Armenian into English.

I can now only return to my original hope—to share with my readers my own enjoyment of its richness, by letting this fascinating world to speak for itself in the pages that follow.

Լամշանի
Anthology

Chapter 1

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ HUMAN RELATIONS

Themes

<i>Բարեկամ և թշնամի</i>	3
<i>Friend and enemy</i>	
<i>Ուրիշը ուրիշ է</i>	5
<i>Strangers are strangers</i>	
<i>Լաւին սիրոյն կը հանդուրժուի գէշը</i>	6
<i>For the sake of the good, the bad is tolerated</i>	
<i>Նմանները կը սիրեն զիրար</i>	6
<i>Similar people like each other</i>	
<i>Նմանները զիրար չեն սիրեր</i>	7
<i>Similarity conflicts</i>	
<i>Դրացիներ</i>	8
<i>Neighbors</i>	
<i>Անարժանները վնասակար են</i>	9
<i>The worthless are harmful</i>	
<i>Կռիւ և անմիաբանութիւն</i>	10
<i>Quarrel and disagreement</i>	
<i>Հիւր և հիւրասիրութիւն</i>	11
<i>Guests and hospitality</i>	

Սէր	13
<i>Love</i>	
Մարդն մարդու պէտք ունի	14
<i>People need each other</i>	
Խօսք և գործ	15
<i>Word and deed</i>	
Խօսիլ և լռել	16
<i>Speaking and being silent</i>	
Լեզուի մասին	17
<i>About the tongue</i>	
Հասարակական կարծիք և բամբասանք	19
<i>Public opinion and gossip</i>	
Կու գան, երբ անուննին կու տաս	23
<i>They appear when you speak about them</i>	
Ըսածդ գիտցի՛ր	23
<i>Watch what you say</i>	

Բարեկամ եւ թշնամի Friend and enemy

Մարդուն ընկերովը կը ճանաչեն:
A man is known by his friends.

Բարեկամը նեղ օրուայ համար է:
A friend is for hard times.

Լաւ օրը բարեկամ շատ կ'ըլնի:
In good times, there will be many friends.

Բարեկամ ինծի չօգնող, թշնամի չվնասող, երկուսը զոյգ մը օղ:
A friend who does not help me, and an enemy who does not harm me are a pair of earrings.

Աղէկ օրիդ երեսիդ խնդացող շատ կ'ըլլայ:
In good times, many people will smile at you.

Ամէն բարեւ տուողի բարեկամ չեն ասի:
Not everyone who greets you, can be called a friend.

Բարեկամին հացը թշնամու պէս ուտելու է:
Eat a friend's bread as if it were an enemy's.

Բարեկամին հետ կերուխում ըրէ՛, առուտուր մի՛ ըներ:
Dine with your friend, but don't deal with him.

Մի՛ ունեցիր հարիւր դահեկան, ունեցի՛ր երկու բարեկամ:
Do not have a hundred piasters, have two friends.*

Հիւանդանաս, տոստ ու տուշմանդ իմանաս:
When you fall ill, you'll know your friends from foes.

Ըսէ՛ ընկերդ ով է, որ ըսեմ դուն ով ես:
Tell me who your friend is and I will tell you who you are.

Հասած ծիրան – բաց բերան:
Apricots ripened – mouths opened.

**Բաղուժս ծիրան կայ, բարեւ տալ կայ, բաղուժս ծիրան չկայ,
բարեւ տալ չկայ:**

*If there are apricots in my orchard, people greet me; if there are none
no one greets me.*

Մարդի աչքը խորունկ փորողը իր բարեկամն է:

It's your friend who will bore through your eye.

**Ով առանց պակասութեան բարեկամ կը փնտռէ, առանց բարե-
կամի կը մնայ:**

He who looks for a friend without faults will stay friendless.

Քեզ չուզեմ, քենէ չզատուիմ:

I don't love you, I don't leave you.

Հին բարեկամը տուճման չի դառնայ:

An old friend will never turn into an enemy.

Բարեկամ կայ սրտի, բարեկամ կայ փորի:

There are bosom buddies, and there are drinking buddies.

**Բարեկամը չերթալ-չգալով ետդայացաւ (օտարացաւ), ետդը (օտարը)
երթալ-գալով բարեկամացաւ:**

*Friends become strangers when they meet rarely; strangers become
friends when they meet daily.*

Մէկ տեսնելիս բարեկամ, երկու տեսնելիս՝ աղբէր:

You meet once, it's 'friend'; you meet twice, it's 'brother'.

Բարեկամդ գլխիդ կը նայի, թշնամիդ՝ ոտքիդ:

A friend looks at your head, an enemy at your feet.

Ձեռքը ձեռք կը լուանայ, երկուսն երես:

One hand washes the other hand and both wash the face.

Հաւքը թեւով կը թռչի, մարդը՝ բարեկամով:

Birds fly with their wings, people with their friends.

Լաւ է խելացի թշնամին, քան անխելք բարեկամը:

Better to have an intelligent enemy than a dumb friend.

Լացացնողիդ մօտը գնա, ծիծաղացնողիդ մօտը մի՛ գնա:
Go to those who make you cry; don't go to those who make you laugh.

Գնա՛ շէնը, որ շինուիս. մի՛ երթա աւերը, որ աւերիս:
Go to the prosperous to prosper; don't go to the perished to perish.

Ընկերիդ խօսքին հաւատա՛, էլի պինդ կաց քո բանին:
Listen to what your friend has to say but still do it your way.

Թշնամուս թշնամին բարեկամս է:
My enemy's enemy is my friend.

Ընկերով մահը հարսանիք է:
With friends, even death is (like) a wedding.

Ուրիշը ուրիշ է *Strangers are strangers*

Ուրիշին համար լացողին աչքը արցունք չի գար:
He who cries for others will have no tears.

Ուրիշին համար լացողը իրեն աչքերէն կը գրկուի:
He who cries for others will cry out his eyes.

Ուրիշին աչքը քեզ լոյս չի տար:
Somebody else's eyes will not give you sight.

Ուրիշի վրայ յոյս դնողը, աղքատ կը լինի:
He who relies on others stays poor.

Էլէն (օտար) եկածը էլը կը գնայ:
What comes from strangers will go to strangers.

Քու մի կովը լաւ ա, քանց հարեւանիդ տասը:
Your lone cow is of more use to you than your neighbor's ten.

Իմ խրճիթը լաւ է, քան ուրիշի պալատը:
My hut is better for me than someone else's castle.

Լաւին սիրոյն կը հանդուրժուի գէշը
For the sake of the good, the bad is tolerated

Վարդ սիրողը փուշն էլ կը սիրի:
He who likes roses must like thorns as well.

Ձուածեղի սիրուն թաւայի պոչն են պաչում:
For the sake of the omelette, they kiss the handle of the pan.

Խաւիճի սիրուն տապակի տակն են լիզում:
For the sake of the khavits, they lick the bottom of the pan.*

Մէկ աչքի սիրուն մարդ հազար աչք կը սիրէ:
For the sake of one eye, they cherish a thousand eyes.

Էշը որ արժէք չունի, էշատէրը հո ունի:
If the donkey isn't valued, his owner surely is.

Նմանները կը սիրեն զիրար
Similar people like each other

Նմանը նմանին կը սիրէ:
Like attracts like.

Չուրի (մինչեւ) չնմանի, չի խնամի:
If they don't match, they won't make the match.

Նմանը նմանին, սատանան ու իր խնամին:
Like protects like, as the devil his kin.

Գողը դարան կ'ըլլայ գողին:
One thief hides the other.

Շունը չան միւ չի ուտի:
A dog doesn't eat another dog's flesh.

Ագռաւը ագռաւի աչքը չի հանի:
A raven won't pluck out another raven's eye.

Էծը (այծը) իծի համար լավ է, քանց մի սուրու ոչխարը:
To a goat, another goat is better than a herd of sheep.

Աղուէսէն վկայ ուզեցին, իր պոչը ցոյց տուեց:
When asked for a witness, the fox showed his tail.

Գփի համար մի գիժը լավ ա, քանց թէ հազար խելօքը:
To a fool, another fool is better than a thousand wise men.

Գլորաւ խուփը, գտաւ պտուկը:
The lid rolled down and found its pot.

Ամէն հաւք հետ իր երամի:
Every bird belongs to its flock.

Էշը եզան հետ չեն լծի:
They do not hitch a donkey next to an ox.

Շուներ իրար հետ կուռում են, գէլի դէմը միանում:
Dogs fight with each other, yet unite against the wolf.

Ֆիաղան (հետիոտն) ճիւղորին ընկեր չի:
A pedestrian cannot be a rider's companion.

Պատէն ընկնողը պատէն ընկնողի հալից կը հասկանայ:
He who fell from the wall will know how another one who fell from the wall feels.

Նմանները զիրար չեն սիրեր *Similarity conflicts*

Շուներ շան վրայ շատ կը հաջէ:
A dog will always bark at another dog.

Արհեստաւորը արհեստաւորին ծուռ կ'աշայ (կը նայի):
One tradesman can't stand another tradesman.

Շանը շնով խեղդել կու տան:
They call on another dog to strangle a dog.

Դրացիներ Neighbors

Մօտիկ հարեւանը լավ ա, քանց հեռու բարեկամը:
A close neighbor is better than a distant relative.

Վատ հարեւանը հարեւանին հաճախատէր (գործիքի տէր) ա արել:
A bad neighbor makes you become the owner of tools.
[You cannot borrow tools from a bad neighbor, so you buy them.
i.e., Associations with bad people can also have their advantages.]

Տուն մի՛ գնիր, դրացի գնիր:
Don't buy a house, buy a neighbor.

Դրկցի շանը քար չեն գցի, տիրոջ խաթրը կը պահեն:
Do not stone a neighbor's dog; respect the owner.

Հարեւանդ վատ ա, փախի պրծի:
If your neighbor is no good, move away.

Դրացիիդ հարսնիք է նէ, դուռդ մեծ բաց:
If your neighbor is having a wedding, keep your doors wide open.

Դրացիդ խաղաղ, տունդ էլ խաղաղ:
If your neighbors are peaceful, your home is peaceful.

Հարուստ հարեւանը օգուտ է:
Having rich neighbors is beneficial.

Դրկիցը դրկիցին նայելով՝ ջանը կրակը կը գցէ:
If you do what your neighbor does, you get yourself into trouble.

Դրկցի աշխատանքին, ոչ թէ ունեցածին տենչա:
Aspire to your neighbor's hard work, not to his wealth.

Հարեւանը հարեւանի հայելին է:
One neighbor is the mirror of another.

Փորի հետ հաշտ եղողը դրկցի հետ խռով կ'ըլի:
He who is on good terms with his stomach will not be on good terms with his neighbors. [i.e., Greedy neighbors are not popular.]

Հարեւանի շունն էլ լաւ պիտի ըլնի:
Even the neighbor's dog should be nice.

Ջուրդ որ աւելնայ, առաջ դրկցիդ ծառի տակ կապի, յետոյ ուրիշի տուր:
If you have had enough (irrigation) water, channel it first to your neighbor's trees and then give it to others.
[Scarce irrigation water is allotted to every family in turn. i.e., Accommodating your immediate neighbors should be a priority.]

Անարժանները վնասակար են
The worthless are harmful

Ցուան կովը նախրի անունը կ'աւիրէ:
A cruppy cow will defame the whole herd.

Մէկը հազարի անունն է կոտորել:
One person can defame thousands.

Մէկ մուկը օխտը (եօթը) կարաս կը մոռնտարէ:
One mouse can taint seven barrels.

Ճանճը մի բան չի, համա որ ընկնում ա թանի մէջ, մոռնտարում ա:
The fly is small but when it falls into the tan, it spoils it all.*

Մըջիւնը պզտիկ ա, համա ասլանի ականջն ա մտնում:
The ant is tiny but it enters the lion's ear.

Գայլուն տեսածը տիրուն խէր չկայ:
What the wolf spies is lost for the owner.

Ագռաւին տեսած սերմը չի կանաչնար:
Sown grain will not grow if the raven has spied it.

Վայ քեզ քաղաք, թագաւորդ մանուկ է:
I pity you, city, your king is a child.
[Said when people hold a high position undeservedly.]

Արծուի չինած, մկների քանդած:
What the eagle has built, the mice will destroy.

Սարսաղի ձեռից սարեկները սարը կը փախչեն:
Because of a fool, the finches fly away to the mountains.

Կռիւ եւ անմիաբանութիւն ***Quarrel and disagreement***

Կրակն ու բամպակը մէկտեղ չեն կենար:
Fire and cotton can't stay in the same place.

Կռուի վերջը փոշմանութիւն ա:
Fighting ends in regret.

Մարդի հետ կռուելիս, վերջի բանը միտք արա:
When you quarrel with someone, think of the outcome.

Մարդուս զրուցաընկեր ալ պէտք է, կռուաընկեր ալ:
One needs friends for both chatting and fighting.

Ծիծը որ ծիծ ա, ծոցումը իրար կը կպչի:
Even breasts rub against each other.
[i.e., Friction is part of life.]

Գրքին երկու երեսն ալ կարդալու է:
One should read both sides of a book.
[Advice to be impartial]

Իչի քացուց չեն խռովի:
Don't take offense at a donkey's kick.

Կանանց կռուելը գարնան անձրեւ է:
Women's fighting is like spring rain.

Ուզածը ասողը չուզածը կը լսի:
He who says what he wants will hear what he doesn't want.

Իմ ու քուն, տուն է քանդում:
The "mine" and the "yours" can destroy a house.

Ո՛չ առաջ կաթն ու կորեկ, ո՛չ վերջը թուր ու դանակ:
Neither milk and millet first, nor sabre and knife thereafter.

Հիւր եւ հիւրասիրութիւն *Guests and hospitality*

Ղոնաղն (հիւր) Աստծունն ա:
A guest is God-sent.

Հացի կտրածը թուրը չի կտրի:
What bread can carve, the sword can't.

Լեզուն մէկ կը խօսայ, հացը՝ երկուս:
The tongue says one, the bread says two.
[i.e., Food is the most essential part of hospitality.]

Ղոնաղը տանտիրոջ վարդն ա:
A guest is a host's rose.

Ղոնաղը տանտիրոջ էչն ա, որտեղ ուզի կը կապի:
For the host, a guest is a donkey; he ties him up where he wishes.

Ղոնաղն եկաւ, ղոնաղը գնաց, տեղը դատարկ չմնաց:
The guest arrived, the guest left; his absence was not felt.

Սոխ ու հաց, սիրտդ բաց:
Onion and bread, but an open heart.

Գարի հաց, պարզ երես:
Barley bread, but a proud face.

Իրան ոտով եկած ղոնաղը, պատիւ չի ունենայ:
An uninvited guest won't get much attention.

Առաջ հաց, յետոյ հարց:
First bread [i.e., food], then questions.
[When you have guests, feeding them should be a priority.]

Ղոնաղը ղոնաղին չէր սիրում, տանտէրը երկուսին էլ:
One guest hated the other; the host hated both.

Ղոնաղը որ համբերի, տանտէրը հաց կը բերի:
If the guest can wait, the host will bring the bread.

Չկանչած տեղը կերուխումի չերթաս:
Do not go to a feast uninvited.

Չկանչած հիւրը փուշի վրայ կը նստի:
An uninvited guest will sit on thorns.

Ուշ եկող միսաֆիրը (հիւր) ինչ գտնէ, ան կ'ուտէ:
A late guest must eat what is left.

Կ'երթայ հուրը (հիւր), կը մնայ մուրը:
The guest will go away, but the soot will stay.

Ինչ ուզէ էլը (օտար) բերի, տանտիրոջ աղը չատ կ'երթայ:
Whatever the guest may bring along, the host will spend a lot of salt.
[i.e., Regardless of the guest's contribution, the host is the main provider.]

Ղոնաղի խաթրու կատուին փի'շտ չեն ասի:
For the guest's sake, don't shoo even the cat away.
[i.e., The host should not show the least sign of hostility.]

Հիւր պատուողն ու անպատուողը տան տիկինն ա:
It's the hostess who treats or mistreats the guest.

Մի բուռ հացը ոչ ոքի չի քանդի:
A piece of bread won't ruin anybody.

Աղն ու հացը քարն էլ կ'իմանայ:
Even a stone will remember bread and salt [i.e., hospitality].

Բարեկամդ շատ արա, հիւրասենեակդ մին արա:
Have many friends, but only one guest-room.

Կոտիկ-կոտիկ եղ ունեմ, ամէն մարդի տեղ ունեմ:
My butter dish is a tiny one, but I have room for everyone.

Աստծոյ ղոնաղին որ ներս չթողես, մինդ երկու չի դառնայ:
If you don't let the God-sent guest in, you won't amount to anything.

Բեռով եկած ղոնաղի լեզուն երկայն կ'ըլնի:
A guest who arrives with a big load can talk big.

Տունն իմ տունը չէ, տունը դուռ բացողինն է:

The house is not mine; it belongs to the one who opens the door (from the outside).

Էն տունը քանդուի, որ ղոնաղ չի գայ. էն ղոնաղն էլ մեռնի, որ իրիկունը չի գայ, առաւօտն երթայ:

Damn that house that has no guests; damn that guest who comes in the evening and doesn't leave the next day.

Կատուին ծեծեմ, հիւրն ատեմ:

I hit the cat, (when) I hate the guest.

Ջրի պէս կ'երթայ, աւազի պէս կը մնայ:

He is going like water, he is staying like sand.

[About guests who talk about leaving, but never do.]

Երդն օտարին է, մարազը՝ քուկդ:

The loft is for the guest, the hayloft for you.

[i.e., Guests are given the main premises.]

Հացդ դիր հացիս վրէն, համ տակիցը կեր, համ վրայիցը:

Put your bread on my bread, and eat once from the bottom, once from the top. [A guest ought to contribute to the food offered by the host.]

Ղոնաղը տանտիրոջ հացին չի նայի, երկու ունքի մէջտեղին կը նայի:
The guest doesn't look at the host's bread, but at the spot between his eyebrows.

[i.e., For the guest, a warm reception is more important than the food offered; he therefore carefully watches his host's mood.]

Սէր Love

Առջի սէր, առջի բարի:

First love, first goodness.

Սրտի ուզածը սիրուն կ'ըլնի:

What the heart desires is beautiful.

Սրտէ ի սիրտ ճամբայ կայ:
From heart to heart there is a path.

Սէրը կոյր է:
Love is blind.

Սէրը սիրով կ'ըլնի, քաշքշելով բան չի դառնայ:
Love must be agreed upon, not forced upon.

Լաւ է սրտով առածը, քան թէ խաչով, թագով պսակածը:
Better to marry for love than to be wed with cross and crown.

Սէրը երկու կողմէն ըլլալու է:
Love must come from both sides.

Սէրը որ կայ, անմարելի կրակ է:
Love is an everlasting fire.

Սէր չ'իրիշկայ (չի նայի) հայ ու տաճիկ, ճիկար չ'իրիշկայ լաճ ու աղջիկ, խելք չ'իրիշկայ մեծն ու պզտիկ:
Love doesn't see Armenian or Turk; family doesn't see boy or girl; brain doesn't see old or young.

Ջաղացքը երկու քարէն, սէրն երկու գլխէն:
A mill needs two stones, love needs two heads.

Թելի կտրուածը կը կապուի, սիրոյ կտրուածը չի կապուիր:
When yarn is torn, you can tie it; when love is torn, you can't.

Մատանիքը մատով պիտի, սիրածն է՝ սրտով:
The ring goes with the finger, the sweetheart with the heart

**Մարդն մարդու պէտք ունի
*People need each other***

Մարդս մարդով է չէն:
People are merry with people.

Մարդը մարդով է մարդ:
People feel like people when they are together.

Մէկը մէկով, երկուսն Աստծով:
One person (is merry) with another, and both with God.

Սարը սարին չի հանդիպի, մարդ մարդու կը հանդիպի:
Mountains do not meet each other, but people do.

Մենակ հարսը տղայ չի բերի:
A single bride will not give birth.

Լաւ է գեղով գերի երթալ, քան մենակ հարսնիք երթալ:
Better to go to captivity with the whole village than to go to a wedding alone.

Մի խելքը լաւ ա, երկուսը՝ աւելի:
One brain is good, two are better.

Դժոխք գնացողը ընկեր չառ կ'ուզէ:
He who goes to hell will badly need friends.

Մարդամիջի մարդ ունենամ, հազարներով պարտք ունենամ:
Let me have lots of friends, let me have lots of debts.

Մինակութիւնը Աստծուն կը վայլէ:
Solitude suits only God.

Խօսք ու գործ **Word and deed**

Խօսքը ասելը չի, անելն է:
It's the doing, not the talking, that matters.

Ըսելու և ընելու մէջ սար ու ձոր կայ:
Between talking and doing there are mountains and valleys.

Խօսքով փիլաւ չի եփուի, իւղ ու բրինձ է հարկաւոր:
You cannot cook pilaf with words; you need butter and rice.*

Ասելը հեշտ է, անելը դժուար:
It is easier said than done.

«Պալքին» (գուցէ) ցանել են, չի բուսել:
They planted the 'perhaps' but it didn't grow.

Բերաննին լեցուն է, փորերնին՝ պարապ:
Their mouths are full, their bellies are empty.

Անողը պրծաւ, ասողը՝ ոչ:
He who did it got away; he who said it didn't.

Խօսիլ և լռել *Speaking and being silent*

Խօսքը արծաթ է, լռութիւնը՝ ոսկի:
Speaking is silver, silence is gold.

Ժամանակ կայ լռելը ոսկի է, խօսելը արծաթ, ժամանակ էլ կայ,
խօսելը ոսկի է, լռելը արծաթ:
At times, silence is gold and speaking is silver; at times, speaking is gold and silence is silver.

Հարցնելով Երուսաղէմ կ'երթան:
By asking (directions) you can get (all the way) to Jerusalem.

Նետն ու խօսքը դուրս թռչելէն վերջ, ալ ետ չեն դառնար:
Arrows and words, once released, do not return.

Խօսքը քանի բերանդ է, քուկդ է. բերնէդ ելաւ, քուկդ չէ:
While still in your mouth, words are yours; once out, they are no longer yours.

Ամէն մէկ խօսքդ մէկ գոհար արժի, ամա ո՞ւմ ես ասում:
Each of your words is a jewel, but to whom do you offer them?

Բանը կը հանէ սրտի գամը:
Words can draw nails from the heart.
[i.e., Words can ease pain.]

Հենց խօսք կայ, որ մի փութ մեղրով չի ուտուի:
There are words you cannot swallow even with a pout of honey.*

Զուկը թողով (ողուկան) են որսում, մարդը՝ խօսքով:
A fish, you catch in a net; a man, in his words.

Թուկի երկարն է լաւ, խօսքի՝ կարճը:
The rope should be long, the words short.

Առաջնախօսը չգիտի, թէ վերջնախօսի փորում ինչ կայ:
He who speaks first doesn't know what he who will speak last has got up his sleeve [lit.: ... “in his belly”].

Մնջի լեզուն տէրը կը հասկնայ:
Only his caretaker will understand the deaf-mute's language.

Բանը ասելէն գլուխ կը գայ:
Talk about things, and they shall happen.

Բերանը սրտի թարգմանն է:
The mouth is the heart's interpreter.

Առակը կ'ասեն, որ լսեն:
Wise words [lit.: a fable] are said to be heard.

Աղջիկս քեզ ըսեմ, հարսս դո՛ւն հասկցիր:
My daughter, I say it to you; my daughter-in-law, it's meant for you.
[It's easier to make remarks to those close to you.]

Զարկ գլխամբը, որ իմանայ էշակը:
Whip the saddle for the donkey to understand.

Ներսուկ քեզ կ'ըսեմ, դուրսիկ դո՛ւն լսէ:
Insider, I say it to you; outsider, it's meant for you.

Լեզուի մասին *About the tongue*

Լեզուի պարտքը խէր (բարի) խօսալն է:
The tongue's duty is to speak goodness.

Թրի կտրածը կը լաւանայ, լեզուի կտրածը չի լաւանայ:
A wound by the sword will heal, a wound by the tongue won't.

Գէշ կեր, գէշ մի՛ ըսեր:
Eat bad things, don't say bad things.

Գէշ լեզուն ածելուց սուր է:
A mean tongue is worse than a razor blade.

Չար լեզուն աշխարհ է քանդում:
The evil tongue is destroying the world.

Լեզուս կ'ըսէ, սիրտս՝ ոչ:
My tongue says it, my heart doesn't.

Սիրտն հրուի, ու լեզուն խօսի:
The heart must break for the tongue to speak.

Օձի կծածը կը սաղանայ, լեզուի կծածը չի սաղանայ:
What is bitten by the snake will heal, what is bitten by the tongue won't.

Ոտքով ընկնողը կ'ելնայ, լեզուով ընկնողը չ'ելնայ:
He who stumbles with his feet will rise, he who stumbles with his tongue won't.

Երկար լեզուն կարճ կ'ընէ կեանքը:
A long tongue shortens life.

Ձեռս ցաւայ լաւ ա, քանց բերանս:
Better my hands ache than my mouth.

Խօսք կայ, բան կը շինէ, խօսք կայ, բան կը քանդէ:
Some words are constructive, some are destructive.

Խօսք կայ, սարի գլուխը կը հանի, խօսք կայ, սարից ներքեւ կը բերէ:
Some words will get you to the top of the mountain, others will bring you down.

Ագռաւի բերնով ամէն օր ձիւն կու գայ:
If it were up to the raven's mouth, snow would fall every day.
[i.e., If it were up to the pessimist, only evil things would happen.]

Մինչեւ թուրը եկաւ, լեզուն գլուխը կտրեց:
By the time the sword arrived, the tongue had chopped the head off.

Հօ՛ կայ դուրս կը տանի, հօ՛ կայ ներս կը բերի:
One “ho” sends you out, another “ho” sends you in.
[“Ho” is an exclamation addressed to the cattle.]

«Ողորմի հոգուն» կայ, որ «չան որդի» ասելուց վատ է:
There is some blessing which sounds worse than some cursing.
[Lit.: There is some “(God) bless his soul” that is worse than saying “son of a dog.”]

Թուրը մէկ մարդ սպանեց, լեզուն՝ մի բանակ:
The sword killed one man, the tongue – an army.

Խենդին սիրտը լեզուին վրայ է, խելացիի լեզուն՝ սրտին վրայ:
A madman’s heart is on his tongue; a wise man’s tongue is on his heart.

Աշխարհքի շինողն ու քանդողը լեզուն է:
It’s the tongue that builds or destroys the world.

Հասարակական կարծիք և բամբասանք *Public opinion and gossip*

Մարդու աչքը դուրս գայ լաւ է, քան անունը:
It’s better to lose your eye than your name.

Բերնէ բերան, կ’ըլլայ գերան:
From mouth to mouth it goes, and on and on it grows.

Բերնէ բերան, հազար բերան:
From mouth to mouth, to a thousand mouths.

Շտապով գնամ, գիտ կ’ասեն, կամաց գնամ, էշ կ’ասեն:
I run in haste, they call me crazy; I walk with ease, they call me lazy.

Երեք օրուայ վրայ երեքը գիտէ, երեք օրուայ ետ, աշխարհքը գիտէ:
Within three days three people will know the news; thereafter, the whole world.

Եզը սատկի, կաշին կը մնայ, տղամարդը մեռնի՝ անունը:
When an ox dies, its skin is left behind; when a man dies, his name is left behind.

Թող իմ փորը կուշտ լինի, թող ասեն անօթի չուն:
Let my stomach be full, let them call me a hungry fool.

Ամէն բերան տոպրակ չի, որ կարես:
Not every mouth is a sack you can sew shut.

Մինչեւ մի բան չըլնի, երկու չեն ասի:
They wouldn't tell two stories if there weren't one.

Խօսքի սուտը չի լինի, սխալը կը լինի:
Rumors are not false, only faulty.

Տուր ուտեմ, ետեւէս գողա «անօթի՛ չուն»:
Feed me, and (I don't care if you) call "hungry dog" after me.

Գէլի անունն է դուրս եկել, աղուէսը աշխարհը քանդեց:
While the wolf is held in ill repute, the fox destroys the world.

Մի տարի գառնութիւն արա, եօթ տարի գէլութիւն, էլի գառնութիւնդ կ'ասեն:
Be a lamb for one year, a wolf for seven; still they'll call you a lamb.

Առաջ անունդ գառ հանիր, յետոյ գէլ դառ՝ կեր:
First make a name for yourself as a lamb, then become a wolf and devour.

Լաւ է անուն բարի քան գանձ աշխարհի:
Better to have a good name than all the wealth in the world.

Քարի տակ կը մնայ, խօսքի տակ չի մնար:
He would rather bear rocks than words [i.e., criticism].

Քաքի տակ կը մնայ, խօսքի տակ չի մնայ:
He would rather bear shit, than words [i.e., criticism].

Ականջդ կտրէ՛, ետեւդ ձգէ՛:
Cut off your ear and throw it behind you!
[i.e., Listen what people are saying about you!]

Շիտակ խօսքը կատակով կ'ասեն:
Truth is told in a joke.

Աղիին աղի կ'ըսեն, անլիին՝ անլի:
They call the salted, salted; the unsalted, unsalted.
[i.e., One should call things by their names.]

Խալիսի ասա-կօսէն ո՞վ կու մունջ կացնէ:
Who can stop the rumors of the people?

Շունը կը հաջէ, քարաւանը կը քոչէ:
The dog barks, the caravan keeps going.

Բամբասանք չէ, բանն ասանկ է:
It's not slander, it's just candor.

Բամբասանքն որ կայ, դատարկ հրացան է:
Gossip is an unloaded gun.

Սոխը քանի կեղուես, կը կեղուի:
The more you peel an onion, the more it peels.

Լեզուն ոսկոր չունի. բայց շատ ոսկորներ կը ջարդէ:
The tongue has no bone but it breaks many bones.

Լուր առ տղայէն, խեւէն և կնիկ մարդէն:
Get the news from a child, a madman, or a woman.

Փսփսոցը տուն կը քանդի:
Whispering can ruin a home.

Պատն ականջ ունի:
The walls have ears.

Իմ բանը աջ (յաջող) ա, ով ուզում ա թող հաջայ:
As long as I do well, let anybody yell.

Գէշ խօսքը քամին կը տանի:
Slander vanishes with the wind.

Շունն է հաջեր, հովն է փչեր:
The dog barked, the wind blew.
[“Barking” stands for gossip, slander or rumour.]

Ամէնուն քով էշուն պոչը չը կտրովիր, որը՝ «կարճ է» կ'ըսէ, որն՝
«էրկան»:

*You cannot cut the donkey's tail in front of everyone; some will say:
"It's short," others: "It's long."*

Շունը հաջելով եկեղեցին չի մոնստառի (պղծի):

A dog cannot desecrate a church by barking at it.

Գայլը քաղցածութենէ չէ կրցած քալել, ըսեր են. «Տեսէ՛ք,
այնչափ կերեր է, որ չի կրնար քալել»:

*When a starving wolf could not walk, they said: "See, he is so full that
he can no longer move."*

Միրուք չունեմ, խօսքս չի անց կենում:

I have no beard, my words have no sway.

[A beard indicates status and authority.]

Հանաք կա՞յ, որ կէսը զորդ (ճշմարիտ) չըլնի:

Is there any joke without half of it being true?

Հանաքը բամպակ ա, որ շատ բարակ մանես՝ կը կտրի:

A joke is like cotton; if you spin it thin, it breaks.

Հանաքը դանակ կը դառնայ:

A joke can turn into a poke.

Լաւ է մի անգամ տեսնես, քան հարիւր անգամ լսես:

It's better to see once than to hear a hundred times.

Շան հաջելովը ծովը չի կեղտոտի:

The sea won't get soiled by the bark of a dog.

Ալիւրէ տոպրակը քանի թոթուես փոշի կ'ելլէ:

The more you shake a flour sack, the more dust it makes.

Քաքը քանի քրքրես, հոտը վեր կը դայ:

The more you stir the shit, the more it stinks.

Արագ ման գամ, կ'ասեն՝ ծուռ ա, կամաց ման գամ՝ կ'ասեն քռռ ա:

I walk fast, they call me out of mind, I walk slowly, they call me blind.

Կու գան, երբ անուննին կու տաս
They appear when you speak about them

Անունը տու՛ր, սուփրէն (սեղան) դցա՛:
Call his name: set the table!

Անունը տուած, տեղը դրած:
They uttered his name and he came.

Շունը յիշէ, փայտը քաշէ:
Think of the dog, swing the rod.

Աղէկ մարդը խօսքի վրայ կու գայ:
Good people arrive when you mention their name.

Ըսածդ գիտցի՛ր
Watch what you say

Շատ գիտես, քիչ խօսա:
If you know much, speak little.

Շատ տեսնում ես, քիչ ասա:
If you see much, say little.

Քիչ խօսա, շատ լսի:
Speak little, listen much.

Սիրտը սփռոց չէ, որ ամէն մարդի առաջ բաց անես:
A heart is not a tablecloth to spread out in front of everyone.

Լեզուիդ չափ ու չուան դիր:
Curb your tongue!

Մեծ բրդուճ կեր, մեծ մի՛ խօսի:
Have a big bite, but don't talk big.

Աչքովդ տես, փէշովդ ծածկէ՛:
See it with your eyes, hide it with your skirt.

Երկու ականջ, մէկ բերան, իմացիր խօսքիդ սիրան (կարգ):

Two ears, one mouth; don't be a blabbermouth!

[Lit.: Two ears, one mouth, know when it is your turn to speak.]

Գիտեցածը ամէն մարդի չեն ասի:

You should not tell everybody what you know.

Վերջին գաւաթը մի՛ խմեր, վերջին պատառը մի՛ ուտեր, վերջին խօսքը մի՛ ըսեր:

Do not drink the last cup; do not eat the last bite; do not say the last word.

Ամէն խոստովանանք տէրտէրոջը չ'ըսուիր:

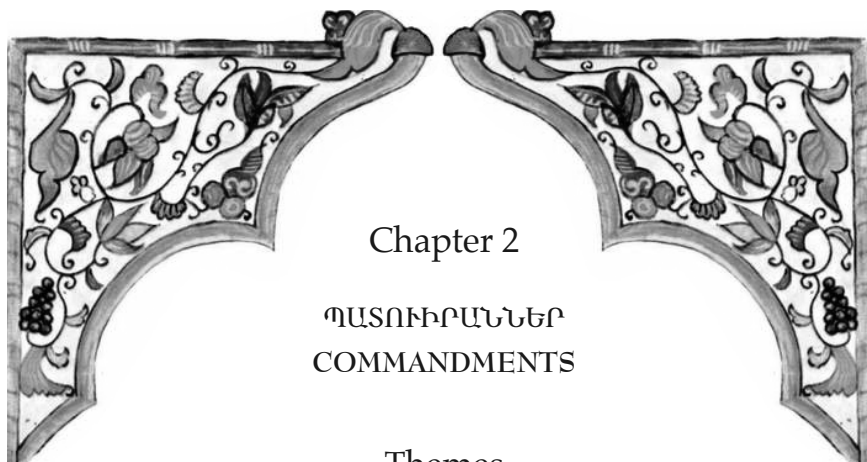
Not everything can be confessed to the priest.

Տանու խօսքը դուրս չպէտք է գայ:

What is said within a home should never go without.

Ներսը ըսին քրդերը, դուրսը՝ քրդան ձագերը:

The Kurds said it inside, their young said it outside.

Chapter 2

ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՆԵՐ COMMANDMENTS

Themes

<i>Մի՛ գողնար</i>	27
<i>Do not steal</i>	
<i>Սուտ մի՛ խօսիր</i>	27
<i>Do not lie</i>	
<i>Լաւութիւն ըրէ՛</i>	28
<i>Do good for people</i>	
<i>Եղի՛ր աշխատասէր և հետեւողական</i>	29
<i>Be diligent and persistent</i>	
<i>Գիտցի՛ր պակասութիւններդ</i>	30
<i>Know your shortcomings</i>	
<i>Եղի՛ր խոհեմ</i>	30
<i>Be prudent</i>	
<i>Եղի՛ր լուրջ</i>	31
<i>Be serious</i>	
<i>Եղի՛ր զգոյշ</i>	31
<i>Be cautious</i>	
<i>Եղի՛ր խոնարհ</i>	33
<i>Be humble</i>	
<i>Հեռու կեցիր գէշ մարդոցմէ՛</i>	33
<i>Beware of evil people</i>	
<i>Յենուէ՛ սեփական ուժերուդ վրայ</i>	33
<i>Rely on your own strength</i>	

Մի՛ աճապարեք	34
<i>Do not hurry</i>	
Ապահովէ՛ յաջողութիւնդ ի սկզբանէ	35
<i>Ensure your success from the start</i>	
Մի՛ վստահիր ամէն մարդու	36
<i>Do not trust everybody</i>	
Պատրաստ եղիր կրելու հետեւանքները	36
<i>Be ready to accept the consequences</i>	
Համակերպէ՛ եղած պայմաններուն	37
<i>Adjust to existing conditions</i>	
Համբերատար եղիր	38
<i>Be patient</i>	
Մաքուր եղիր	38
<i>Be clean</i>	
Պահանջէ՛, որպէսզի ստանաս	39
<i>Ask, so that you receive</i>	
Եղի՛ր հեռատես	39
<i>Be foresighted</i>	
Ձափդ գիտցի՛ր	40
<i>Know your limits</i>	
Խնայէ՛ նեղ օրուան համար	41
<i>Save for a needy day</i>	
Եղի՛ր գործունեայ	42
<i>Be active</i>	
Պատուէ՛ քեզմէ մեծերը	42
<i>Honor your elders</i>	
Ունեցածիդ տէրը եղիր	43
<i>Guard your belongings</i>	
Եղի՛ր առատաձեռն	44
<i>Be generous</i>	

**Մի՛ գողնար
Do not steal**

Գողութիւնը չունի թողութիւն:
Theft will never be forgiven.

Ձուի գողը ձի էլ կը գողանայ:
He who steals an egg will steal a horse.

Հաւկիթի գողը հաւ ալ կը գողնայ:
He who steals an egg will steal a hen.

Գողը գողէն գողացաւ, Աստուած տեսա՛ն՝ զարմացաւ:
A thief stole from another thief; God saw it with disbelief.

Գողութիւնով հարստանալ լինէր, մուկը բոլորից հարուստ կը լինէր:
If stealing made one rich, the mouse would be the richest of all.

Գողը մէկի մեղքն ա տանում, կորցնողը՝ հազարի:
A thief wrongs one person, the robbed – a thousand.
[The robbed will suspect many.]

**Սուտ մի՛ խօսիր
Do not lie**

Սուտ ասողի տունը կրակ ընկաւ, չհաւատացին:
A liar's house caught fire and nobody believed him.

Սուտ խօսողի լեզուն կարճ կը լինի:
A liar should hold his tongue.

Սուտ խօսողի վաստակն էն է, որ ճիշտն էլ ասի, չեն հաւատայ:
All the liar earns is that nobody believes him even if he tells the truth.

Սուտը սուտ ասողի տունն է քանդուում:
Lies ruin the home of a liar.

Էնենց (այնպէս) սուտ ասա, որ ճիշտը կողքին պզզի:
Tell such a lie that the truth could settle nearby.

Ծուռ նստինք, չիտակ խօսինք:
Let's sit crooked but speak straight.

Շիտակ պատը չի փլչիւր:
A straight wall will never fall.

Շիտակ մարդը ծուռ բան չի սիրեր, ծուռին ալ չիտակ չ'ըսեր:
A straight person doesn't like crooked things, nor does he call crooked things straight.

Հազար սուտ մէկ զորդ (ճշմարտութիւն) չ'արժեր:
A thousand lies aren't worth a single truth.

Սուտը ճամբայ չունի:
A lie has no way out.

Ստի ոտները կարճ են:
Lies have short legs.

Սուտը կը ոտնաւորի, բայց առաջ չի գնայ:
The lie may grow legs, but it will never get ahead.

Լաւութիւն ըրէ **Do good for people**

Անուշ հոտը վարդուց կ'ուզեն, մարդկութիւնը մարդուց կ'ուզեն:
Sweet scent is expected from roses, humaneness from humans.

Ազէկութիւն ըրէ, ծովը թափէ. ծովը չբերէ նէ, ալիքը կը բերէ:
Do good and throw it into the sea; if the sea does not return it to you, the waves will.

Լաւութիւն արա, ջուրը գցի. ձուկը չիմանայ, Աստուած կ'իմանայ:
Do good, throw it into the sea; if the fish don't notice it, God will.

Մարդ որ իրան վնաս չտայ, չի կարող ուրիշին լաւութիւն անի:
If you don't harm yourself, you cannot do good for others.

Մ'ըներ անօրէն, կը գտնաս Երկնաւորէն:
Do no wrong, the Almighty will pay you before long.

Լաւ կ'անես, քեզ կ'անես, վատ կ'անես, քեզ կ'անես:
You do good, it's for you; you do bad, it's for you.

Առաջ ասեղը քեզ խրէ, նոր (յետոյ) ուրիշին:
Stick the needle first into yourself, then into others.

Եղի՛ր աշխատասէր և հետեւողական *Be diligent and persistent*

Աշխատանքը սարեր կը հաւասարեցնի:
Work can level mountains.

Աշխատողը անօթի չի մնար:
He who works will never starve.

Բանը որ չվերցնես տասը մատով, կը մնայ տասը տարով:
If you don't grab the job with ten fingers, it will stay for ten years.

Էսօրուայ գործը վաղուան մի՛ թող:
Don't leave today's work for tomorrow.

Սրտով քարի վրայ էլ գնաս, կը կանաչի:
Even a stone will thrive if you step on it wholeheartedly.

Ծառը մի խփելով չի վէր ընկնի:
No tree will fall with just one blow.

Կաթ-կաթ ջուրը քարը կը փորէ:
Dripping water wears away stone.

Կաթիլ-կաթիլ գէօլ (լիճ) կ'եղնի:
Constant dripping makes a lake.

Շուտ վեր կացողը շուից (փորձանք) կ'ազատի:
He who gets up early keeps out of trouble.

Գործը իշու պէս բան է, նստար՝ կ'երթայ, իջար՝ կը կայնի:
Work is like a donkey: you sit on it, it goes, you get off, it stops.

Աստծուն խնդրի, համա բահը ձեռքից վար մի՛ դնի:
Ask God for help, but don't put down the shovel.

Հէջ բան չընելէն, հէջ բան ընելը լաւ է:
It's better to do 'nothing' than not to do anything.

Մի թքելով կրակը չես հանգցնի:
You can't put out a fire by spitting on it once.

Աշխարհի տէրը աշխատանքն է:
Labor rules the world.

Գիտցի՛ր պակասութիւններդ *Know your shortcomings*

Ծանի՛ր զքեզ:
Know yourself.

Քաջալ (ճաղատ) ես, գլխարկդ գլուխդ պահիր:
If you are bald, keep your hat on your head.

Ուղտին ասացին. «Շլինքդ (վիզ) խի՞ ա ծուռը.» ասաց. «Ի՞նչս ա դուզ, որ շլինքս դուզ լինի:»
They asked the camel, “Why is your neck so crooked?” He said, “What is straight about me, that I should have a straight neck?”

Եղի՛ր խոհեմ *Be prudent*

Գէլին քեռի ըսէ, մինչեւ կամուրջն անցնիս:
Befriend the wolf until you cross the bridge.
[Lit.: Call the wolf “uncle,” until you cross the bridge.]

Առաջ միտք արա, յետոյ գործ սկսի:
Think first, then get down to work.

Տասը չափի, մէկ կտրի:
Measure ten times, cut once.

Մտնելուց առաջ միտք արա, թէ ինչպէս դուրս գաս:
Before going in, think of a way out.

Պզտիկէն սկսէ, որ մեծին հասնիս:
Start with the small to arrive at the big.

Օձն ուշալին (վիշապին) հետ չափուեցաւ, հազար տեղէ կտրատեցաւ:
The serpent measured herself up with the vishap and was torn into a thousand pieces.*

Եղի՛ր լուրջ ***Be serious***

Ծանր նստի, որ լիտը գաս:
Sit weightily to carry weight.

Ծանր տեղդ մի՛ թեթեւացնի:
Don't make your solid position look light.

Ծանր քարը իր տեղումը կը մնայ:
A heavy stone remains in its place.

Եղի՛ր գգոյշ ***Be cautious***

Բերանդ բանալուդ աչքդ բաց:
Instead of opening your mouth, open your eyes.

Սատանի հետ ճամբայ գնայ, համա պոչը բաց մի՛ թողա:
Walk with the devil, but don't let go of his tail.

Շուն խաղացնողի ձեռին փէտ (փայտ) կ'ըլնի:
A dog trainer must carry a rod.

Սատանի հետ թոփ (գնդակ) չեն խաղայ:
Don't play ball with the devil.

Ողջ գլուխդ Աւետարանի տակ մի՛ դներ:

Don't put your wholesome head under the Bible.

[“Putting your head under the Bible” signifies subjecting yourself to unnecessary risks.]

Ղարիպ (ամայի) գեղ (գիւղ) ման եկողը ձեռին երկար դագանակ (գաւազան) պիտի ունենայ:

He who wanders in a deserted village must carry a long stick in his hand.

Ո՛չ սատանին կը տեսնեմ, ո՛չ երեսը կը թքնեմ:

I won't see the devil, I won't spit in his face.

[i.e., To avoid unpleasantness, I forego some pleasure.]

Առաջ գետին անցքը գտիր, ետքը ջուր մտիր:

Look first for a ford, then go into the water.

Կրակի հետ հանաք անել չի լինի:

Don't play with fire.

Պառկած շանը քար չեն գցիլ:

Don't stone a sleeping dog.

Առաջ լուծ ու կամդ պատրաստիր, յետոյ գիժ մոզու (հորթ) ականջիցը բռնիր:

First prepare the yoke, and then take the violent ox by the ears.

Շան հետ ընկերացիր, փէտը ձեռիցդ մի գցի:

Befriend a dog, but don't put down the rod.

Զիու առջեւից անցիր, շան ետեւից:

Walk ahead of the horse and behind the dog.

Կծողի քամակին կանգնի, քացի տուողի՝ առաջին:

Stand behind the biter and in front of the kicker.

Երկու աչքիդ մէկին մի՛ հաւատար:

Don't trust either of your eyes.

Ամէն մարդի հաւատալ չի լինի:

You cannot believe everybody.

**Եղի՛ր խոնարհ
Be humble**

Խոնարհ եղի՛ր ջրի պէս, կտրուկ եղի՛ր թրի պէս:
Be lowly like the water and sharp like the sword.

Ատամները թափած շունը պզգած կը հաջայ:
A toothless dog will crouch when it barks.

Ինչքան որ գիտուն ըլնես, չիմացածդ մի անգէտից հարցրու:
However literate you are, ask the illiterate what you don't know.

**Հեռու կեցի՛ր գէշ մարդոցմէ
Beware of evil people**

Անզգամից ծախի:
Keep away from unfeeling people.

Տափուկ մարդուց փախի:
Run away from a stealthy person.

Անզգամ կնկանից հեռու կաց:
Stay away from an insensitive woman.

Փախի էն ջրից, որ ո՛չ կը խշշայ, ո՛չ կը ֆշշայ:
Keep away from waters that neither roar nor murmur.

Սատանի հետ պոստան մի՛ ցաներ:
Don't plant crops with the devil.

**Յենուէ՛ սեփական ուժերուդ վրայ
Rely on your own strength**

Ուրիշի պարանով հորը մի՛ մտնի:
Don't descend into the well with someone else's rope.

Եղունգ ունիս, գլուխդ քերէ:
If you have nails, scratch your head.

Ուրիշի ձեռքն աշողը (նայողը) անօթի կը մնայ:
He who depends on others will stay hungry.

Մէկ աչքը միւսին օգուտ չունի:
One eye is of no use to the other.

Ուրիշին հացով փորը չի կշտանար:
You cannot eat your fill with other people's bread.

Ուրիշի ձեռքով կրակ մի' բռներ:
Don't handle fire with someone else's hand.

Էլի (օտար) ձեռքով ապուր ուտողը բերանը կը վառէ:
He who is fed soup by someone else will get his mouth burned.

Մի' աճապարէր ***Do not hurry***

Վազողին (շտապող) տղայ չի լինի:
He who hurries will never have a son.
[Having a son is considered to be a great achievement.]

Շտապէր ես, ետ մնացեր ես:
If you hurry, you will fall behind.

Կամաց գնա, որ շուտ հասնիս:
Go slowly to arrive quickly.

Շուտ վազողը շուտ չի հասնի:
He who runs fast won't arrive first.

Հանդարտ գնացողը շուտ կ'երթայ:
He who walks slowly moves quickly.

Շատ շտապողը երկու անգամ կը նստի:
He who hurries much will rest twice.

Կամաց-կամաց, բամպակը կ'ըլլի մանած:
Slowly done, the cotton will be spun.

Ուշ լինի, նուշ լինի:
Let it be later, but better.

Շուտ քալողը շուտ կը յոգնի:
He who goes fast tires fast.

Ձուրը հտեսած, չեն բոսիկնար:
Don't take off your shoes before seeing the water.

Էջը հառած, ախոռ մի՛ շինիր:
Don't build a stall before buying the donkey.

Ձուկը ծովում պազար չեն անի:
Don't bargain for fish that are still in the sea.

Ձի չեղած նալ չեն փնտռեր:
Don't shop for horseshoes if you haven't got a horse.

Կրակ չվառած, հաց չեն թխի:
Don't start the bread before setting the fire.

Արջը չզարկած, փոստը մի՛ ծախեր:
Don't sell the fur before hunting the bear.

Ապահովէ՛ յաջողութիւնդ ի սկզբանէ
Ensure your success from the start

Ձուրն ակէն կը կտրեն:
Stop the water at the source.

Ձուկը գլխէն կը բռնեն:
Hold the fish by its head.

Օճը գլխէն կը սպանեն:
Kill the snake by chopping off its head.

Աւազին վրայ տուն չեն շիներ:
Don't build a house on sand.

**Մի՛ վստահիր ամէն մարդու
*Do not trust everybody***

Ամէն սպիտակ մօրուքի չեն հաւատայ:
Do not put your faith in every white beard.
[The “white beard” is associated with wisdom.]

Աղուէսը հաւաքնին ղարալո՞ւլ (պահակ):
Can the fox ever guard the chicken coop?

Գառը գայլին պահ տուին:
They entrusted the lamb to the wolf.

Գայլի եարային (վէրք) հաւատալու չէ:
Don't believe the wounds of the wolf.

**Պատրաստ եղիր կրելու հետեւանքները
*Be ready to accept the consequences***

Զուկ բռնողը ջրեմէն չի վախենայ:
A fisherman does not fear water.

Զուկ բռնողի շորերը թաց կ'ըլնի:
A fisherman's clothes are always wet.

Քաղցր-քաղցր ուտելուն, դառը-դառը փսխելը կայ:
What you eat sweetly, you might vomit bitterly.

Ջաղաց մտնողը կ'ալրոտուի:
He who enters the mill gets dusted with flour.

Պարը մտնողը պիտի շորորայ:
He who joins the dance must sway and prance.

Պարի ելլողը ոռը պիտի խաղցնէ:
He who gets up to dance must move his arse.

Գոմում շատ կենաս, վրայիցդ թրիքահոտ կու գայ:
If you stay in the stable for long, you will stink of dung.

Կաղնու՛ն տակը որ քանդես, կաղին ո՞րտեղից պիտի ուտես:
If you uproot the hazelnut tree, where will you get hazelnuts from?

Գինի խմողը կը հարբի:
He who drinks wine will get drunk.

Բաղնիք մտնողը կը քրտնի:
He who enters a steam bath will sweat.

Խակ խաղող ուտողի ակռէքը կ'առնուի:
He who eats green grapes gets a shriveled mouth.

Կրակի մօտ գնացողը կ'էրուի:
He who goes near fire gets burned.

Ճնճղուկէն վախեցողը կորեկ չի ցաներ:
He who fears sparrows will not sow millet.

Պատը փուլ եկած օրը թօզ (փոշի) կ'ըլնի:
When the wall crumbles, dust will rise.

Զանգուկակը պոչից կապողը, զնգզնգոցից չի վախենայ:
He who fastens a bell on his tail should not fear the ringing.

Վարդը քաղողի ձեռք փշով կը ծածկուի:
He who picks a rose will have his hands pricked by thorns.

Կալ մտնող աղուէսը արիւնն աչքի տակ կ'առնի:
A fox that enters a barnyard should have his death in mind.

Համակերպէ՛ եղած պայմաններուն *Adjust to existing conditions*

Աշխարհքը մեզի հետ չի գար, մենք անոր հետ կ'երթանք:
The world won't come with us, we must go with it.

Դուն պիտի յարմարիս կեանքին, ոչ թէ կեանքը քեզի:
It's you who must adjust to life, not life to you.

Որ գեղն երթաս, էն տեղի գդակը դիր:
Don the hat of the village you enter.

էն գեղում, որ սաղ քուռ են, դու էլ աչքերդ կապի:
If the whole village is blind, you should blindfold yourself as well.

Նեղ տեղ մարդ իր մամու (մայր) սիրողին «ապի» (հայրիկ) կ'ըսէ:
When need be, one will say "father" to his mother's lover.

Ժամանակը քեզ չի յարմարի, դու՛ ժամանակին յարմարի:
Times won't adjust to you; you must adjust to the times.

Համբերատար եղիր *Be patient*

Համբերէ՛, որ բերանդ համ գայ:
Be patient, and a good flavor will fill your mouth.

Համբերութիւնը կեանք է:
Patience is life.

Համբերութիւնը կեանք է, չատն ալ տանջանք է:
Patience is life but too much brings strife.

Համբերէ՛, որ պապան բան բերէ:
Be patient and sweet, dad will bring you something to eat.

Վախտը (ժամանակ) վախտին, արժան կ'ըլնես փափուկ թախտին:
When time's run is complete, you'll have won your soft seat.

Մաքուր եղիր *Be clean*

էծը որ էծ ա, տեղը քերում ա, նոր ա նստում:
Even the goat scrubs his spot before sitting down.

Աղքատ ապրելը ամօթ չի, կեղտոտ ապրելն է ամօթ:
It's no shame to live in need, but it is to live in filth.

Շատ կեղտոտ մնալը սապոնին (օճառ) վնաս է:
Staying dirty for too long is hard on the soap.

Աղտոտ մարդը Ձատկին էլ աղտոտ կ'ըլնի:
The dirty will be dirty even at Easter.
[At Easter, everybody ought to be well-dressed and clean.]

Պահանջէ՛, որպէսզի ստանաս
Ask, so that you receive

Մինչեւ դուռը չթակես, բաց անող չի ըլնի:
If you do not knock at the door, nobody will open it.

Չլացող երեխային ծիծ չեն տար:
If the baby doesn't cry, it doesn't get nursed.

Ոչխարն վայեց, ապրեցաւ, այծը չվայեց, սատկեցաւ:
The sheep bleated and survived; the goat didn't and it died.

Բաց բերանը անօթի չի մնար:
An open mouth won't stay hungry.

Կռկռացող հաւուն կուտ շատ կու տան:
A cackling hen gets a lot of grain.

Մինչեւ եօթ դուռ չծեծես, մէկը չի բացուիր:
You must knock at seven doors, before one opens.

Եղի՛ր հեռատես
Be foresighted

Թունաւոր օձի գլուխը քանի շուտ ջարդես - օգուտ է:
The sooner you crush the head of the poisonous snake, the better off you are.

Օձի գլուխը պզտիկուց պիտի ջարդել:
A snake's head should be crushed when young.

Մոլոր ճամփի կիսից յետ դառնալը խէր է:
If you go astray, turn back halfway.

Ոչխար ունեցողը չուն ալ կը պահէ:
He who keeps sheep must keep a dog as well.

Էն ծէրից (ծայր) բռնի, որ էս ծէրը քեզ մնայ:
Hold onto the other end so this end stays with you.

Ձափդ գիտցի՛ր **Know your limits**

Ուժդ չյաղթած քարը մի՛ վերցնէր:
Don't lift a stone that exceeds your strength.

Քիչ բարձի, չուտ դարձի:
Keep your load light, return before night.

Ձեռքդ չհասած տեղը մի՛ երկնցնի:
Don't reach out beyond your reach.

Գլուխդ չհաւքած տեղը, ջանդ մի՛ ներս տանի:
Where your head does not fit, don't push your body in.

Մէկ ձեռքով երկու ձմերուկ չեն բռնի:
You cannot carry two watermelons in one hand.

Մէկ քարով երկու ընկոյզ չի զարնուիր:
You cannot crack two walnuts with one stone.

Երկու նապաստակի ետեւէն վազողը մէկն ալ չի բռնէր:
He who runs after two hares will catch neither.

Ոտդ կարպետովդ մին արա:
Stretch your feet according to your blanket.

Շատ ծիծաղը լաց կը բերէ:
Too much laughter will bring tears.

Ով չի չափեր, չի բաւեցուներ:
If you don't ration out, you will run out.

Լուն ուղտ մի՛ շիներ:
Don't make a camel out of a flea.

Շատի ետեւից գնաս, քիչն էլ կը կորցնես:
If you go after a lot, you lose the little you've got.

Հաւը որ դազի հաւկիթ ածի, կը պատռի:
If a hen lays a goose egg, it will rupture.

Խնայէ՛ նեղ օրուան համար
Save for a needy day

Լայն օրդ նեղ արա, որ նեղ օրդ լայն ապրես:
Tighten yourself in your ample days, to live amply in your tight days.

Ինչ որ դառն դատես, էն քաղցր կ'ուտես:
What you earn with bitter sweat, you will spend with sweet delight.

Խօսքը տովաթը (հարստութիւն) է՛, կառավարելն է՛:
It's not making a fortune, but managing it, that counts.

Շատ անելով չատանալ չի, քիչ ուտելով կ'աւելնայ:
Working more does not add, spending [lit.: eating] less, does.

Տանտիկինի մի ձեռը գող պիտի ըլնի:
A good housewife should be stealing with one hand.

Ճերմակ ստակը սեւ օրուայ համար է:
White (silver) money is for black days.

Դուռը մեծ բանալը հեշտ է, պզտիկցնելը՝ դժուար:
It's easy to cut out the door wide, it's hard to narrow it down.

Ամառուայ փուշը՝ ձմեռուայ նուշը:
A summer's splinter is the almond for the winter.

Եղի՛ր գործունեայ **Be active**

Դուն քեզ օգնէ, Աստուած ալ քեզ կ'օգնէ:
Help yourself and God will help you.

Դանակը որ ծալլես, ճէպդ (գրպան) դնես, կը ժանգոտի:
If you fold a knife and keep it in your pocket, it will rust.

Ման եկող գէլը անօթի չի մնայ:
A searching wolf will never starve.

Պտտող աղուէսը մեռած առիւծէն լաւ է:
A searching fox is better than a dead lion.

Աշխարհքը դմակ է, խելօքը՝ դանակ:
The world is a dmak, the smart person – a knife.*

Աշխարհքը դմակ է, մարդիկը՝ դանակ, հա՛ կտրի, հա՛ ուտի:
The world is a dmak, the people a knife; keep cutting, keep eating!*

Խօսքը ասելը չի՝ անելն ա:
It's not the saying that counts, it's the doing.

Ջանքին ձեռքէն բան չ'ազատիր:
Nothing can escape effort.

Պատուէ՛ քեզմէ մեծերը **Honor your elders**

Մեծին պատուէ՛, որ մեծանաս:
Honor the elderly to be honored yourself.

Ծերանաս, ծերի խաթրը իմանաս:
When you age, you value the aged.

Մեծի խօսքին ականջ չանողը սոված կը մեռնի:
If you don't listen to the elders, you will starve to death.

Մեծի խօսքը լսողի ոտքը քարի չի գայ:
He who listens to the elder will never stumble on a stone.

Մեծ չճանչցողը, Աստուած ալ չի ճանչնար:
He who does not respect the aged, does not respect God either.

Մեծին խօսքը չեն կտրի:
When elders speak, do not interrupt.

Խօսքը մեծին չեն յետ դարձնի:
Never talk back to the elders.

Պզտիկին լեզուն կարճ կ'ըլլայ:
The youth must hold his tongue.

Զուրը պզտիկին, խօսքը մեծին:
Let the young drink the water first, let the elder speak first.

Ունեցած իդ տէրը եղիր **Guard your belongings**

Անտէր գառը, գայլն է կերեր:
A lamb without a shepherd becomes the wolf's prey.

Անտէր ժամին (եկեղեցի) սատանէքը տէր կ'ըլնին:
In an abandoned church, devils take over.

Դուռդ փակ պահի, որ հարեւանիդ գող չհանես:
Keep your door locked so you don't accuse your neighbor of theft.

Իրեն մալին (ապրանք) աղէկ չնայողը, գողուն ընկեր է:
He who does not watch his belongings is the thief's accomplice.

Անտէր մալին (ապրանք) տէր չատ կայ:
Unclaimed goods will be claimed by many.

Բաց ամանը շունն ալ կը լիզէ, կատուն ալ:
An open pot will be licked by cat and dog.

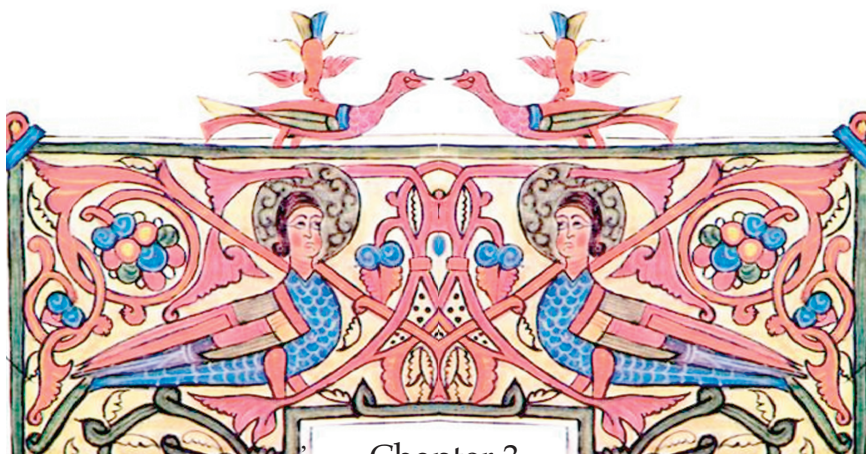
**Եղի՛ր առատաձեռն
Be generous**

Տու՛ր, մի՛ վախենա. ա՛ռ, մի՛ ամաչի՛ր:
Give, don't be afraid; take, don't be ashamed!

Սոխ ու հաց, սիրտդ բաց:
Onion and bread, and an open heart.

Երանի՛ տուողաց, ո՛չ առնողաց:
It is more blessed to give than to receive.

Ողորմութիւնն էնպէս տուր, որ չապիկդ չիմանայ:
Give charity without even your shirt knowing it.
[i.e., Alms should be given in secret.]

Chapter 3

ԸՆՏԱՆԻՔ ԵՒ ԱԶԳԱԿԱՆՆԵՐ FAMILY AND RELATIVES

Themes

<i>Մարդ և կին, ամուսնացած և այրի</i>	47
<i>Man and wife, married and widowed</i>	
<i>Ծնողք ու զաւակ</i>	50
<i>Parents and children</i>	
<i>Կին</i>	54
<i>Women and wives</i>	
<i>Դուստրեր եւ աղջիկներ</i>	56
<i>Daughters and girls</i>	
<i>Երեխայ</i>	59
<i>Children</i>	
<i>Քույր եւ եղբայր</i>	60
<i>Sisters and brothers</i>	
<i>Երիտասարդութիւն</i>	61
<i>Youth</i>	

Ընտանիք եւ օջախ	62
<i>Family and hearth</i>	
Ծերութիւն	62
<i>Old age, the elderly</i>	
Հարազատ եւ խորթ ծնողք, որբ	63
<i>Parents, step-parents, orphans</i>	
Ազգականներ	65
<i>Relatives</i>	
Հարս	66
<i>Daughters-in-law</i>	
Փեսայ	69
<i>Sons-in-law</i>	
Կնքահայր	70
<i>Godfathers</i>	
Հարսանիք	71
<i>Weddings</i>	
Օժիտ	72
<i>Dowry</i>	
Լաւը բաժին կ'ըլլայ գէշին	73
<i>The good go to the bad</i>	

Մարդ եւ կին, ամուսնացած եւ այրի
Man and wife, married and widowed

Մարդ ու կնկայ գործը երկնքումն է շինուում:
Man and wife are matched in heaven.

Մարդի շուաք (շուք), վարդի շուաք:
The shadow of a husband, the shadow of a rose.
[“Shadow” is a metaphor for “protection.”]

Մի փէտէ (փայտէ) մարդը լաւ ա, քանց օխտը պողպատէ տղէն:
A husband made of wood is better than seven sons made of steel.

Տան համար տղամարդու կեղտն էլ հարկաւոր ա:
For a house, even a man's dirt is needed.

Մէկը թէ զանգակ է, մէկէլը բամպակ պիտի ըլնի:
If the one is (as loud as) a bell, the other should be (as quiet as) cotton.
[i.e., Opposite yet complementary personalities are necessary for a successful marriage.]

Աղբէրը օրական, մարդը յաւիտենական:
A brother is for a day, a husband is forever.

Կնիկդ որ լաւ ըլնի, մի՛ երթա հարսանիք, տանդ ամէն օր հարսանիք է ու հարսանիք. թէ կնիկդ վատ ըլնի, մի՛ երթա մեռելատուն, տունդ ամէն օր մեռելատուն է ու մեռելատուն:
If you have a good wife, do not go to weddings; you have one every day in your house. If you have a bad wife, do not go to funerals; you have one every day in your house.

Շէն կենայ մեր տնիկ, անուշ կենայ մեր կնիկ:
May our home be in good cheer, may my wife be sweet all year.

Տունը թող կնիկ լինի, թող գէշ (տգեղ) լինի:
A home should have a housewife, no matter how homely.

Մարդը որ կայ, գետ է, կնիկը անոր դէմ բանդ է:
The man is a river, the wife is a dam against it.
[i.e., The husband's earnings have to be guarded by the wife.]

Մարդը սել (հեղեղ) է, կնիկը գէօլ (լիճ) է:
The man is a flood, the woman – a lake.

Ամէն կնիկ կնիկ եղնի, պատերն ամէն պլիկ (դրամ) կ'եղնի:
If all women were (real) women, the walls of all houses would be made of coins.

Մարդը տան մշակն է:
The husband is the slave of the house.

Մարդը տան մշակ, կնիկը տան ճախարակ:
The husband is the slave of the house, the wife the spinning wheel.

Էրիկ-կնիկ են, իրարու բերան թքեն, կը կշտանան:
They are just man and wife; if they spit in each other's mouths, they will have enough.
[i.e., As opposed to big families, a couple has few expenses.]

Մարդը դուրս, վաստակը ներս:
The husband (should be) outside, his earnings inside.

Աստուած մահ տայ, բաժան-բաժնու թիւն չտայ:
Better God give us death than divorce.

Կնիկը էրկանը կէսն է:
A wife is her husband's half.

Քաջութիւնը տղամարդու զարդն ա:
Bravery decorates a man.

Կնիկմարդ որ կայ, մարդու կեանքն ա:
A wife is her husband's life.

Կնիկը տղամարդի հոգին ա:
A wife is her husband's soul.

Անզաւակ կինը բարեկամ չէ էրկանը:
A childless wife is not her husband's ally.

Կնիկդ ծեծելու տեղ ֆէսդ ծեծէ, դիր գլուխդ:
Instead of beating your wife, beat your fez and put it on.*

Ով չի ծեծել իր կնկանը, նա վայ կը տայ իր ծնկանը:
He who didn't strike his wife, will strike his knees.
[Striking one's knees is a gesture of regret.]

Մարդի ծեծած՝ վարդի ծեծած:
Beaten by the husband, beaten with a rose.
[Down-playing the impact of a husband's beating]

Մաքրասէր կնիկմարդը հրկան վրայէն կ'իմացուի:
It shows on her husband if a wife is clean.

Ելնողին տեղը կ'առնին, մեռնողի՝ կնիկը:
If you rise, they take your place; if you die, they take your wife.

Կնիկն որ մարդուն խաբել ուզենայ, ասեղը տալտա (հովանի) կ'ընէ:
A wife wanting to cheat on her husband will use a needle for a shield.
[When it comes to outwitting their husbands, women are ingenious.]

Էրիկ-կնկայ կռիւը մինչեւ անկողին է:
A couple's fighting lasts until bedtime.

Մէկ կարգուողն է զղջացել, մէկ չկարգուողը:
Sorry is the one who marries, and sorry the one who doesn't.

Էրիկ-կնիկ կռուեցան, տխմար գիտցաւ բաժնուեցան:
A couple had a strong discourse, the fool thought they would divorce.

Կնիկդ որ գեղէն, դուն էլ էն տեղէն:
You should come from the village your wife comes from.
[i.e., You should marry someone from your own village.]

Սիրուն կնկայ ծոցը պառկի, գէշ (տգեղ) կնկայ ձեռի հացը կեր:
Sleep with the beautiful, but eat from the plain woman's hand.

Ազապ (ամուրի) տղի աչքին փարտա (վարագոյր) կայ:
A young bachelor's eyes are dim.

Որբեւայրու փէշն էլ իրան ահ ա:
For a widow, even her skirt is a threat.
[A widow is always under scrutiny for her morality.]

Տղայ չհաւանող աղջիկը առանց մարդէի կը մնայ:
A choosy maiden will remain unwed.

Տղադ մեռաւ, տղիդ վրայ լացիր. մարդդ մեռաւ, քեզ վրայ լացիր:
If your child dies, cry for your child; if your husband dies, cry for yourself.

Մէկ տարուայ ստերճ կովը չեն մորթի:
They don't slaughter a cow that hasn't calved for a year.
[i.e., Don't divorce your wife if she didn't give birth after the first year of marriage.]

Մէկ տարուայ անպտուղութիւնով ծառը չեն կտրի:
You don't chop down a tree that has been fruitless one year.

Յետին կնիկը կարկատան է:
A second wife is patchwork.

Առաջին կնիկը տունինն է, երկրորդ կնիկն էրեկինն է:
The first wife is for the house, the second wife for her spouse.

Ծնողք ու զաւակ **Parents and children**

Հէրը հարեւան, մէրը բարեկամ:
A father is a neighbor; a mother – a friend.

Աշխարհքում ամէն բան կը ճարուի, բացի հայրն ու մայրը:
In this world one can find anything except a father and a mother.

Բերողը կը յաղթէ գրողին:
A mother [lit.: the bearer] will subdue the grogh.*
[Stressing the supremacy of the mother, the symbol of procreation, over the grogh*, i.e., death.]

Հօրն ու մօր մեղքը տղային կը հարցնեն:
They hold the child responsible for his parents' faults.

Ուսէ որդին, վճարէ հոգին:
The son will enjoy, the (father's) soul will pay.

Հայր ունեմ, հօր տուն ունեմ, մայր ունեմ, իրաւ ունեմ, եղբայր ունեմ, բան չունեմ:

Having a father, I have a paternal home; having a mother, I truly have something; having a brother, I have nothing.

Տու՛ր ծնողքին, որ տայ զաւկին. մի՛ տար զաւկին, չի տար ծնողքին:

Give it to the parents, so the child gets something; don't give it to the child – the parents get nothing.

Հարն ու մարը զաւկին համար, զաւակը ինքնիրեն համար:
The parents are for the child, the child is for himself.

Անորդին մի դարդ ունի, որդատերը՝ հազար:
He who has no children has one worry, he who has children, a thousand.

Որդի չեն ասել, որդ են ասել:
It's not a child, it's a mite.

Որդի չունես, հոգի չունես:
If you have no child, you have no heart [lit.: ... “no soul”].

Յոթ լաճու տէր, փողոց է մնացել անտէր:
You bring up seven kids, end up abandoned on the streets.

Մարդու աչքը հանողը իր միսն-արիւնը կը լինի:
The one who plucks out your eye is your own flesh and blood.
[Said about bad children.]

Գողը որ տնից լինի, եզը երդիկից կը հանեն:
If the thief is in the family, your ox will be lifted through your skylight.
[Said about a hidden enemy in your own home, and particularly about one's own children.]

Տղէն որ կայ, հօր օջախի սիւնն է:
A son is the pillar of his father's odjakh.*

Վատ տղան ցախ կը ժողուէ, ուրիշին օջախ կը վառէ:
A bad son collects wood to fuel somebody else's odjakh.*

Կովը հորթին ինչքան ատէ, ամէն չարէ կ'ազատէ:

No matter how much she hates the calf, the cow will save it from any harm.

Հալալ զաւակը կը շինի, հարամ զաւակը կը քանդի:

A good child builds, a bad child destroys.

Ընկել ա փողատէրը, կանգնել ա տղատէրը:

The one with money descended; the one with children ascended.

Ատամից անուշ բան չկայ, բայց որ ցաւաց, կը քաշեն՝ կը գցեն:

There is nothing dearer than a tooth, but when it hurts you pull it out and throw it away. [Said about bad children whom people renounce.]

Մարագը հորթը կը հատացնի, սնտուկը՝ երեսէն:

The calf empties the barn; the child, the trunk [i.e. the savings].

Անառակ որդին տունը լաց կը բերէ:

A prodigal son brings tears into the house.

Երկուսը մէկի տեղ, մէկը հէջի տեղ:

Two (children) count for one, one counts for none.

Ով որդի չի բերել, գտնովի գիտէ:

He who has never had a son thinks he can be picked up anywhere.

Տղադ մեծցաւ, մեծ ցաւ:

Your child grew, your pain grew too.

Տղին լաւը հօրէն-մօրէն կ'ըլնի:

The goodness of a child comes from his father and mother.

Լաւ մարդու որդին փուչ չի դուրս գայ:

A good man's child cannot be rotten.

Էծը ուր երթայ, ուլը հետը կ'երթայ:

Wherever the goat goes, the kid follows.

Ճուտամէր կատուն գող կը լինի:

A mother cat will steal.

Զիգրի (հարազատ) մրմուռ չտեսնողը չի ջինաւորուել (գիւահարուեր):
He who hasn't experienced a child's death, has never been stricken by a dev.*

Զաւակաց կսկիծը կրակէ շապիկ է:
Grief for the loss of a child is a burning shirt.

Ագռաւին հարցրին. «Ղչերի (թռչուն) միջին ո՞րն ա սիրուն».
Ասաց. «Իմ ճուտս»:
They asked the raven, “Who is prettiest among birds?” The raven said, “My young.”

Մայրը տես, աղջիկն ա՛ռ:
See the mother, seize the daughter.

Որդին մօրը չալակով Երուսաղէմ չի տանի:
No son will carry his mother to Jerusalem on his back.

Որդին ափումը ձուածեղ էլ անի, մօր ամակի (երախտիք) տակից չի կարող դուրս գալ:
Even if he fries her an omelette on his palm, a son cannot pay back his mother.

Ճուտը մօր թեւերի տակին կը մեծանայ:
A chick grows under his mother's wings.

Տղուն լեզուն մայրը կը հասկանայ:
Only a mother understands her child's language.

Մալին տէր, որդուն հէր (հայր):
Goods need an owner, and a son a father.

Տղէն որ լաւ լինի, իրա հօր տունը կը շինի:
A good son will build his father's house.

Հօր անունը աղջկան կը ծախի:
The father's name sells the daughter.

Մօրը բախտ, աղջկան թախտ:
A mother's destiny will be her daughter's settee.
[i.e.: A daughter will get her mother's fate.]

Սիրուներն չեն տայ մտիկ, օրոցքին կը տան մտիկ:⁵
They don't look at the beauty, they look at the cradle.

Տղէն տղայ պիտի լինի, որ մատից փուշ հանի:
A child should be a boy to pull thorns from your finger.

Վատ հօր պատիժը փուշ տղէն ա:
A bad father's punishment is a vain son.

Տղէն հօրը կը քաշի:
A son takes after his father.

Որդին հօրը կ'ելլէ, աղջիկը՝ մօրը:
A son takes after his father, a daughter after her mother.

Հօր ձէնն Աստուած շուտ կը լսի:
God listens fast to a father's voice.

Մարդը մարդով, որդին հօրով:
People need each other, and a son his father.

Հայրն ինչ, որդին նման զնման:
Like father, like son.

Կին **Women and wives**

Առիւծը առիւծ է, էգ լինի թէ որձ:
A lion is a lion, whether male or female.

Կինն որ մանչ ծնի, տան պատերն ալ կը խնդան:
When a wife gives birth to a boy, even the walls of the house rejoice.

Կնկան ֆէլ (խարդաւանք) բարձեր են սէլ, սէլը չէ տարեր կնկան ֆէլ:
They loaded a cart with woman's schemes, the cart couldn't hold them.

Կնկայ ղուժաչ հալաւը հրկան օջախը կը մարէ:
The wife's costly clothing effaces the husband's odjakh.*

Կնկան չի նածը, Աստուած չի չիներ:
Even God cannot build what a wife can build.

**Կնկայ չի նած տունը Աստուած չի քանդի, Աստծու չի նածը՝
կնիկը կը քանդի:**
*A home built by a woman not even God can destroy; a home built by
God a woman can destroy.*

Աղէկ կին, չունի գին:
A good wife has no price.

Կնկայ մազը երկար է, խելքը՝ կարճ:
A woman's hair is long, her brain is short.

Ո՛չ կնկան է՛սթիպար (վստահութիւն) կայ, ո՛չ ձիուն:
Trust neither women nor horses.

Կնկան արտասունքը աչքի ծէրն (ծայրն) է:
A woman's tears are on the rim of her eyes.

Որ տունը որ գնաս, կնկան բարեկամ եղիր:
Wherever you go (as a guest), befriend the wife.

Կնիկմարդ կայ, տուն կը չինէ, կնիկմարդ կայ, տուն կը քանդէ:
Some women build houses, others destroy them.

Ի՞նչ անեմ գեղեցիկը, աշխարհաշրջիկը. կ'ուզեմ տղեղը, տնաչէնը:
*Who needs a pretty wife who wanders all over the world? I prefer a
homely homemaker.*

Տունը ներսէն կը շինուի:
A house is built from inside.

Գէշ կնիկմարդէն դեւերը փախել են:
Even the devs fled the evil woman.*

**Կանայք իմանան թէ երկինքը սէյիր (դիտելու բան) կայ, սան-
դուխ կը դնեն թէ հոն ի՞նչ կայ:**
*If women hear there is a show in the sky, they get on a ladder to look
up high.*

Վատ կնարմատից քաջքերն են փախել:
Even the kachks fled the hag.*

Կինը կատու ա, ով որ շոյեց, նրան էլ կը կպչի:
A woman is (like) a cat; you caress her, she clings to you.

Հասած աղջիկը որ բախտ ունենար, թախտ աւելելուց ճուճ կը գտնէր:
If an old maid were lucky enough, she would find a prick while sweeping the floor.

Ամաչող կնկանը ո՛չ տղայ կ'ըլնի, ո՛չ աղջիկ:
A bashful wife will give birth to neither boy, nor girl.

Խելացի կինը հրկանը իր ուռի կէսը ցոյց կու տայ:
A smart wife shows her husband only half of her arse.

Դուստրեր եւ աղջիկներ *Daughters and girls*

Աղջիկն ուրիշի տան ճրագն է:
A daughter is a candle in somebody else's house.

Աղջիկը էլու (օտար) պատ ա:
A daughter is the wall of somebody else's house.

Աղջիկը ուրիշի որդի է, տղէն միշտ քունն է:
A daughter is somebody else's child, a son is yours for good.

Աղջիկը ոսկի օրօրոցով հօր տունը չի նստի:
A girl won't stay at her father's house even in a golden cradle.

Տղին ջուխտ ձեռով են պահել, աղջկան՝ մէկ:
They hold a boy with both hands, a girl with one.

Աղջիկը որ կայ, անկտրիլ ձմերուկ ա:
A girl is an uncut melon.

Ժամ քանդելը լաւ է, քանց աղջկայ անուն կոտրելը:
It's better to destroy a church than to defame a girl.

Մանչ բերող աղջկան դուսեցիի չեն տար:
A girl who bears boys should not be given away to an outsider.

Պառաւած աղջիկը չատ անբախտ կ'ըլնի:
An unmarried girl is an unhappy girl.

Լաւ աղջիկը օխտը (եօթը) տղայ արժէ:
A good daughter is worth seven sons.

Աղջկան որ ձգես իր կամքին, կ'երթայ կամ տաւուլճին կ'առնէ, կամ զուռնաճին:
If you let the girl choose, she will go and marry either the drummer or the zurna-player.*

Աղջիկն որ կայ, տան ծաղիկն ա:
A girl is the flower of a home.

Որ պսակուել ուզենայ, աղջիկը տան կճուճներն է ջարդում, տղան օտարութիւն է գնում:
When they are eager to marry, girls break jars, boys go abroad.

Զգոված աղջիկը տունն է մնացեր:
If you don't praise a maiden, she becomes an old maid.

Շատ լաւ աղջիկ է: Ինչէ՞ն յայտնի է: Մայրը վկայեց:
She is a very good girl. How do you know? Her mother said so.

Աղջիկը միսաֆիր է, ժամանակն եկաւ՝ կ'երթայ:
A daughter is a guest; when the time comes, she leaves.

Ծամովին ծամերը թափաւ, անծամին ծամ եկաւ:
The one who had hair, lost it; the one who didn't, got it.

Մօրը գովածը թող ու փախի, դրկիցին գովածը ա՛ռ ու փախի:
What the mother praised, leave and run; what the neighbor praised, take and run.

Աղջիկն որ հարս կ'երթայ, գուլպի պէս է. կը քանդեն, նորէն կը գործեն:
When a girl gets married, she is treated like a knitted sock: they rip her up and knit her all over again.

Աղջիկը դռան ետեւն ա:

A daughter is behind the door.

[A girl lives only temporarily at her parents' house.]

Աղջիկ չեղած, հարս եղաւ:

Before becoming a maid, she became a bride.

[Refers to girls marrying at a very early age.]

Ո՛չ առ ու փախի, ո՛չ թող ու փախի:

Neither take her and run, nor leave her and run.

[About girls who are not particularly beautiful.]

Զոր փայտը շատ ջուր կը ծծէ:

Dry wood absorbs a lot of water.

[Very skinny girls can gain weight after marriage.]

Աղջկայ լաւ մազն էլ մի աղջիկ արժէ:

The beautiful hair of a girl is worth another girl.

Մազն ու միսը կու գան ու կ'երթան:

Hair and flesh come and go.

Գինին կ'ընտրեն համով, աղջիկը՝ նամով (պատիւ):

Wine you choose by taste, a girl if she is chaste.

Աղջիկը որ կայ, չուշա (սպակի) է, որ կոտորուեց, չի կարկատուի:

A girl is like glass; if it shatters, it cannot be restored.

[i.e., A girl's virginity is sacrosanct.]

Սպիտակի տեսքը, սեւի համը:

The looks of the white (woman), the taste of the black.

Աղջկայ մէկ սպիտակութիւնը օխտը (եօթը) ամօթ կը պարտկէ:

The whiteness of a girl's skin covers up seven sins.

Զիւնն ալ ճերմակ է, ամա շուները վրան կը քաքեն:

The snow is white, too, but dogs shit on it.

Ինտոր աղջիկ, անանկ հարս:

Such a maid, such a bride.

Աղջիկ դառար, լաւ դառար, հարս դառար, ցաւ դառար:
As a girl, you were a gain; as a bride, you are a pain.

Աղբար չունեցող աղջիկը տուն է մնացել:
A girl who has no brother stays at home.
[i.e., A girl who has a brother has more chances to get married.]

Մի՛ տար չէն տան, տու՛ր աղէկ մանկան:
Don't give her away to a great house, but to a great spouse.

Ձին ճանչցիր քայլուածքէն, իսկ աղջիկը՝ նայուածքէն:
A horse you can tell by her gait, a girl by her gaze.

Աղջիկն որ կայ, կամուրջ է. ով ըսես վրայէն կ'անցնի:
A girl is like a bridge; anybody can walk over her.

Երեխայ **Children**

Երեխին բանի դիր, հետը գնա:
Put a child to work, but go with him.

Գեղ կը մտնես, խապարն երեխից առ:
When you enter a village, learn the news from a child.

Տղուն կերածը հալալ է, հագածը հարամ:
What a child eats is well-invested, what he wears is wasted.

Ո՛չ սրբին մոմ խոստացի, ո՛չ երեխուն բլիթ:
Don't promise to a saint a candle, nor to a kid a candy.

Պուճուրը լալէն կը մեծնայ:
A baby grows by crying.

Երեխին ասին, ինչի՞[®] ես լալիս, ասաւ. «Խօսքս անց է կենում, քնդու համար»:
They asked a child, "Why do you wail?" He said, "Because that's how I prevail." [i.e., Parents should not overindulge their children.]

Տղին երես տալու ըլլաս, աստառն ալ հետը կ'ուզէ:
If you give a child the fabric, he will ask for the lining as well.
[i.e., A spoiled child will demand ever more.]

Տղին ինչպէս բռնես, այնպէս ալ կը մեծնայ:
A child grows up the way you bring him up.

Տղին ճեպը միրգ չի մնայ:
Fruit doesn't last long in a child's pocket.

Առանց երեխի տունը դատարկ բուն ա:
A home without children is an empty nest.

Տղին դալիպն (կաղապար) օրոցքն ա:
A child's cradle is its mould.

Քոյր և եղբայր ***Sisters and brothers***

Տղէն ձեռ կ'ընկնի, աղբէրը ձեռ չի ընկնի:
You can acquire a son, but not a brother.

Աղբէրը աղբօր միս կ'ուտի, ոսկորները դէն չի գցի:
A brother will eat his brother's flesh, but won't throw his bones away.

Երկու աղբօր գլուխ մի գերեզման չի մտնի:
The heads of two brothers wouldn't fit into one grave.

Աղբէրը աղբօր վատը կ'ուզի, մահը՝ ոչ:
Brothers wish each other the worst, but never death.

Քոյրը գնաց քուորանց, հենց իմացաւ գնաց հօրանց:
The sister visited her sister's home, she felt as if she were in her father's home.

Քուրը կ'ըսէ. աղբէրորդի, իմ որդի:
The sister says, "My brother's son is my son."

Քոյրն ասեց, աղբէր ունեմ, աղբէրն ասեց, քոյր չունեմ:
The sister said, "I have a brother." The brother said, "I have no sister."

Քոյրը մեռնի աղբօր համար, աղբէրը մեռնի ուրիշի համար:
Sisters would die for their brothers; brothers would die for others.

Երիտասարդութիւն **Youth**

Ճահելութիւնը մաշի (վայլէ), պառաւութիւնը քաշի:
Youth savors, old age suffers.

Մանկուց դատումը, ծիրուց գաւազան է:
The savings in youth are a foothold in old age.

Ճահելի չուանին ցախ դնել չի լինի:
Don't trust the rope of a youth to hold your firewood.

Ճահելի ջուրը դէպի վեր է:
Youth's water travels upstream.
[i.e., Youth is impetuous.]

Ճահելի աչքի վրին փարտա (վարագոյր) կայ:
Blinds hang in front of the youth's eyes.

Ճահելի խելք, անջուր ջաղացք:
The youth's mind is a waterless mill.

Ճահելի քամին բարձր ա:
Youth's wind blows high.

Ճահել ա, կը վեւայ (վայելել), իմալ ուզայ՝ կը քեւայ:
He is young, he is wacky, he will walk the way he wishes.

Մարդ՝ չուն լինի, տան պուճուրը չլինի:
Better to be a dog than the youngest in a home.

Ընտանիք եւ օջախ **Family and hearth**

Մեծ տուն, մեծ ցաւի բուն:
A big family, a big nest of pain.

Գեղ գեղի վրայ կ'ըլնի, տուն տան վրայ չի ըլնի:
You can build a village over another, but not a home over another.
[i.e., Two families cannot live in the same house.]

Իմ տանս ծառան եմ, ուրիշին աղան եմ:
To my family, I am a serf; to others, I am a Sir.

Մարդը իր տանը հէ՛մ աղան է, հէ՛մ ծառան:
In his own home, one is both sir and servant.

Տուն քանդելն ու ժամ (եկեղեցի) քանդելը մէկ ա:
Destroying a home and destroying a church is just the same.

Ծերութիւն **Old age, the elderly**

Ծերութիւն – գերութիւն:
Senility is captivity.

Է՛ն որ ալեւորնայ, մրջիւններն ալ վրան կը հեծնեն:
When the donkey gets old, the ants swarm him.

Ծերի արածը գտած ա, կերածը՝ կորած:
What an old person has done is won, what he has eaten is wasted.

Քանի փոքր էի, մեծից էի վախենում. մեծացայ, փոքրից եմ վախենում:
While I was young, I feared the old; now I am old, I fear the young.

Գէլը որ պառաւնայ, շներին մասխարա (ծաղրի առարկայ) կը դառնայ:
When the wolf gets old, he is mocked by the dogs.

Ալեւոր (ծեր) մարդը հազար այիպով (ամօթ) կը լցուի:
Old people are filled with a thousand shames.

Ծերն ու տղան մէկ են:
Old people and children are the same.

Ծերացանք, ծէրը (ծայրը) տեսանք:
We reached old age, we saw the edge.

Տան մեծ եղածէդ, դռան շուն եղիր:
Better to be a dog at the door than an elder in the house.

Պառաւը տան սիւնն է:
The elder is the pillar of the house.

Տունը սիւնը կը պահէ:
It's the pillar that holds up the house.

Ինչ տուն որ մեծ չլինի, մեծ քար մը տեղը կը դնեն:
If there is no elder in the house, they set up a stone instead.

Տան մեծի մի աչքը քոռ պիտի եղնի, մի ականջն էլ խուլ:
The elder of the house should be blind in one eye and deaf in one ear.

Աղէկ է ծերը տանը, թէ որ քիչ մը խելք չունենայ:
It's good to have elders at home if they're not too smart.

Ահելի (ծեր) աչքով աղջիկ առ, ջահելի աչքով՝ ձի:
Choose a girl with the eye of the aged and a horse with eye of the young.

Հարազատ եւ խորթ ծնողք, որք *Parents, step-parents, orphans*

Եղունգը մսիցը պոկել չի լինի:
It's hard to remove a nail from flesh.

Ո՞ր մատդ կտրես, որ արիւն չգայ:
What finger does not bleed when cut?
[i.e., All children are equally dear.]

Արիւնը ջուր չի դառնայ:
Blood does not turn into water.

Ասլանին (առիւծ) էգ, որձ չկայ, ջիգրին՝ (հարազատ) լաճ (տղայ) ու աղջիկ:
There is no male and female among lions, and no boys and girls among loved ones.
[i.e., Do not discriminate between girls and boys in a family.]

Տղին մայրը որ խորթ լինի, հայրն էլ խորթ կը լինի:
If a child's mother is a stepmother, the father becomes a stepfather.

Խորթը կը հանի մարդու մորթը:
It's the step-kin who will flay your skin.

Խորթ մօրն եփած կերակուրը անհամ ա:
A stepmother's cooking is tasteless.

Որքին հաց տուող չկայ, խրատ տուող չա՛տ:
No one will give bread to an orphan, but many will give advice.

Որքի պահողն Աստուած է:
It is God who keeps the orphan.

Հօրմէ որբը որբ չէ, մօրմէ որբն է որբ:
Losing your father doesn't make you an orphan – losing your mother does.

Որբը ե՞րբ է խնդացել:
When has an orphan ever laughed?

Որքի երեսը պինդ կ'ըլնի:
An orphan must have a thick skin.

Որբ տղան իր պորտը ինքը կը կտրէ:
An orphan cuts his own cord.

Որբն որ բախտ ունենար, դալը մորէն կ'ուտէր:
If the orphan was lucky enough, he would have drunk his mother's milk.

Ազգականներ Relatives

Հաւը թեւով կը թռչի, մարդ՝ ազգականով:
Birds fly with their wings, people with their kin.

Կեսրոջ մէկ ականջը խուլ, մէկ աչքը քու պիտի լինի:
A mother-in-law should be deaf in one ear and blind in one eye.

Մարդը սրտովը չեղաւ, տեգօրը չեն ճանանչի:
When you are not fond of your husband, you do not acknowledge his brother.

Հօրքրոջմէն կու գայ հօր հոտիկ, մօրքրոջմէն կու գայ մօր հոտիկ:
From the father's sister comes the scent of the father; from the mother's sister the scent of the mother.

Տեգօր պահած հարսը մեռնի, աղբօր պահած քոյրը:
Damned is a bride kept by her dakr, damned is a sister kept by her brother.*

Երկու ներ մէկ տունի մէջ, ամէն օր կադ ու կռիւ:
With two ners in one house, everyday there is a wrangle.*

Ները որ տուն մտնի, ներոջը գետին կը դնի:
When a (new) ner comes into the home, she puts down the (former) ner.*

Ինչ չես ուզի քրոջդ, կը կամենաս տալոջդ:
What you don't wish for your sister, you will wish for your tal.*

Աղջիկը հօրքուրին, տղէն քեռուն կը քաշի:
A girl takes after her paternal aunt, a boy after his maternal uncle.

Օխտը (եօթը) քենակալ մի ճամփով գնում էին, ասացին. «Մի մարդ էլ չկայ, որ հետը խօսենք»:
Seven kenakals were walking on the road. "A pity there is no one to talk to," they said.*

Քենակալը որ լաւ բան լինէր, Աստուածն էլ քենակալ կ'ունենար:
If a kenakal were any good, God would have one, too.*

Վարդը կը կտրեն, թուփը կը վառեն:

They cut the rose and burn the bush.

[After taking a bride, the groom's parents discard her family.]

Խնամի ուշ եկէ, անուշ եկէ:

In-laws who come rarely, come dearly.

Խնամու սուտը, սէլ (սայլ) մը չի քաշեր:

The lies of the in-laws not even a wheelbarrow could bear.

Խնամու նազը տանիլ չի ըլիլ:

The airs and graces of the in-laws are unbearable.

Քեռուն մայր եկեանին (քրոջորդի) ա:

The maternal uncle's wealth belongs to his nephew.

Զօքանչի եփած ձուածեղը համով կ'ըլնի:

The mother-in-law's (the wife's mother) omelette is always tasty.

Հարս **Daughters-in-law**

Ամէն մարդ քուն, կենճ (երիտասարդ) հարսը զարթուն:

Everybody is sleeping, the young daughter-in-law is sweeping.

Հարսը կ'եսրոջ դուլն (ստրուկ) է:

The daughter-in-law is her mother-in-law's slave.

Հարս դառայ, դուլ (ստրուկ) դառայ, թագի-թուլի չուլ դառայ:

Since becoming a bride, I am a drudge; I am a rag under the feet of the dogs.

Աղջկայ գէշը չտեսանք, հարսի՝ լաւը:

We have yet to see a bad daughter and a good daughter-in-law.

[i.e., An unmarried girl is always praised, whereas a daughter-in-law is always criticized.]

Հօրանց տունը դաշտ ու մէյտան, մարդանց տունը խորը զնդան:

The parent's house is an open plain, the husband's house – a dark jail.

Քօղն երեսին, երնէ՛կ փեսին:

The veil is on her face – how lucky is the groom!

[Message 1. When the girl is shy, the bridegroom is envied.

Message 2. Reference to the old custom of marrying a girl without seeing her before the wedding. Mostly used metaphorically when one is unpleasantly surprised.]

Քչակեր հարսը չեղած տարին կ'երեւայ:

It is in lean years that a bride shows if she is frugal.

[Stereotype: A girl should be temperate in her eating.]

Տանը ուղտ կ'ուտին, հարսին ու աղջկան չի հասնի:

They eat a camel in the house, the daughter-in-law and the daughter don't get any of it.

[“Camel” is used hyperbolically for a great amount of food.]

Գէշ օրն ինծի, գէշ հարսը քեզի:

The bad luck for me, the bad daughter-in-law for you.

Մլաշ (նուրբ) բուրդը հարսը գգէ, աղջիկը մանէ. սարտ (կոշտ) բուրդը՝ աղջիկը գգէ, հարսը մանէ:

The soft wool is for the daughter-in-law to tease, the daughter to spin; the tough wool is for the daughter to tease, the daughter-in-law to spin.

[Discrimination against the unmarried daughter in a patriarchal family.]

Հարսին հէրանց տունն ասա, ոտը բոսիկ էլ կ'երթայ:

Just mention to the bride her parental home and she'll run there bare-foot.

Կեսուրս մեռաւ, տեղս լայնացաւ:

My mother-in-law died, my space became wide.

Մէյ մը նոր տունին, մէյ մ'ալ նոր հարսին, ամէն օր բան մը կը պակսի:

A new home and a new bride, every day they must be supplied.

Մի հարսնանի տունը չէն, երկուսն եղաւ՝ կիսաչէն, երեքը-չորսը, փախի՝ մեչէն (անտառը):

A home with one daughter-in-law is bright, with two it's still all right, but three or four, it's a catfight! [lit.: ..., run away into the woods!]

Հարսի փէշն իր տուչմանն (թշնամի) ա:

A new bride's skirt is her enemy.

[i.e., A new bride is under constant scrutiny.]

Հարս ու կեսուր կռուեցին, մարդը մնաց քարի արանքին:

Mother-in-law and daughter-in-law had a squabble; the husband was caught in the middle.

Գիժ աղջիկը խելօք հարս կը լինի, գիժ հարսը՝ խելօք կին:

A crazy daughter will make a smart bride; a crazy bride – a smart wife.

Սկեսրոջ ուժը հարսին կը պատի:

The power of a mother-in-law carries most weight with her daughter-in-law.

**Կեսրար չունեմ, որ ախեմ, կեսուր չունեմ, որ վախեմ, ոտքերս
թոնիր կը կախեմ:**

I have no father-in-law to revere, no mother-in-law to fear, I dangle my feet in the toneer.*

[Indicating the sense of freedom a daughter-in-law enjoys when there are no in-laws in the house.]

Հէրանց տունը սառն աղբիւր է, թանգ-թանգ կու դան, խմեն՝ դնան:
The parents' house is a cold water spring; they [i.e. daughters] come rarely, to drink and to leave.

[i.e., Married daughters should make their visits to the parental house short and infrequent.]

Հարսը գեղիցդ, սերմը՝ հողիցդ:

The bride (should be) from your village, the seeds from your soil.

Հարսը հաց թխեց, տանտիկինը պարծեցաւ:

The bride baked the bread, the housewife [i.e. the mother-in-law] boasted.

Հարսի տուգը սեղանն է:

For a daughter-in-law, setting the table is a grief.

Զխօսող հարսը դռները կը կոտրէ:

A silent daughter-in-law will break doors.

**Ղառղառն (ագռաւ) եկաւ երեխիս աչքը հանեց, ես հարս էի, ձէն
չհանի:**

*The raven came and plucked out my child's eye; I was a new bride, so
I didn't cry.*

[Lit.: ..., "I didn't say a word." In the patriarchal family, newly wed
brides were not supposed to speak.]

Փեսայ **Sons-in-law**

Փեսի շուաք, փշի շուաք:

The shadow of a son-in-law, the shadow of a thorn.

Տուշմանս փեսի յոյսին չմնայ:

I wouldn't wish my enemy to depend on a son-in-law.

Տան փեսայ, շան փեսայ:

A live-in son-in-law is a dog's son-in-law.

Գիշերը քուն, ցերեկն արթուն, փեսաները սիրելի են մարդուն:

Those sons-in-law are the best who in the day work, at night rest.

Տնփեսան որ կայ, ոտի տակ ընկած փալաս ա:

A live-in son-in-law is a mat under the feet.

Գրողը մտաւ տունը, բոլորը փեսին երեսը նայեցին:

The grogh [Angel of Death] entered the house and everybody looked
at the son-in-law.*

[i.e. Sons-in-law are unwanted.]

Հարսն ու փեսին՝ լոյսը փուշ ա, մուլթն անուշ ա:

A bride and groom hate sunlight, they love the night.

Փեսայ ու քենի, քէպապ ու գինի:

Brother-in-law and keni, are like kebob* and wine.*

[i.e., There is an affinity between a man and his wife's sister.]

Նոր փեսէն անուշ կ'ըլնի, նոր հարսը՝ սիրովի:

When newly wed, a son-in-law is sweet, a daughter-in-law dear.

Փեսայ, ուշ է եկէ, անուշ է եկէ:
A son-in-law who comes rarely comes dearly.

Անարժան փեսէն աներանց ունեցածը իրանը գիտի:
A worthless son-in-law thinks his in-laws' wealth is his own.

Զոքանչի սիրած փեսին աները կ'ատէ:
A father-in-law hates his wife's favorite son-in-law.

Փեսէն զոքանչի սիրեկանն է:
The son-in-law is the mother-in-law's darling.

Փեսէս տուն եկաւ, երեսս գոյն եկաւ:
My son-in-law showed up, my face again lit up.

Հարսը մէրանցը, փեսան՝ աներանցը:
A daughter-in-law sides with her parents, a son-in-law with his in-laws.

[i.e., Married daughters hold on to their parents; and they predispose their husbands to the same.]

Կնքահայր **Godfathers**

Կնքելու տէրն եմ, հո ապրեցնելու էլ տէրը չեմ:
I am willing to baptize (the child), but not to keep (him).
[Used by someone who shirks excessive responsibilities.]

Քաւորը փոխի, մեռոնը կոխի:
Changing the godfather is tainting the chrism (holy oil).

Ես հօրն ու մօրը, եա ծուռ ու մուռ կնքահօրը:
(S/he resembles) Either the mother and father, or the odd godfather.
[Referring to the bond that exists between the godchild and his god-parents.]

Կնքահայր ըլլալը թանգ է, անուն դնելը բան չէ:
Being a godfather is costly, just giving a name costs nothing.

Ամէն գաթայ էլ գաթայ է, սանամօրը գաթան քրքշան է:
Every gata is a gata, but the sanamayr*'s gata is crispiest.*

[Referring to the godfather who extolls his godchild's mother above all other women]

Քաւորին դրին տանուտէր, առաջ սանամօրը դրեց էշին:
They put the godfather in charge, he seated the sanamayr on the donkey first.*

[Expressing the godfather's fondness of his godchild's mother.]

Հարսանիք Weddings

Հարսնետունը առանց լաց չի լինի, մեռելատունն առանց խնդում:
There is no wedding without tears, and no funeral without cheers.

Շուտ կարգուողը, շուտ ակրատ (նախաճաշ) ուտողը չի փոշմանի:
He who marries early and has breakfast early will have no regrets.

Հարսնոցին խելք պէտք է, հոգու հացին՝ ուժ:
For a wedding you need brains, for a wake meal – lots of strength.

Թէզ ճամբայ ելնողն ու թէզ կարգուողը չեն փոշմանի:
He who sets out early and marries early will have no regrets.

Ո՛չ հարսանիքն է պակսում, ո՛չ սուգը:
There is no shortage of weddings, nor of funerals.

Պսակ թէ մահ տարիք չգիտի:
Death and marriage do not know age.

Մահը հօրս, հարսանիքն աղբօրս:
The wake for my father, the wedding for my brother.

Հէմ լանք, հէմ երթանք:
Let's cry, and still go.

[A bride cries as part of the ritual when she leaves her parents' house. Used when eagerness must be hidden.]

Օժիտ Dowry

Կնկայ երեք բաժինը լաց է, մէկն էլ չորեղէն:

A woman's dowry is three-parts tears and one-part clothes.

Աղջիկ ունեցող մօր մէկ ձեռքը ծոցը կ'ըլլայ:

A girl's mother has to keep one hand on her chest.

[Message: The costs of a girl's dowry are endless.]

Աղջիկն օրեկան, բաժինքը տարեկան:

The girl is one day old, her dowry one year old.

[i.e., The dowry should grow faster than the child.]

Մօր անունը, աղջկան օժիտ:

The mother's name is the daughter's dowry.

Կնկայ բերած փողը դռան զանգակ ա, անց ու դարձ անելիս, ճակատիդ կը դիպչի:

The money which your wife brought (as a dowry), is a bell over your door; it hits your forehead every time you go in and out.

Կնկայ բաժինքով մարդ չես դառնայ:

Your wife's dowry won't make you amount to anything.

Կնկայ բերած փողը մայեա (դրամագլուխ) չի դառնայ:

The money your wife brought in cannot become capital.

[i.e., You cannot make profit from your wife's dowry.]

Կնկայ բերած փողը փողութիւն չի անի:

The money your wife brought in cannot be used as regular money.

Ծէ՛հէգով (օժիտ) հարսը կ'ուտի հէ՛մ իրեն բերածը, հէ՛մ էրկանը դատածը:

A bride with a dowry will spend both her own and her husband's money.

Բաժինքը մաշ, ինքը դումաշ:

Her dowry will fade away, her goodness will stay.

Լաւը բաժին կ'ըլլայ գէշին
The good go to the bad

Ափսո՛ս չաքար, շան բերան:

Too bad, the sugar is in the dog's mouth.

Շերամն ընկէ շան բերան:

The silkworm ended up in the dog's mouth.

Աղէկ մսի կտոր ա, ի՛նչ անեմ շան բերանն ա:

It is a good piece of meat; alas, it is in the dog's mouth.

Լաւը վատին, վատը լաւին:

The good to the bad, the bad to the good.

[i.e., The good never finds its match.]

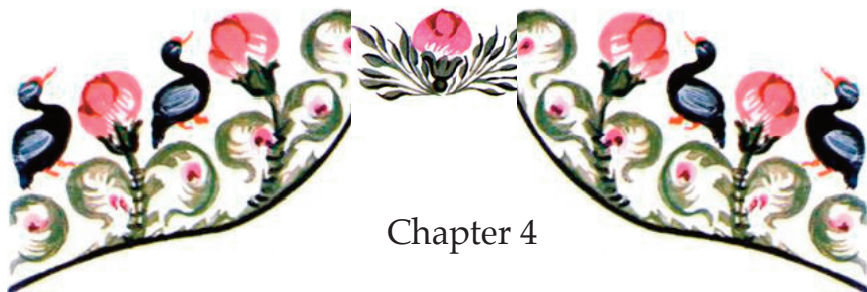
Լաւ տանձը արջն ա ուտում:

It's the bear who eats the good pear.

[i.e., Unworthy men marry the best girls.]

Աղջիկը երկնքից ըլնէր, ում ձեռը հասնէր, նա առնէր:

A girl should be in the sky; to wed her one should reach her up high.

Chapter 4

ՄԱՐԴՈՒ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ HUMAN CHARACTER

Themes

Խոնարհ և համեստ	77
<i>Humble and modest</i>	
Խելացի և յիմար	77
<i>Wise and foolish</i>	
Անամօթ, անզգամ, անառակ	80
<i>Shameless, insolent, obscene</i>	
Անդաստիարակ, անկիրթ	80
<i>Ill-bred, uneducated</i>	
Անհասկացող, անհաղորդ	81
<i>Dense, stupid</i>	
Անհոգ և անտարբեր	82
<i>Careless and indifferent</i>	
Անպէտ, անչնորհք	82
<i>Good-for-nothing, unfit</i>	
Անտեղեակ	83
<i>Ignorant</i>	
Անտնտես, չռայլ	84
<i>Improvident, wasteful</i>	
Բարկացկոտ	85
<i>Ill-tempered</i>	
Եսամուլ և շահասէր	85
<i>Egocentric and profit-seeking</i>	
Երախտագէտ և ավերախտ	87
<i>Grateful and ungrateful</i>	

Երես առած, չփացած և աներես	88
<i>Spoiled, pampered, intrusive, impertinent</i>	
Երկերեսանի, կեղծաւոր և շողոքորթ	89
<i>Two-faced, deceitful and hypocritical</i>	
Հաւի յարգը չիմացող	90
<i>Unable to appreciate the good</i>	
Մնափառ	91
<i>Vain</i>	
Ծուլ, անբան	91
<i>Lazy, inactive</i>	
Յամառ	93
<i>Stubborn</i>	
Կծծի և ագահ	93
<i>Stingy and greedy</i>	
Ջրիակեր եւ տգրուկ	95
<i>Parasitic and freeloading</i>	
Ճարպիկ ու հնարագէտ	95
<i>Skillful and resourceful</i>	
Անկղբունք և յարմարուող	96
<i>Lacking principles and conforming to others</i>	
Մէջընկան	96
<i>Meddlesome</i>	
Շատախօս	97
<i>Talkative</i>	
Դժուարահաճ և բծախնդիր	98
<i>Fussy and meticulous</i>	
Որկրամոլ, շատակեր	98
<i>Gluttonous, voracious</i>	
Չար, դաժան, չկամ	99
<i>Nasty, cruel, unkind</i>	
Չհաւան, պարծենկոտ եւ գոռոզ	100
<i>Overbearing, boastful and arrogant</i>	
Արժանաւոր եւ անարժան	103
<i>Worthy and unworthy</i>	
Վախկոտ	103
<i>Coward</i>	
Անազնիւ, անփստահելի	104
<i>Dishonest, untrustworthy</i>	

Խոնարհ եւ համեստ Humble and modest

Բարատու ծառը գլուխը կախ կը գցի:
The fruit-bearing tree will bend its head.

Բերան ունի, լեզու չունի:
Some have a mouth, but no tongue.
[About humble people.]

Բարատու ծառին քար գցող շատ կ'ըլի:
Many will stone a fruit-bearing tree.
[i.e., A worthy person will always be criticized.]

Խելացի եւ յիմար Wise and foolish

Գիտունի հետ քար քաշի, անգէտի հետ փլաւ մի՛ ուտի:
Carry stones with a wise man, don't eat pilaf with a fool.*

Լաւ է գիտունին գերի, քան անգէտին սիրելի:
Better to be a wise man's slave than a fool's favorite man.

Գիտուն մարդը լացացնելը լաւ ա, քան անգէտը ծիծաղացնելը:
Better to make a wise man cry than a fool laugh.

Գիտուն մեղաւորը լաւ ա, քանց թէ անգէտ արդարը:
A wise sinner is better than an innocent fool.

Յիմարը տալիս է, խելօքն առնում է:
The fool gives, the wise man takes.

Գժին բանի դիր, հետը գնա:
If you put a fool to work, go with him.

Գիժն ու հարբածը մէկ ա:
A fool and a drunkard are two of a kind.

Խելքը տարիքին մէջ չէ, գլխուն մէջ է:
Brains are not in the age, but in the head.

Խելքը մեծ ու պզտիկ չի հարցնէր:
Brains don't ask young or old.

Խենդինն ուտենք, խելօքինը՝ պահենք:
Let's use up the fool's, and save the wise man's.

Խելօքի բեռը խելին չալակը:
The wise man's load is on the fool's back.

Անխելքի չուանով հոր մի՛ մտնի:
Don't climb down a well on a fool's rope.

Խենդը քուն, բախտն արթուն:
The fool is asleep, his luck is awake.

Խենդը տասը փարա գցեց ծակը, քառասուն տուաւ հանեց:
The fool dropped ten pennies down a hole, spent forty to fish them out.

Խելին գլուխը չուտ չի ճերմկի:
A fool's hair won't turn grey fast.

Բանը խելքով կ'երթայ առաջ:
It's the brain that keep things going.

Խելքը լաւ է, քանց դովլաթը (հարստութիւն):
Brains are better than wealth.

Աստուած որ ուզում ա մէկի տունը քանդի, առաջ խելքն ա առնում:
When God wants to destroy a man, he first takes away his brain.

Ո՛չ խելօքներէ հեռանաս, ո՛չ ալ խենդերուն մօտենաս:
Don't move away from wise men, nor approach the fool.

Գտակը մենծ, տակը դատարկ:
A big cap, empty underneath.

Մինչեւ խելացին բոպկցաւ, ծուռն զգետ անցաւ:
By the time the wise man took off his shoes, the fool crossed the river.

Գլուխը հաստ, ծուծը բարակ:
His head is thick, his brain is thin.

Գիժը մի քար գցեց հորը, հազար իմաստուն չկարացին հանել:
The fool threw a stone into the well; a thousand wise men couldn't get it out.

Խելք որ բաժնեցին, գացեր էր մարագ (հարդանոց):
When brains were distributed, he was in the hayloft.

Գժի ջաղացքը Աստուած կ'աղայ:
It's God who makes the fool's mill run.

Գժի աչքումը խելօքն էլ գիժ կ'երեւայ:
In the eyes of the fool, wise men seem foolish too.

Գժի հետ գիժ չեն լինի:
Don't become foolish with the fool.

Գիժը խելօքին մասխարա կը գցէ:
The fool makes fun of the wise.

Գիժը չի ամաչի, գժի տէրը կ'ամաչի:
The embarrassment is not for the fool but for his master.

Խելաւին կոտոշ չի բուսնի:
Fools don't grow horns.
[i.e., Foolish people have no visible marks.]

Խենդին կովն ա կորեր, խելօքին խրատ է եղեր:
The fool lost his cow, the wise man learned from it.

Խելառն որ չըլնի, խելօքն ապրիլ չի:
If not for the fool, the wise man couldn't make a living.

Շատ խելացին ծռուն աղբէր է:
Too much intelligence borders on stupidity.

Մինչեւ խելօքը միտք անի, գիժը տղին կը պսակի:
While the wise man thinks it over, the fool marries off his son.

Մինչեւ խելօքը մտածի, գիժն իր բանը կը տեսնի:
While the wise man reflected, the fool got what he wanted.

Անմիտը միշտ զժբախտ չի մնար, և ոչ իմաստունը՝ բարեբախտ:
The fool is not always unlucky, nor is the wise man always lucky.

Խելք ու տարտ չունեցողը երկար կ'ապրի:
He who has no brain and no worries lives long.

Նայէ որ իմաստուն ըլլաս, բայց տգէտ երեւնալ սորվիս:
Make sure you are learned, but learn to look ignorant.

Անամօթ, անզգամ, անառակ ***Shameless, insolent, immoral***

Ո՛չ Աստծուց կը վախենայ, ո՛չ մարդուց կ'ամէնայ:
Neither afraid of God, nor ashamed of man.

Անամօթ մարդը, օխտը (եօթը) չապիկ ունի, մէկը վրադ կը նետէ:
An insolent person has seven shirts, one he will throw on you.

Ամօթը ամէցողի համար է:
Shame is for those who know shame.

Անամօթ մարդի երեսը թքեցին, ասեց. անձրեւ է գալիս:
They spat in the shameless man's face; he said: "It's raining."

Ճարպիկ գողը տանտէրը կը բռնէ:
A skillful thief nabs the landlord (as a thief).

Եկաւ դրսենին, դուրս ըրաւ գներսինին:
The outsider came and kicked out the insider.

Անդաստիարակ, անկիրթ ***Ill-bred, uneducated***

Էշ կերել է, էշ մեծացել:
He ate like an ass, he grew up like an ass.

Այբը տեսնելիս, մարդակ կը կարծէ:
He sees an "A" and thinks he sees roofbeams.

Փորը ճեղքես նէ, այբ մը չ'ելլեր:

If you slit open his stomach, not even an Ayb would come out.*

[About a person deprived of education.]

Անհասկացող, անհաղորդ Dense, stupid

Իմացողին մէկ, չիմացողին՝ հազար:

For the bright – say it once; for the dumb – a thousand times.

Գիլի գլխին աւետարան կարդացին, ասաւ, թէ՛ք արէ՛ք, ոչխարը գնաց:

They preached to the wolf (not to devour the sheep); he said, “Hurry up, the flock is leaving (the pasture).”

Ասողին լսող է պէտք:

A speaker needs a listener.

Հասկացողին մին ասա, չհասկացողին՝ հա՛ կաց, հա՛ ասա:

To the brainy – say it once; to the dense – say it many times.

Խելօքին մին, անխելքին՝ հազար ու մին:

To the clever, once; to the dummy, a thousand and one times.

Իմացողին սազ, չիմացողին զուռնէն էլ հերիք չի:

For those who listen the saz is enough; for those who don't, even the zurna* is not enough.*

Հէշտ է քարին խոտ բուսցնել, քան թէ քեզի խօսք հասկցնել:

It is easier to grow grass on stones than to teach you reason.

Անճրեւն ի՛նչ անի քարին, խրատն ի՛նչ անի չարին:

What can rain do to a stone, and counsel to the evil?

Սեւը սապոնն ի՛նչ անի, խեւը խրատն ի՛նչ անի:

What can soap do for the dark-skinned, advice for the thick-skinned?

Կոյրի առաջ հա՛ դու ճրագ վառի:

What's the use in burning a candle in front of the blind?

Անհոգ եւ անտարբեր Careless and indifferent

Գիժը գնաց հարսնետուն, ասեց. «Էստեղ լաւ ա քանց մեր տուն»:
The fool went to a wedding, he said: "I like it here more than in my house."

Առարզ (անզգայ) մարդուն ամէն օր գարուն է:
To the unfeeling, every day is a spring day.

Գժի համար ամէն օր Նոր Տարի ա:
To the fool, every day is New Year's Day.

Գժի համար ամէն օր Զատիկ ա:
To the fool, every day is Easter.

Գժի համար ամէն օր հարսանիք ա:
To the fool, every day is a wedding day.

Առարզ մարդը շատ կ'ապրի:
An unfeeling person lives long.

Ականջին մէկէն կը մտնէ, միւսէն կ'ելլէ:
It goes in one ear and comes out the other.

Անպէտ, անշնորհք Good-for-nothing, unfit

Մարդ կայ մարդ ա, մարդ էլ կայ էշոց վատ ա:
Some people have class, others are worse than an ass.

Իշու մարիֆաթը (շնորհք) զուալն է:
Braying is the donkey's only talent.

Մարդ էլ կայ, մարդակ էլ:
Some are people, some are roofbeams.

Կարիճին ասին, կիճդ դեղ ա, խոր խրեց:
They told the scorpion: "Your sting is a remedy"; he stung deeper.

Ո՛չ թփելու ա, ո՛չ էլ կուլ տալու:
He is neither to be spit out, nor to be swallowed.

Իշուն գռոցին ըսեր են. «Ձայնդ անսպա՛ռ.» ալ գռոցը չէ կտրեր:
They said to a braying ass: “What a beautiful voice!” He hasn’t stopped braying ever since.

Թէ օրհնեմ, օրհնելու չի, անիծեմ, անիծելու չի:
He is neither to be blessed, nor to be cursed.

Ոտը դրած տեղը կը չորանայ:
Wherever he steps, it withers.

Կոխած տեղը չայիր (մարգագետին) չի բուսնիր:
Wherever he steps, no pasture grows.

Ջուրը գացող, ծառաւ դարձող:
He goes to the well and comes back thirsty.

Ունքը սրբած ժամանակ աչքը կը հանէ:
While wiping his brow, he plucks out his eye.

Անբաշարին ջուսլը (պարկ) դրին, ոտները դուրս մնաց:
They put the clumsy man into the sack; his feet jutted out.

Բարեւ տուողին էչը կը սատկի:
If he greets a man, the man’s donkey dies.

Իր տանը կրակ, ուրիշին ճրագ:
To his own, a (raging) fire; to strangers, a (shining) light.

Անտեղեակ Ignorant

Շուաքի կուժը, ի՛նչ գիտէ արեւի ուժը:
What does a pitcher standing in the shade know of the sun’s power?

Լսել է Բաղդադ խուրմա կալ, չի գիտեր ինչպէս կ’ուտեն:
He knows of dates in Baghdad, but knows not how to eat them.

Ով տուն չէ շիներ, գիտէ սիւնն ի մէջն է բուսեր:
He who has never built a house thinks the pillar grew in it.

Չտեսին տղայ եղաւ, բռնեց ճուճուլը կտրեց:
To a bumpkin a son was born; he went and castrated him.
[Said about people who out of ignorance act stupidly.]

Ես ասում եմ ներքինի եմ, նա ասում ա, քանի՞ տղայ ունես:
I am saying: "I am an eunuch"; he is asking how many children I have.

Էշին ռեհան կը տան, որ հոտ անի, բերանը կը տանի:
They give the donkey the basil to smell, he takes it in his mouth.

Էշի ականջում քնած է:
He is sleeping in the donkey's ear.
[Said about people who are unaware of what goes on around them.]

Անտնտես, չռայլ Improvident, wasteful

Մի օր բարի-բարկենդանք, մի օր անօթի սնգսնդանք:
One day – feasting, another day – fasting.

Շափ-չափ կ'ուտեն, չաբթով կ'աչեն:
They eat like pigs, then starve for weeks.

Գդալ-գդալ ժողուեցի, չերեփ-չերեփ ցրուեցի:
I saved it by the spoon, I spent it by the scoop.

Դատիմ, դատիմ, տամ շներուն:
I saved it day by day, to give it all away (to the dogs).

Առաջ կ'ըլնես ձեռնաբաց, վերջը կ'ըլնես գլխաբաց:
First you are open-handed, then you are bare-headed.

Ամէն օր սիւսլի քալողը, կիրակի օրը հագնելիք չունի:
He who dresses up every day finds nothing to wear on Sunday.

Տալով, տալով, ծովն էլ կը հատնի:
By giving and giving, even the ocean will run dry.

Բարկացկոտ *Ill-tempered*

Բարկացող մարդը շուտ կը ծերանայ:
Ill-tempered people grow old fast.

Բարկութեամբ ելնողը վնասով կը նստի:
He who rises in anger sits down in injury.

Թունդ քացախը իր ամանը կը ճաքացնի:
A strong vinegar will crack its own vessel.

Պղինձը շատ ուր ըլնի, իր վրէն կը թափի:
An overflowing pot pours over itself.

Ելած սիրտը, վարար գետը, մէկ է:
An aggravated heart and an flooding river are the same.

Եսամոլ և շահասէր *Egocentric and profit-seeking*

Առաջ մերը, յետոյ մերոնցը:
First for me, then for my folks.

Մէկի աչքն ա դուրս եկեր, մէկէլն ըսաւ՝ տո՛ւր, տանեմ կատուիս:
One has an eye taken out; the other says: “Let me take it to my cat.”

Մէկին միրուքը վառեցաւ, կեցի՛ր տաքնամ, ըսաւ միւսը:
Someone’s beard caught fire. “Let me warm myself,” said the other.

Մօրուքս բռնկեր է, կ’ըսէ՝ կեցի՛ր չիպուխս վառեմ:
My beard is on fire; he says: “Let me light my pipe.”

Առաջ մորթուս, յետոյ որդուս:
First for my skin, then for my kin [lit.: ... my son].

Փորս մօտ է, քանց քորս:
My own stomach is closer than my sister’s.

Կատուի մուկ բռնելը, իր փորի համար է:
The cat catches mice for its own stomach.

Քեզ շատ կ'ուզեմ, համա ինձ քեզանէ շատ կ'ուզեմ:
I like you very much, but I like myself much more.

Հարեւանիս կը սիրեմ, որ հաւարիս գայ հասնի:
I love my neighbor for rushing out when I call for help.

Հաց ու գինի ունիս, իմ սէրը դուն ես, հաց ու գինի չունիս, իմ դէմը դուն ես:
If you have bread and wine, you are my angel; if you don't, you are my dev.*

Հարեւանիս սիրում եմ, որ մատիս դեղ անի:
I love my neighbor for mending my finger.

Էն հարեւանին մեռնիմ, որ ձուիս աղ կ'ընէ:
I would lay down my life for that neighbor who salts my egg.

Գայլը թողածը կ'ափսոսայ, հովիւը՝ յափշտակուածը:
The wolf deplores what he left, the shepherd – the theft.

Տէրը տարածն էր լալիս, գէլը՝ մնացածը:
The owner cries for the missing; the wolf for the missed.

Մեռնեմ էն ճպուռտ աչքերաց, որ իմ հացին կարագ քսի:
I would give my life for those sickly eyes that spread butter on my bread.
[“Sickly eyes” stands for a person with a revolting appearance.]

Իմ գոռնէն չփչեմ, ինչ ա քու էշը հուշտ չըլնի[®] (չխրչի):
Should I stop blowing my zurna so your donkey won't be annoyed?*

Աչքդ մենակ քեզ է լոյս տալիս:
Your eyes give sight to you alone.

Ընենց ծիծաղա, որ ես էլ ծիծաղեմ:
Laugh in a way that I can laugh as well.

Փիլաւ ուտելը լաւ ա, համա մի օր մեր տանը, մի օր ձեր տանը:
It's good to eat pilaf, but let's have it one day at our place, one day at yours.*

Մի՛ լինիր ուրազի պէս, միշտ դէպի քեզ. այլ եղիր սղոցի պէս,
մէկ դէպի մեզ, մէկ դէպի քեզ:
*Don't be like an axe, always aimed toward you; be like a saw, once to-
ward us, once toward you.*

Երախտագէտ և ապերախտ ***Grateful and ungrateful***

Ինչ աղբրից մարդ ջուր խմի, էն աղբրին քար չեն գցի:
You should not cast stones in the well from which you drink water.

Հաւն որ հաւ ա, որ ջուր խմայ, Աստուած կ'իշկայ:
Even the chicken looks up to God after drinking water.

Շունը կերած տեղը կը հաջէ:
A dog barks where it's fed.

Շունը տիրոջը կը ճանչնայ:
A dog recognizes his master.

Շունն էլ իր տիրոջը վրայ չի հաջի:
Not even a dog barks at his master.

Կաթնատու կովի պտուկին չեն թքի:
You shouldn't spit on the udder of a milk cow.

Թող ասեն գէշ ա, թող չասեն էշ ա:
Let them call me nasty, but not an ass.

Սառած օձն տաքցնես, առաջ քեզի կը խայթէ:
Warm a frozen serpent, and it will bite you first.

Օձի ձագը, առաջ պահող-մեծացնողին կը խածնէ:
The snake's young will bite its caretaker first.

Իրանց տանը կուտ են ուտում, խալխի տանը ձու ածում:
They eat grain in their own home and lay eggs in someone else's.

Ղառղան պահէ, որ աչքդ փորէ:
Keep a raven to pierce your eye.

Գողգիդ նստեմ, միրուքդ փետեմ:
Let me sit on your lap and pull out your beard.

Հացը ծնկանը, աչքը կնկանը:
The host's bread on his lap, his eye on the host's wife.

Ում ասում եմ, իմը դուն ես, ասում է, իմ դեւը դուն ես:
Whoever I call my love calls me a dev.*

Որուն աչքս ըսի, աչքս հանեց:
Whoever I called "apple of my eye" pulled out my eye.

Աղբիւրը որ մոռնտառես, ջուրը ո՞րտեղից պտի խմես:
If you dirty the well, from where will you drink water?

Ջին նստաւ, Աստուած մոռցաւ, ձիուց իջաւ, ձին մոռցաւ:
He rode the horse, he forgot God; he got off the horse, he forgot the horse.

Երես առած, չփացած, աներես Spoiled, pampered, intrusive, impertinent

Երես տուինք, աստառ ուզեց:
We gave him the fabric and he asked for the lining.

Գովացին Ալիխան, ելաւ քաքեց պատուխան:
They praised Alikhan [male name]; he went and shat on the divan.
[lit.: ... "on the window."]

Մին մի՛ տա, որ երկու չուզի:
Don't give him one, he will ask for two.

Թաթին տեղ արաւ, կրունկին էլ կ'ուզէ:
He made room for his palm, now he wants room for his heel.

Ոտաց տեղ արեց, գլխուն էլ կ'ուզէ:
He made room for his feet, now he wants room for his head.

Փարէ մը տուինք խօսեցուցինք, երկուսը կու տանք, ձէնը չի կտրէ:
We gave him one penny to talk; with two pennies we cannot stop him.

Բարեւ տաս, Բարեկենդան կու գայ:
If you greet him, he will visit you at Paregentan.*

Շունը որ խաղող ուտել սորվի, բաղը կը քանդի:
If the dog gets used to eating grapes, he will destroy the vineyard.

Երեսը թքնես, անձրեւ կու գայ, կ'ըսէ:
Spit in his face and he will say it's raining.

Դռնէն վռնտես, երդիքէն ներս կ'ընկնի:
If you throw him out the door, he will come in through the sky-light.

Երկերեսանի, կեղծաւոր և չողոքորթ
Two-faced, deceitful, and hypocritical

Երեսանց հայելի, տակեւանց ածելի:
On the surface – a mirror, underneath – a razor.

Դիմացէն հայելի, ետեւէն ածելի:
From the front – a mirror, from the back – a razor.

Տանը հայելի, դուրսը ածելի:
At home – a mirror, outside – a razor.

Դուրսը քահանայ, ներսը սատանայ:
Outside – a priest, inside – a beast.

Չեմ ուզում, գրպանս դիր:
I don't want it, put it in my pocket.

Ներսէն խնամի, դրսէն թշնամի:
Inside – an in-law, outside – a foe.

Գիշերը գողութիւն կ'ընէ, ցերեկը «Տէր ողորմեա» կ'ըսէ:
At night he's a thief, in the day a man of belief.

Մէկ ձեռքով խաչ կը հանէ, մէկալով գողութիւն կ'ընէ:
With one hand he crosses himself, with the other he steals.

Վրէժ գառան մորթի ես առել, տակից գազան ես:
You put on a lamb skin, underneath you are a beast.

Գէլի հետ գառն ա ուտում, տիրոջ հետ վայվռուկ է անում:
With the wolf he devours the lamb; with the owner he laments it.

Շան կաղալուն մի՛ հաւատա:
Don't believe a dog's limping.

Շան կաղալը մինչ գիլու տեսնալն է:
The dog's limping will last until he sees the wolf.

Դրսից շատ տաք, ներսից շան քաք:
Outside – witty, inside – shitty.

Շատ անուշ է, տակը փուշ է:
Very sweet, but thorny underneath.

Շողոքորթ գառը օխտը մօր կը ծծի:
A two-faced lamb would suck seven mother sheep.

Սուտ խենդ է եղեր, վանքի հաւերը կ'ուտէ:
He pretends to be a fool and devours the monastery's chickens.

Քաղցր լեզուն օձը ծակիցը կը հանի:
A sweet tongue can talk the snake out of its den.

Լեզուն մեղր, սիրտը լեղի:
His tongue is honey, his heart is gall.

Լաւի յարգը չիմացող *Unable to appreciate the good*

Էն ի՛նչ գիտի, նուէն ի՛նչ է:
What does the donkey know of the almond?

Սոխակի երգը իշի համար զուռ է:
The nightingale's song is to the donkey a roar.

Շունն ի՛նչ գիտի, Շահն ի՛նչ է:
What does a dog know of the Shah?*

Խոզի գլուխը խալիչի վրայ չի կենայ:
The pig's head won't stay on the carpet for long.

Խոզի գլուխը սեղանն են դրել, գլորեր աղբն է ընկել:
They put the pig's head on the table, it rolled into the garbage.

Խոզի առաջ մարգարիտ չեն փռի:
You don't cast pearls before swine.

Մնափառ *Vain*

Ոտին տրեխ չունի, գլխին վարդ է չարում:
She has no shoes to wear, yet she puts roses in her hair.

Տունը չունի գդալ մը թան, սիւսլի-փիւսլի կ'ելլէ մէյտան:
At home she has no tan to drink, yet walks the streets in silk and mink.*

Տունը չկայ թան ու փռչի, գլուխը կապեր ա կարմիր փուշի
(բարակ գլխաշոր):
At home she has to crave and starve, but still she wears a purple scarf.

Շոր չունի հագնելու, ֆայտոնով կ'երթայ քաքնելու:
She has an empty wardrobe, but takes a coach to the commode.

Ծոյլ, անբան *Lazy, inactive*

Ալարողի (ծոյլի) ապրանքը լաց կ'ըլնի:
The idle man's goods will cry.

Ով ալարի, ո՛չ դալարի:
If you don't strive, you'll never thrive.

Անդատել ձեռք անօթի փորի վրայ է:
An idle hand rests on an empty stomach.

Ամռան պառկեմ հովեր, ձմռան հատին կովեր:
In summer I lay in the shade; in winter my cows lay dead.

Ծուլութիւն չի գտնի արքայութիւն:
Laziness will never find happiness.

Ես Աղա, դու Աղա, մեր ջաղացքը ո՞վ աղայ:
I am an Agha, you are an Agha; who will turn our mill?*

Ես ուստա, դու ուստա, բա մեր աղբը ո՞վ դուրս տայ:
I am a boss, and you are a boss, who will take out our dross?

Հաց դնեմ, հասի՛, բան դնեմ, փախի՛:
I set the table, you run for it; I give you work, you run from it.

Խմոր ուտելուց ուղտ ա, բեռ տանելուց՝ աւանակ:
To eat cookies, he is a camel; to carry loads, he is an ass.

Բանի անունը տալուց գլխի ցաւը բռնում ա:
When he hears of work, his headache starts.

Անբանը հաց ուտելիս առողջ է, բանելիս՝ հիւանդ:
When it comes to eating, a lazybones is healthy, when it comes to working, he is sick.

Ամէն բանին բանգէտ ա, տախտն աւելուն, անգէտ ա:
When talking, he is adept; when sweeping the floor, he is inept.

Հոգը տարուան, բանը օրուան:
The worry of one year, the work of one day. [On procrastination]

Թամբալի (ծոյլ) համար շաբաթը օխտը (եօթը) կիրակի:
For the lazy bum, there are seven Sundays in a week.

Ծառի տակին պառկելուն, բերանդ տանձ չի ընկնի:
If you lay under the tree, pears won't fall into your mouth.

Բան բանողին բան շատ, պարապ պառկողին, չուք շատ:
For the worker – lots of trade, for the loafer – lots of shade.

Հարամ հաց ուտողը երկար չի ապրի:
He who eats stolen bread will not live long.

Ուտելուց չորս ձեռնանի կը դառնայ, անելուց, կը չոնթանայ (հաշմանալ):

To eat he is prepared, to work he is impaired.

[Lit.: When eating, he has four hands; when working, he is disabled.]

Յամառ **Stubborn**

Կը մեռնեմ, մեղա Աստծու չեմ ասի:
I would rather die than repent.

Դու ինչ ուզում ես ասա, նա իր էչն ա քշում:
Say what you will, he will have his way.
[Lit.: ..., “he is driving his donkey ahead.”]

Դու ինչ ուզում ես ասա, նա իր զուռնէն ա փչում:
Whatever you say, he will blow his zurna.*

Իշու ինտոր (յամառութիւն) կամրջի վրայ կը բռնէ:
The donkey turns stubborn just on the bridge.

Ես կ'ըսեմ, ես կը լսեմ:
I am talking, I am listening.
[Used when the stubborn are not paying attention.]

Կծծի և ագահ **Stingy and greedy**

Լու քերթելով մարդ չեն դառնայ:
You can't get anywhere by skinning a flea.

Մարդու աչքը մի բուռ հողով կը կշտանայ:
Merely a handful of earth will fill up one's eyes.

Լուից եղ հանող ա:
He would squeeze oil from a flea.

Օձ ընկնի ձեռը կը խուզէ:
If he gets hold of a snake, he will shave it.

Հաւկիթ որ տայ, մէջը դեղնուց չի գտնուիր:
If he gives you an egg, it won't have a yolk.

Եզան տակը հորթ կը փնտռէ:
He looks for a calf under an ox.

Ձեն ուտեր, որ չքաքեն:
They don't eat, so they don't shit.

Քիթին քաքը ուտող է:
He would eat the snot from his nose.

Իր քաքը կ'ուտի, դատածը չի ուտի:
He would eat his droppings, but not his savings.

Շանից մազ պոկելը խէր ա:
Plucking a hair from a dog is still a gain.

Կոպեկի վրայ քառասուն հանգոյց կը գցի:
For a penny, he would turn forty somersaults.

Չուտողի մալը ուտողին հալալ ա:
What the miser won't eat suits those who eat it.

Ձեռին օձ ըլնի, մարդու վրայ չի գցի:
If he had a snake, he wouldn't throw it on anyone.
[i.e., He would not give away anything.]

Կծծի մալը փեսաները կ'ուտեն, վիզը՝ ոջիլը:
The goods of the greedy will be eaten by his sons-in-law, his neck – by the lice.

Մարդու աչքը ծակ է:
Eyes are bottomless pits.

Գիւլու բնի բոլորը ոսկոր իսկի կ'աւելնա՞յ:
Will there ever be leftover bones around a wolf's den?

Տանձն ինծի, խնձորն ինծի, սերկեւիլն էլ սիրտս կ'ուզի:
The pear for me; the apple for me; I crave the quince as well.

Սոխ ու սխտորը հիսապ ընողը փաչա չ'ուտեր:
He who scrimps on onion and garlic will not eat pacha.*

Ո'չ կ'ուտեմ, ո'չ կ'ուտեցնեմ, դարակը կը դնեմ, կը հոտեցնեմ:
I won't eat it, nor will I let you taste it; I'll put it in the drawer and waste it.

Մարդ կայ որ մեղքն ալ ուրիշի չի տար:
Some people wouldn't give away even their sins.

Ագահն ասաց, ես խնդացի. Աստուածն ասաց, չհաւատացի:
The miser said: "I was a happy guy." God said: "That is a lie."

Ջրիակեր եւ տգրուկ Parasitic and freeloading

Պապան բերէ, մաման եփէ, տատան ուտէ:
Daddy will bring, Mommy will cook, baby will eat.

Սատկած էչ ման կու գայ, որ նալերը քաշէ:
He is looking for a dead donkey so he can pull off its hooves.

Հօրը բերածը կերել է, մօրը մանածը հագեր է:
He spent what his father won, he wore out what his mother spun.

Ճարպիկ ու հնարագետ Skillful and resourceful

Սատանից օխտն (եօթը) օր առաջ է ծնուել:
He was born seven days before the devil.

Ղազարը գիտէ իրեն պազարը:
Lazar [male name] knows his bazaar.

Դատարկ գցում է, որ լիքը բռնի:
He throws it empty to catch it full.

Ինչ քար վերցնես, տակէն դուրս կու գայ:
Whatever stone you lift, he will be underneath.

Գիտուն աղուէսը երկու ոտով թակարդ կ'ընկնի:
The skillful fox gets trapped with both feet.

Ճարպիկ մուկը երկու ոտով կ'ընկնի թալաք:
The clever mouse gets trapped with both feet.

Անսկզբունք ու յարմարուող *Lacking principles and conforming to others*

Ջուրը կը տեսնէ, ձուկ կ'ըլլայ. ծակը կը տեսնէ, մուկ կ'ըլլայ:
Seeing water, he is a fish; seeing a hole, he is a mouse.

Զմեռը համամչի, ամառը բաղմանչի:
In winter – bath attendant; in summer – gardener.

Քամին որ կողմը փչէ, հոն կը դառնայ:
Wherever the wind blows, there he turns.

Գիլու տարածը հօր հոգուն մատաղ է ասում:
What the wolf steals, he passes off as his father's matagh.*

Մէջընկան *Meddlesome*

Ով հարս, դու հարսնաքուր:
Where there is a bride, you are the bridesmaid.

Ով փեսայ, դու փեսաղբէր:
Where there is a groom, you are the best man.

Որտեղ երկու շուն լծեն, դու էնտեղ սէլուոր կ'ըլնես:
Where they yoke two dogs, you will be the driver.

Անպոչ գդալի պէս ամէն աման կը մտնի:
He falls in every vessel like a ladle without a handle.

Ուրտեղ պուտուկ, ինք բերանի խուկ:
Where there is a pot, he will be the lid.

Ուրտեղ մանղալ, ինք մէջը մաշա:
Where there is a fire pit, he will be the poker.

Հնդկաստան ընկոյզ կտրեն, մէջէն կ'ելլէ:
If they crack a walnut in India, he will come out of it.

Իրան աչքի գերանը թողած, ուրիշի հոփն է ման գալիս:
Ignoring the beam in his own eye, he looks for the splinter in someone else's eye.

Դեղ ունիս քո գլխին արա:
If you have a cure, cure your head.

Քեզ համար ես քնում, ուրիշի համար երազ տեսնում:
You sleep for yourself, you dream for others.

Կուտ ունիս, քու հաւի առաջն ածիր:
If you have grain, feed your hen.

Խրատ ունիս, գլխիդ տուր, սապոն ունիս՝ շորիդ:
If you have advice, use it for your head; if you have soap, use it for your robe.

Շատախօս **Talkative**

Շատախօսի գլուխը ծակ ա:
A chatterbox has a hole in his head.

Երկու ականճ մի բերան, իմացի՛ր խօսքիդ սիրան (կարգը):
Two ears and one mouth, don't be a blabbermouth.
[Lit.: Two ears and one mouth, know when it is your turn to speak.]

Շատ հաջան շունը, ոչխարին գէլ կը բերէ:
A barking dog invites wolves to the sheep.

Խուլն է յաղթեր շատախօսին:
Only a deaf man can beat a babbler.

— **Ձաջանակին (շատախօս) ո՞վ սուս կացրուց.** — **մունջը:**
Who silenced the chatterbox? The deaf.

Դժուարահաճ եւ բծախնդիր
Fussy and meticulous

Շատ լաւին ման եկողը, շատ փխին ռաստ կը գայ:
He who searches for the best will end up with the worst.

Շատ մի ընտրի, ընտրտոցը կ'ընկնես:
Don't be choosy, you will lose your choices.

Որկրամուլ, շատակեր
Gluttonous, voracious

Փոր ու հորը մէկ է:
A belly and a well are the same.

Ծակ բողազը (կոկորդ) ինչ որ լցնես, ներս կ'երթայ:
The bottomless throat swallows everything you push down it.

Դարմանը (յարդ) քոնը չի, դարմանանոցը հո քոնն ա:
The hay is not yours – the haybarn surely is.
[Referring to a gluttonous guest devouring large amounts of food;
“hay” is a metaphor for food and “haybarn” for the stomach.]

Մէկ չուտողէն վախցիր, մէկ ուտողէն:
Beware of those who either eat too much or don't eat at all.

Շատ ուտելը քիչ ուտելուց էլ կը գցի:
If you eat too much, you will be deprived of eating little.
[i.e., If you squander, you will be deprived of necessities.]

Փորը լի, աչքն անօթի:
The stomach is full; the eye is hungry.

Չար, դաժան, չկամ
Nasty, cruel, unkind

Օձին վրայ թքնէ, օձը կը սատկի:
If he spits on the snake, it will die.

Վախեցիր էն մարդուց, որ չի վախենայ Աստծուց:
Beware of those who are not afraid of God.

Արեւ ըլլայ, մարդու վրայ չի ծագեր:
If he were the sun, he wouldn't shine on anyone.

Ագռաւին ասեցին թէ, ծիրտդ դեղ ա, էն էլ գնաց ծովի մէջ ծրտեց:
They told the raven: "Your droppings can cure"; he dropped them in the sea.

Գայլը արիւնով ա հարբում:
The wolf gets drunk on blood.

Մատից փուշ հանող պտուղ չի:
He is not the kind to pull a thorn from anyone's finger.

Ո՛չ ինծի կով մը, ո՛չ դրացիիս երկու կով:
I don't want a cow, nor should my neighbor get two.

Կատուին ասին աղբդ դեղ է, խորունկ թաղեց:
When told its excrement is a remedy, the cat buried it deep.

Որ ասեն մէզը դեղ է, ոչ ոքի վրայ չի չռի:
If they told him his urine could cure, he wouldn't urinate on anyone.

Սանդն էլ ա իրա ձեռին, վարսանդն էլ:
Both the sand and the varsang* are in his hands.*
[i.e., He is very powerful and nasty.]

Քարն էլ ա իրա ձեռին, պոպոքն էլ:
Both the stone and the walnut are in his hands.

Թուղթն էլ ա իրա ձեռին, կալամն էլ:
Both the paper and the pen are in his hands.

Չհաւան, պարծենկոտ եւ գոռոզ
Overbearing, boastful and arrogant

Չանեմ, չհաւանեմ:

I do nothing, nor do I like what others do.

Կարօն հաւնաւ Մարոյին, Մարօն չհաւնաւ Կարոյին:

Karo liked Maro, Maro didn't like Karo.

[Said about people who claim to dislike someone when, in fact, they are the rejected ones. Karo is a male name, Maro, a female name.]

Ես ագռաւին հաւանեցի, ագռաւն ինձ չհաւանեց:

I liked the crow, the crow didn't like me.

Կուզիկին աղջիկ չեն տալիս, նա ուզում է զոքանչն էլ սիրուն լինի:
They refuse the hunchback (the hand of) their daughter; he demands that the (future) mother-in-law be beautiful too.

Բերան չէ, խորան է:

It's not a mouth, it's an altar.

Մեծ սարերն ինքն է ստեղծել, պզտիկները վախից են եղել:
He created the big mountains here; the small ones there grew out of fear.

Աքլորը երգիլի գլխին կայնելուց, ասում ա.

«Էս տները ո՞նց են տակիս դիմանում»:

The rooster on the roof wonders:

“How can these houses support my weight?”

Հաւ չեղած, թառ է թռնում:

Before becoming a hen, she jumps on the perch.

Ուղտն ասաց. «Շարբաբ (մետաքսագործ) եմ»: Ասացին. «Ոտք ու ձեռքիդ սազում է»:

The camel said: “I am a silkmaker.” They said: “Your hands and feet are surely suited for it.”

Մուկ չեղած, դդում կը ծակէ:

He is not yet a mouse, yet he nibbles at the pumpkin.

Գարի հացը ըսաւ. «Բացուիմ»:

Յորեն հացը ըսաւ. «Շատ մի՛ բացուիր, կը կոտորիս»:

The barley bread said: "I will rise open."

The wheat bread said: "Don't open too much, you'll pop."

Հորթը որ կովի առաջն ընկնի, գէլը կը տանի:

When the calf walks ahead of the cow, the wolf snatches it.

Պոռնուր մարդիկ մեծ երազ կը տեսնան:

Little people dream big dreams.

Դատարկ սէլը շատ ձէն կը հանէ:

An empty carriage makes a lot of noise.

Բանն արա, յետոյ պարծեցիր:

Get things done, then start bragging.

Շատ վեր թռնողը շուտ ցած կ'իյնայ:

He who flies high will fall before long.

Շատ պարծեցողը պարկը կը մտնի:

If you are eager to brag, you will end up in a bag.

Առուն թռիր, նոր քեզ գովամ:

First jump over the brook, then seek my praise.

Գորտին հարցուցին քի. «Ինչու՞ տայմա (չարունակ) կը պոռաս»:

«Զայնիս գմայլած եմ» ըսաւ:

They asked the frog, "Why do you croak so much?" "I'm fond of my voice," it replied.

Առաջ ածէ, յետոյ կականես ըրէ (կչկչա):

First lay an egg, then cackle.

Դուն քեզ մի՛ գովեր, թող ուրիշը գովէ:

Don't praise yourself, let others praise you.

Մի ասեղ պիտի առնի, պողպատի փուլթն ա հարցնում:

To buy a needle, he is asking for the price of a pout of steel.*

*Ինքը պզտիկ, լեզուն մեծ:
His size is small, his tongue is big.*

*Մեծախօսի ձեռքէն բան չի գայ:
A big mouth has clumsy hands.*

*Փխատէն (հետիոտն) ձիաւորի վրէն ծիծաղում ա:
The footman is laughing at the rider.*

*Խորոզ չեղած, կը կանչէ:
He crows before becoming a rooster.*

*Մեծ խօսելով փլաւ չի եփուի, եղ ու բրինձ է հարկաւոր:
You cannot cook pilaf* by talking big; you need butter and rice.*

*Ես կու գամ վանուց, ինք կու տայ քարոզ:
I am coming from the convent, he is preaching the sermon.*

*Ո՛չ մարդանման, ո՛չ մարդահաւան:
He doesn't look like anyone, nor does he like anyone.*

*Իրեն գովողը կ'իյնայ աղբին կողովը:
A boastful man ends up in the garbage can.*

*Հպարտը, մի օր կը մտնի պարկը:
The proud, one day, will go into the shroud.*

*Հպարտ մարդու տակը փուտ է, ինչ որ ասի, սուտ է:
A braggart is full of hot air; what he says is never there.*

*Պարապ տակաւոր մեծ ձայն կը հանէ:
An empty barrel makes a lot of noise.*

Արժանաւոր եւ անարժան Worthy and unworthy

*Մէկ կայ, հազար արժէ, հազար կայ, մէկ չ'արժէ:
Some ones are worth a thousand; some thousands are not worth even one.*

*Մարդ կայ, մարդ ա, մարդ կայ, զարդ ա:
Some people are real people, others are ornaments.*

*Մարդ մարդու քահանայ, մարդ մարդու սատանայ:
Man can be someone's priest; man can be someone's beast.*

*Լաւութիւնին լաւութիւն, ամէն մարդու բանն ա, վատութիւնին
լաւութիւն, մարդ մարդու բանն ա:
To repay good with good, anyone can; to repay evil with good, only a
good man can.*

Վախկոտ Coward

*Վախկոտ չունը որս չի անի:
A timid dog cannot hunt.*

*Վախկոտի աչքին կատուն գիշերը դեւ է երեւում:
To the coward the cat seems to be a dev* at night.*

*Վախկոտը մէկ փոսուռայ տեսնէ, հառայ կու տայ թէ կրակ կայ:
If the timid sees a glow-worm, he shouts, "Fire!"*

*Գէլից վախցողը ոչխար չի անի:
He who is afraid of wolves won't keep sheep.*

*Ինքն իր շուքէն կը վախնայ:
He is afraid of his own shadow.*

Անազնիւ, անվստահելի Dishonest, untrustworthy

*Դավէն փալանով կուլ կը տայ:
He could swallow a camel along with its saddle.*

*Շանը շապիկ կը հագցնէ, կատուին՝ վարտիք:
He could put a shirt on a dog and shorts on a cat.*

Դատարկ գցում է, որ լիքը բռնի:
He throws it empty to catch it full.

Անկից հեռու եղողը, Աստծուն կը մօտենայ:
Whoever stays away from him, approaches God.

Բանուորի մանգաղ գողացող է:
He would steal a workman's sickle.

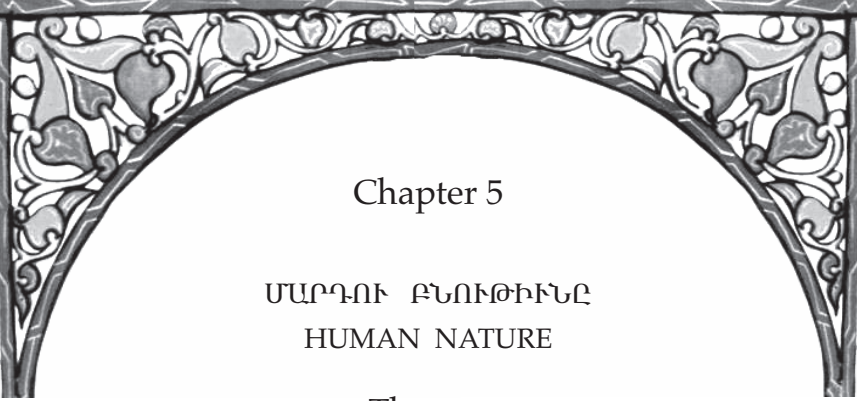
Եօթը գեղ մէկ իշու կը բառնայ:
He would load seven villages on one donkey.

Տղան մամուս փորէն կը հանէ:
He would pull a child from its mother's belly.

Առանց խոսկի-մոմի ուխտատեղ կ'երթայ:
He would go on a pilgrimage with neither incense nor candle.

Մեռելը հողէն կը հանէ:
He would dig the dead out of the grave.

Քեզ աղբիւր կը տանի, ծարաւ յետ կը բերի:
He would take you to the spring and take you back thirsty.

Chapter 5

ՄԱՐԴՈՒ ԲՆՈՒԹԻՒՆԸ HUMAN NATURE

Themes

<i>Մարդ միշտ պատրուակ մը կը գտնէ</i>	107
<i>One always finds excuses</i>	
<i>Մարդ կ'օգտուի յարմար առիթէն</i>	108
<i>People take advantage of opportunities</i>	
<i>Մարդիկ տարբեր են</i>	109
<i>People are different</i>	
<i>Մարդ ինքնուրոյն է</i>	110
<i>Man is autonomous</i>	
<i>Մարդ առաջ իր մասին կը մտածէ</i>	110
<i>People put themselves first</i>	
<i>Քու ցաւը դուն գիտես</i>	112
<i>Your pain is yours</i>	
<i>Նեղութեան մէջ մարդ կռուան կը փնտռէ</i>	113
<i>In trouble you look for a hold</i>	
<i>Ոմանք օրհասի պահուն անխոհեմ կը վարուին</i>	113
<i>When their time is up, some behave irrationally</i>	
<i>Ուրիշի ունեցածը միշտ աւելի լաւ կը թուի</i>	114
<i>What others have seems to be better</i>	
<i>Մարդ պատասխանատու է իր արարքներուն համար</i>	114
<i>People are responsible for their actions</i>	

Մարդ ուրիշներուն աւելի օգտակար է քան իրեն114
People are more useful to others than to themselves

Մարդ իր սխալը չի տեսներ115
People are blind to their faults

Մարդ միշտ պատրուակ մը կը գտնէ
One always finds excuses

Արտը խախուտ, մահանան (չինծու պատճառ) կարկուտ:
The crop is of no use, the hail is an excuse.

Տունը խախուտ, մահանան կարկուտ:
The house decays, it's the hail, he says.

Բակը ծուռ է, կովը կաթ չի տալ:
The barnyard is crooked, the cow has no milk.

Խլլոտին ցուրտն է մահանա:
For a runny nose, the cold weather is an excuse.

Խլլոտին հարցուցին. «Քիթդ ինչո՞ւ կը վազէ»:
«Ձմեռ է» - ըսաւ:
«Քեզ ամառն ալ գիտենք, ձմեռն ալ»:
They asked the runny nosed man, "Why is your nose running?"
"It's winter," he replied.
"We know you in the summer, as well as in the winter."

Կաքաւին ըսին. «Ինչո՞ւ ոտներդ կարմիր են»:
«Ցուրտ է», - ըսաւ:
«Հա», ըսին, «մենք քեզի ամառն ալ տեսանք»:
They asked the partridge, "Why are your feet so red?"
"Because of the cold," it replied.
"Well," they said, "we saw you in the summer, too."

Ճպուռտ աչքին մուխը պատճառ:
For the sick eyes, smoke is an excuse.

Երեխէն մահանա, մէրը կշտանալ:
The child is an excuse for the mother to have her fill.

Խախուտ մարդուն գարեհացը մահանա:
For the sickly person the barley bread is an excuse.

Քուռին մութը մահանա:
For the blind, darkness is to blame.

Կատուի դուռնչը մսին չհասաւ, ասաց. «Էսօր ուրբաթ է:»
The cat could not get to the meat, it said: "Today is Friday."
[Friday is a day of fasting.]

Տղան մահանա, մարը քնանայ. տղան մահանա, մարը կշտանայ:
The child – an excuse for the mother to sleep, the child – an excuse for the mother to eat her fill.

Աղուէսի դուռնչը խաղողին չհասաւ, ասաց. «Խակ է»:
The fox couldn't reach the grapes, it said: "They are green."

Մարդը հողեղէն է, երկնքէն չէ:
Humans are of earth, not of heaven.

Սխալիւր մարդկային է:
To err is human.

Մարդ կ'օգտուի յարմար առիթէն
People take advantage of opportunities

Գողը ի՞նչ է ուզում. մութ գիշեր:
What does a thief wish for? A dark night.

Գէլն ամպ օրը կ'ուրախանայ:
The wolf will rejoice on a cloudy day.

Գէլն ամպ օր կ'ուզի, գողը՝ մութ գիշեր:
The wolf longs for a cloudy day; the thief – for a dark night.

Մինչեւ ջուրը չպղտորուի, ձուկ չի բռնուի:
You cannot catch a fish before the water gets muddy.

Կատուն տունը չի, մկները պար կը խաղան:
The cat is away, the mice will dance and play.

Շները կռուեցին, անցորդի բանը յաջողուեց:
The dogs fought, the pedestrian got away.

Մարդիկ տարբեր են **People are different**

Ամեն մարդ էլ մեկ չի լինի:
All people are not alike.

Ամեն ծաղիկ իր հոտն ունի:
Every flower has its own scent.

Ամեն մարդ մեկ-մեկ խելքի կը ծառայէ:
Every person serves a particular brain.

Մարդ կայ տէրտէրն է սիրում, մարդ կայ՝ տէրտէրակինը:
Some like the priest, some like his wife.

Ամեն գլխէն մէյ-մէկ ձայն կ'ելլէ:
From every person's head a different voice is heard.

Ամեն մարդ իր գիտցածը կը խօսի:
Everybody says what he knows.

Մարդ կայ, որ իր աչքն ա սուր, մարդ կայ, մանգաղն ա կտուր:
Some have a sharp eye, others a sharp sickle.

Որը նալին կը գարնէ, որը՝ մեխին:
Some hit on the horseshoe, some on the nail.

Ամեն ծաղիկ իր սերմն ունի. ամեն տարիք՝ իր պէտքն:
Every flower has its seeds; every age – its needs.

Ամեն մարդ աշխարհը իր սրտին պէս գիտէ:
Everybody judges others according to his own heart.

Մարդ կայ՝ մարդ ա, մարդ էլ կայ՝ մարդակ ա:
Some humans are humans, some others are columns.

Ամեն մարդ իրեն կաթին ընկածը կենէ:
Everybody acts according to the milk he was destined to drink.
[i.e. Genetics].

Մարդն ինքնուրույն է
Man is autonomous

Ամէն մարդ իր գլխի տէրն է:
Everybody is the master of his own head.

Ամէն խորոզի ձայնը իր բունի մէջ բարձր կ'ելլէ:
Every rooster's voice is loudest in its own pen.

Ամէն զուշ իր կտուցով կ'ուտէ:
Every bird eats with its own beak.

Ամէն մարդ իր տունը, հաւերն ալ իրենց բունը:
Everybody in his den, and the hens in their pen.

Ամէն մարդ իրեն գլխարկը թող բռնէ, որ չընկնի:
Let everybody stop his own hat from falling.

Ամէն մարդու սրտին մէջ ասլան մը կայ պառկած:
In every heart, a lion sleeps.

Ամէն ոչխար իր դմակը կը կրէ:
Every sheep carries its own dmak.*

Մարդ առաջ իր մասին կը մտածէ
People put themselves first

Ամէն մարդ իր օգուտին ա վազում:
Everyone runs after his own profit.

Ամէն մարդ իր հէը կը քշէ:
Everyone drives his own donkey forward.

Ամէն մարդ իր Կարապետը կու լայ:
Everyone cries for his own Garabed [common male name].

Ամէն մարդ իր հաւան (եղանակ) կը չալէ:
Everyone plays his own tune.

Ամէն մարդ իր մեռելը կու լայ:
Everyone laments his own dead.

Ո՞վ կ'ըսէ թէ թանա թթու է:
Who would call his own tan sour?*

Ամէն մարդու շապիկն իրան ջանին մօտիկ է:
Everyone's shirt is close to his body.

Ամէն մարդ իր մուշտին (բռունցք) քար կը կարծէ:
Everyone thinks his fist is made of stone.

Մարդ իր քաբին փի՛Ֆ չ'ըսեր:
No one says “fie” to his own shit.

Մարդուս իրա արածը իր աչքին չի երեւայ:
One never notices his own wrong-doings.

Ամէն մարդ իր կորկոտը կ'աղայ:
Everyone grinds his own korkot.*

Ամէն մարդ իր ըրածին կը հաւնի:
Everyone likes what he is doing.

Ամէն մարդ իմ ալուրս ճերմակ է, կ'ասէ:
Everyone says, “My flour is white.”

Ամէն մարդ իր խալկինին (կաթսայ) տակը փայտ կը դնէ:
Everyone adds wood under his own kettle.

Ամէն մարդ իրա գործը կը յառաջացնի:
Everyone moves his own affairs forward.

Ամէն մարդ իր կտաւը ներկելու ետեւ ա:
Everyone is after dyeing his own cloth.

Հէրքէս (ամէն մարդ) իրեն քերացած տեղը կը քերէ:
Everyone scratches where he itches.

Ամէն մարդ ջանում է իր ծառին ջուր տալ:
Everyone takes pains to water his own tree.

Առաջ մորթիս, յետոյ որդիս:
First to my skin, then to my son.

Ամէն մարդ իր տան առջեւը կ'աւլէ:
Everyone sweeps in front of his own house.

Ամէն մարդ ջուրը իր ջաղացքը կը կապէ:
Everyone channels the water to his own mill.

Մի օձ, որ ինձ չի կծի, թող հազար տարի ապրի:
Let the serpent that doesn't bite me live a thousand years.

Իմ չգնացած դրախտը, թող էշերն երթան:
Let the paradise that's not for me be for the donkeys.

Իմ մեռնելուց յետ, թող կտրի աղբիւր ու գետ:
After I die, may all rivers and wells run dry.

Քու ցաւը դուն գիտես **Your pain is yours**

Ամէն մարդի տարտը իրան ցաւ կը տայ:
Everybody's worry causes pain to him alone.

Ամէն մարդի տարտը իրան համար տաւայ (ուղտ) է:
Everybody thinks his own troubles are as big as a camel.

Հազար կնիկ հաւաքուեն, ցաւը ծննդկանին ա:
Even with a thousand women around, it's the woman in labour who suffers the pain.

Կրակն ինկած տեղը կ'այրէ:
The fire will burn where it strikes.

Ցաւը քաշողը գիտէ:
It's the sufferer who feels the pain.

Սաղն ի՛նչ իմանայ, կաղն ի՛նչ ա:
How would he who walks straight know how it feels to limp?

Եարէն (վէրք) տիրոջը ցաւ կը տայ:
A wound gives pain to the wounded.

Եգին քաշածը մինակ իր կաշին գիտէ:
Only its hide knows what an ox has to endure.

Ուրիշի մեռելը ուրիշին քնած է թւում:
When the dead are not your own, they seem to be sleeping.

Նեղութեան մէջ մարդ կռուան կը փնտռէ
In trouble you look for a hold

Ծովն ընկնողը փրփուրին էլ ձեռ կը գցի:
He who falls into the sea will reach out even for the foam.

Ծովն ընկնողը ձեռքը օձին էլ կը գցի:
He who falls into the sea will reach out even for a snake.

Ջուրն ընկնողը չոփիցն ա բռնում:
He who falls into the water will reach out for a straw.

Մինչեւ ամպը չգողայ, Աստուած-Աստուած չեն կանչի:
No one calls God for help until he hears thunder.

Ոմանք օրհասի պահուն անխոհեմ կը վարուին
When their time is up, some behave irrationally

Շանը սատկելիքը որ գայ, կ'երթայ ճամու (մզկիթի) բակը կ'աղտոտէ:
If the dog is about to die, it goes and craps in the mosque yard.

Օձի օրհասը որ գայ, կը գնայ ճամբի մէջտեղը կը պառկի:
When its days are through, the snake lies in the middle of the road.

Շան կատաղելը իր գլխին կորուստ ա:
When a dog goes mad, it's for his own head.

Աստուած որ մէկի տունը քանդի, առաջ խելքը կ'առնի:
Before destroying your home, God takes away your mind.

Ուրիշի ունեցածը միշտ աւելի լաւ կը թուի
What others have seems to be better

Հեռուից լսուող տափի ձէնը դուր կը գայ:
The sound of clapping sounds better from afar.

Հարեւանի հաւը հարեւանի աչքին գէր կ'երեւայ:
The neighbor's hen looks fatter.

Հարեւանին հարսը հարեւանին սիրուն կ'երեւայ:
The neighbor's daughter-in-law seems prettier.

Ուրիշի կնիկը սիրուն կը լինի:
Someone else's wife is always prettier.

Ուրիշին տոպրակին վրայ զռալ չ'ըլլար:
Don't bray at somebody else's bag.
[Refers to a donkey-like appetite for another's belongings.]

Մարդ պատասխանատու է իր արարքներուն համար
People are responsible for their actions

Այծն իր վիզէն կը կախեն, ոչխարը իր ճիւղէն (ոտք):
They hang the goat by his neck, the sheep by his leg.

Ամէն մարդ իր փոսը կը լցնէ:
Everyone fills his own grave.

Ամէն մարդի իր պարանովը կախ կը տան:
They hang a man with his own rope.

Ամէն մարդի պարտքը իրենից կ'ուզեն:
Everybody will be asked to pay his dues.

Մարդ ուրիշներուն աւելի օգտակար է քան իրեն
People are more useful to others than to themselves

Դարբինը դանակ չի ունենայ:
A blacksmith will have no knife.

Կօշկակարին կօշիկ չի լինի:
A shoemaker will have no shoes.

Ջուլհակին պատանք չի լինի:
There will be no shroud for a weaver.

Դանակն իր կոթը չի տաչեր:
A knife cannot carve its handle.

Մոմն իր տակը չի լուսաւորի:
The candle does not cast light beneath itself.

Արեւ ես, ամա ուրիշին լուս կու տաս:
You are the Sun, but you give light to others.

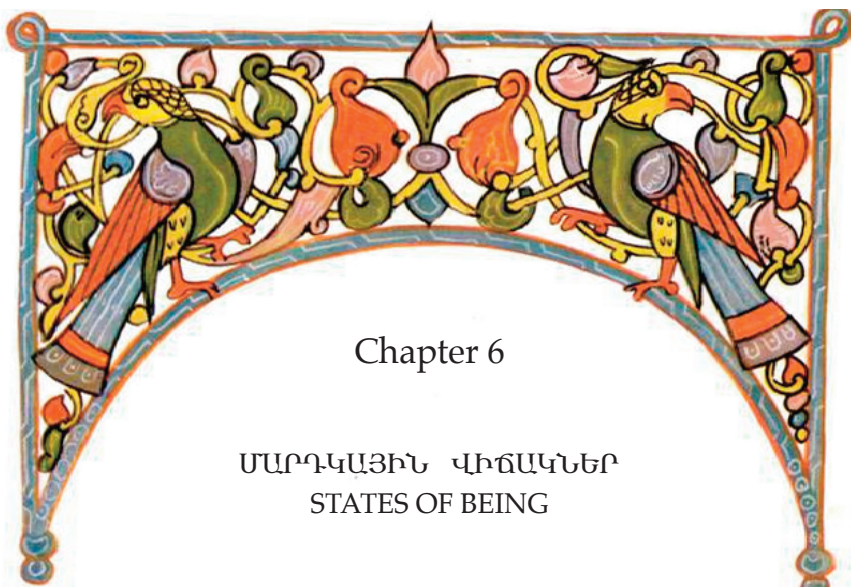
Մարդ իր սխալը չի տեսներ
People are blind to their faults

Տեւէն իր կուզը չի տեսի:
A camel doesn't see its hump.

Քուռը չլին չի հաւնիր:
The blind man doesn't like the cross-eyed.

Էչն ինքն է, խոտն ուրիշի առաջը կը դնէ:
Being himself a donkey, he puts the hay in front of others.

Քոսին տնազ անողը (ծաղրողը) լաւ միրուք կ'ունենայ:
You must have a good beard yourself before you can laugh at the beardless eunuch.

Chapter 6

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿՆԵՐ STATES OF BEING

Themes

Առողջ և հիւանդ	119
<i>Healthy and sick</i>	
Առողջ մնալու խորհուրդներ	120
<i>Advice for good health</i>	
Փորձանքի մէջ	121
<i>In peril</i>	
Որոշ պայմաններ նախընտրելի են	121
<i>Some conditions are preferable</i>	
Կոյր	122
<i>Blind</i>	
Ուրախ և տխուր	122
<i>Happy and unhappy</i>	
Ցաւ, հոգ	123
<i>Pain, worry</i>	
Մահ	124
<i>Death</i>	
Գինով, ծարաւ	126
<i>Drunk, thirsty</i>	

Անօթի, կուշտ	128
<i>Hungry, full</i>	
Վախեցած	131
<i>Afraid</i>	
Աժօթահար	131
<i>Embarrassed</i>	
Գեղեցիկ, տղեղ	132
<i>Beautiful, homely</i>	
Երկարահասակ եւ կարճահասակ	134
<i>Tall and short</i>	
Խաբուսիկ արտաքին	135
<i>Deceptive appearance</i>	
Հագուստ	137
<i>Clothes</i>	

Առողջ և հիւանդ *Healthy and sick*

Սաղութիւն (առողջութիւն), սուլթանութիւն:
Health is wealth.

Հիւանդի աչքը դռանը կ'ըլնի:
A sick person's eyes are fixed on the door.

Մարդի ինչտեղը ցաւեց, հոգին էնտեղն ա:
Wherever it hurts, there is your soul.

Ուտեմ տենդիմ, չուտեմ տենդիմ. լաւ է ուտեմ տենդիմ:
Whether I eat or not, I'll have the fever; better I eat and have the fever.

Ո՛չ առողջ եմ քայելու, ո՛չ հիւանդ եմ պառկելու:
Neither healthy enough to walk nor ill enough to lie down.

Հիւանդն էն ա, որ չամիչը օխտը տեղից ա կծում:
A sick person bites from a raisin seven times.

Ցաւն ականջ ունի:
Sickness has ears. [Do not speak of sickness or it will come.]

Հիւանդը չէ հիւանդ, հիւանդի տէրն է հիւանդ:
It's not the sick person who is sick, it's his caretaker.

Ցաւը կը դայ վազէ-վազ, դուրս կը դնայ նազէ-նազ:
Sickness comes rapidly and leaves graciously.

Օրը մթնանայ, ցաւը շատանայ:
As the day grows darker, the pain grows stronger.

Տնքալը որ չըլնի, հիւանդը հիւանդ չէ:
If it weren't for the sighing, a sick person wouldn't be sick.

Հիւանդութիւնը դանակ-դանակ կու դայ ու դմակ-դմակ կ'երթայ:
Sickness comes like a knife and leaves like a dmak.*
[i.e., Sickness has an acute start but a sluggish ending.]

Ցաւին աղէկը չ'ըլլար:
There is no such thing as a good sickness.

Լաւ է հիւանդ լինես, քան թէ հիւանդ պահես:
It's better to be sick than to care for the sick.

Կաղ կաց, սաղ կաց:
Keep limping, but stay alive. [i.e., It's better to be crippled than dead.]

Գլուխդ որ ցաւեց, սաղ ջանդ (մարմինդ) կը ցաւի:
When your head aches, your whole body aches.

Առողջ մնալու խորհուրդներ *Advice for good health*

Ցրտից վախեցիր, որ ցաւ չտեսնես:
Keep away from the cold, so you won't suffer pain.

Կեռասն ասել է, զիս շատ ուտողը իմ պոչից բարակ կ'ըլնի:
The cherry said, "He who eats a lot of me will be slim like my stem."

Տղան ջուրը կը մեծնայ, ձուկը՝ ծովը:
A child grows in the water, a fish in the sea.

Գլուխդ պաղ պահէ, ոտքերդ տաք:
Keep your head cool, your feet warm.

Ամէն բանին բարակը կը կտրուի, մարդուն՝ հաստը:
Everything breaks when thin, only humans when thick.

Ճանճի նստած տեղը աղույտտ (թունաւոր) կ'ըլնի:
Where flies sit, there will be germs.

Գլուխդ պաղ, փորդ թույլ, ոտքդ տաք պահեցիր, հէքիմ (բժիշկ) եղար, գնացիր:
If you keep your head cool, your stool loose, and your feet warm, you are your best doctor.

Ծիրան մին կեր, ինձոր երկու, սալոր՝ քանի փորդ տանի:
Eat one apricot, two apples; but as many prunes as you can.

Ափ մը ջուր, ափ մը լոյս:
A splash of water is a flash of light.
[i.e., Cold water is beneficial for the eyes.]

Ցուրտը տարած տեղը կրակին չեն անի:
Keep what is frostbitten away from the fire.

Ցուրտը տարած տեղը ձիւնով ետ կու գայ:
They cure frostbite with snow.

Շան կծածը շան մազով կը բուժեն:
They cure the dog's bite with the dog's hair.

Փորձանքի մէջ *In peril*

Փորձանքը խապար չի անի:
Disaster gives no warning.

Փորձանքը գալու ըլլայ նէ, տունը նստած տեղն ալ կու գայ:
If disaster is on its way, it will come even while you sit at home.

Փորձանքի կէս ճամբիցը դառնալը խելօքութիւն ա:
If you are half way to ruin, it is wise to return.

Որոշ պայմաններ նախընտրելի են *Some conditions are preferable*

Լաւ ա գեղի կատուն, մինչ (քան) դոսի խաթուն:
It's better to be the village cat, than a foreign aristocrat.

Լաւ է սարին տակն ամաչել, քանց սարին գլուխը:
It's better to be ashamed at the foot of the mountain than on its top.

Լաւ է ճանճի գլուխ լինել, քանց առիւծի պոչ:
It's better to be the head of a fly than the tail of a lion.

Լաւ ա չիլդի (չիլ) լինես, քան թէ քուռ:
It's better to be cross-eyed than blind.

Լաւ ա ոտս նեղանայ քանց սիրտս:
It's better my feet get into trouble, than my heart.

Կոյր Blind

Քոռն ի՞նչ կ'ուզի, երկու աչք:
What do the blind wish for? Two eyes.

Քոռին (կոյր) համար գիշերն ալ մէկ է, ցերեկն ալ:
For the blind, night and day, it's all the same.

Կոյր մարդուն աչքին աշխարհքը մուժ կ'երեւայ:
For the blind, the world seems dark.

Քոռին ի՞նչ պէտք է թէ ճրագը թանկ է:
What does it matter to a blind man if the candle is expensive?

Ուրախ և տխուր Happy and unhappy

Լացը լաց կը բերէ, ծիծաղը՝ ծիծաղ:
Tears bring tears, laughter brings laughter.

Լացն ու ծիծաղը աղբէր են:
Tears and laughter are twins.

Տարտ անողին տարտ չի պակսի:
Those who worry will never be short of worries.

Տարտ անողին տարտ չի պակսի, քէֆ անողին քէֆ չի պակսի:
Those who worry will never be short on worries, those who rejoice will never be short on joy.

Մինչեւ տարտ չտեսնիս, ուրախութիւն չես տեսնի:
You won't see joy before you have felt pain.

Մեծ տարտին մեծ խելք է պէտք:
A great grief needs a great mind.

**Շատ որ ուրախանաս, գնա՝ գերեզմանները. շատ որ տրտմիս, էլի՝
գնա գերեզմանները:**

*If you are overly happy, go to the cemetery; if you are overly sad, still
go to the cemetery.*

Մինչեւ մարդի հոգին չցաւի, աչքերը չեն լացի:

The eyes won't cry before the heart [lit.: soul] gets hurt.

Ջուրը դուրսը կը մաքրէ, արտասուքը՝ ներսը:

Water cleans you from the outside, tears – from within.

Քառսուն տարի ա՛խ չ'ըլլար:

There cannot be forty years of sighing. [i.e., No sorrow is endless.]

Ցաւ, հոգ Pain, worry

Ամէն մարդ ցաւ մ'ունի:

Everybody has a sorrow.

Ցաւը իսանին (մարդ) է, չէ թէ սար ու քարին:

Pain is for humans, not for mountains and rocks.

Ցաւը իսանը (մարդ) կը քաշի:

Only humans can bear pain.

Ցաւը մարդի ցեցն ա, ջանը կ'ուտի:

Worry is like a moth; it eats up one's heart.

Շատ տարտի տէր, շատ կը խօսայ:

He who has many worries talks too much.

Շատատարտ, շատազրոյց:

Much worry, much talking.

Տարտ կայ, կու գայ կ'անցնի, տարտ կայ, կ'այրէ կ'անցնի:

Some troubles come and go; others burn you, then they go.

Մի տարտը մարդ չի սպանի:

One worry alone won't kill you.

Ամէն մարդ իրա տարտը կ'ասի:
Everybody talks about his own worries.

Ցաւը լեռներին են տուել, չեն դիմացել, առել մարդուն են տուել:
They gave pain to the mountains; they couldn't bear it, so they gave pain to humans.

Ցաւը քաշողը գիտէ:
He who has suffered pain knows pain.

Ցաւը ուրացեր է հաւատը:
Pain can renounce faith.

Մատը կտրողը կակիծը գիտէ:
He who has cut his finger knows the pain.

Ցաւը քաշողին կու տայ Աստուած:
God gives pain to those who can take it.

Մահ **Death**

Քնածն ու մեռածը, տիփ մէկ է:
Asleep or dead, it's all the same.

Սատանէն մեռւից փախ ա:
(Even) the devil dreads the dead.

Մահէն վախցողին ապրածն ալ մեռածի հաւասար է:
If you fear death, being alive is equal to being dead.

Ահը շատ ա քանց թէ մահը:
Fear is more than death.

Անճար ցաւի դեղը գերեզմանն ա, անճար հիւանդի բժիշկը՝ մահը:
The grave is the medicine for the incurable pain; death is the doctor for the incurable man.

Շատ ապրել կայ, ուշ մեռնել կայ:
There is such a thing as living long; there is such a thing as dying late.

Քիչիկ ցաւիկ, անուշ մահիկ:
The shorter the pain, the sweeter the death.

Հիւանդացաւ, չմեռաւ. կրկնեց, մեռաւ:
He got sick – he survived; he relapsed – he died.

Մահը ահ կու տայ, ահն ալ մահ կու տայ:
Death causes fear, fear causes death.

Հոգը ցաւ կը բերէ, ցաւը՝ մահ:
Worry brings sickness, sickness brings death.

Մահը մարդի ականջի ետեւին ա:
Death is behind your ear.
[i.e., Death is close.]

Մահը տեսածին պէս, ջերմին գոհ կ'ըլլայ:
At the sight of death, man tolerates fever.

Մահը մի օր, լացը մի օր:
Death in one day, tears in one day.
[i.e., Grief and sorrow do not last long.]

Մեռնողի ետեւէն մէկը չէ մեռեր:
Nobody has died of grief [i.e. after someone close died].

Այսօրուայ մահը այսօր կու լան:
Today's death is mourned today.

Մահը մեծ ու պզտիկ չի հարցնում:
Death doesn't ask if you're old or young.

Մեռնողի վրայ տէրը կու լայ, տէրտէրը կ'ուրախանայ:
Death makes the mourner cry and the priest laugh.

Մարդ իր մեռնելու օրի վրայ չպիտի խօսի:
One should not talk about the day of his death.

Միտքը երկար, կեանքը կարճ:
The mind is long, life is short.

Տղին մեռնելէն մի՛ վախենա, խանկրելէն վախեցի:
Don't dread a child's death; dread its paleness.
[i.e., It is better for a child to die, than to be sickly.]

Ինքնասպանի համար դատաստան չկայ:
There is no trial for someone who commits suicide.

Ինչ ծնում է, մեռնում էլ է:
What is born shall also die.

Գետինէն ելել է, գետինը կ'երթայ:
He came from earth; he will go to earth.

Մահէն անդին գեղ չկայ:
There is no village after death.
[i.e., There is no afterlife.]

Էն կեանքեմէն ոչ ոք խապար չի բերել:
Nobody has ever brought news from the next life.

Գինով, ծարաւ *Drunk, thirsty*

Գինի խմողը մէկ կը հարբի, խմացընողը՝ հազար:
He who drinks wine gets drunk once; he who makes others drink, a thousand times.

Ես խմեցի, դուն հարբար:
I drank, you got drunk.

Նխիա (ճրի) գինի խմողը երկու անգամ կը հարբի:
He who drinks free wine gets twice as drunk.

Ջուրն անուշ է, քանց նուան գինին:
Water is better than pomegranate wine.

Աշնան գինին, գարնան ջուրը:
The wine in fall and the water in spring (are the best).

Ջրի օգուտն էլ շատ ա, վնասն էլ:
Water can do both good and harm.

Գինի, խմէ՛ ու քնի՛:
Drink the wine and sleep fine.

Գինու մի թասը դեղ, մնացածին՝ տեղ:
One glass of wine is a relief; more than that, “good grief!”.

Խմիչքին մէկը լաւ է, երկուսն բաւ է, երեքը՝ ցաւ է:
One drink can cure you, two can cheer you, three can kill you.

Գինի, կաթ է ծերոց:
Wine is the milk for the elderly.

Մի՛ խմեր քանի մը հատիկ, որ չըլլաս խախք ու խայտիկ:
Don't drink one after another so you don't become a bother.

Գինին անուշ-անուշ կը խմուի, լեղի-լեղի դուրս կ'ելլէ:
When wine goes in, it's sweet; when it comes out, it's bitter.

Գինին մարդու չի մեռցնի, համա շան օրը կը գցի:
Wine will not kill you, but it will make a fool of you.

Խմելուց, հայ-հայ, հաշուումը, վայ-վայ:
When you drink, you enjoy; when you pay, oh boy!

Գինովը իր եա հարը կը լացնէ, եա մարը:
A drunk makes either his father or his mother cry.

Գինովին ձեռք մի զարնէք, ան ինքնիրեն վար կ'ընկնի:
Don't push the drunk; he will fall by himself.

Այծին գինի են տուել, գնացել գալլի հետ կռիւ է արել:
They gave the goat wine, it went to fight the wolf.

**Գինիին հարցուցին. «Աւրա՞ծդ շատ է, թէ չինածդ:» Ասաց.
«Շինածս չգիտեմ, աւրածս համրանք չունի:»**
*They asked the wine, “Did you do more of building or destroying?”
It said, “I know nothing of building; of destroying I know a lot.”*

Հարբելու վերջը փոշմանութիւն է:
Drinking ends in regret.

Փունջը մունջին պիւլպիւլ (լեզուանի) կ'ընէ:
The punch puts words in the mute's mouth.

Գինին ներս կը մտնէ, սըռը (գաղտնիքը) դուրս կ'ելլէ:
The wine goes in, the secret comes out.

Հարբածին խելօք խօսքն ալ օդը կը ցնդի:
Even the wise words of a drunkard fade with the wind.

Խենդը գինովէն վախցեր է:
The fool fears the drunkard.

Գինովին եա լացը կու գայ, եա շեռը:
The drunkard is either about to cry or to pee.

Անօթի, կուշտ *Hungry, full*

Խօսքը քամին տանում է, կերածը մնում է:
What is spoken the wind will carry away; what is eaten will stay.

Անօթութիւն – անամօթութիւն:
Starvation – humiliation.

Վիրաւոր մարդուն քուն կու գայ, անօթի եղողին չի գայ:
A wounded man can fall asleep, a hungry man cannot.

Օձի կծածը կը քնի, սովածը չի քնի:
If bitten by a snake, you will fall asleep; if hungry, you won't.

Քաղցած ոչ ոք չի մեռել:
Hunger hasn't killed anybody yet.

Տարտլին շատ կը խօսէ, քաղցածը շատ կ'ուտէ:
The worried talk a lot, the hungry eat a lot.

Կուշտը սովածի հալից չի հասկանայ:
The well-fed don't know how the hungry feel.

Կուշտը անօթուն մանր կը բրդէ:
The well-fed cut tiny pieces for the hungry.

Աւելի պատառ փոր չէ ծակում:
One more bite won't pierce the stomach.

(Անօթի) հաւը երազը կորեկ է տեսեր:
The (hungry) hen dreams of millet.

Անճրեւ օրը հաւերուն ջուր տուող շատ կայ:
On a rainy day, many will give water to the chickens.

Անօթի մարդը քարէն կակուղը կ'ուտէ:
The hungry will eat anything softer than stone.

Անօթի մարդուն հացը գաթայ կերեւայ:
For the hungry, bread seems like gata.*

Շոր տուր շնորհքի գամ, հաց տուր ուժի գամ:
Dress me up, I will look smart; feed me full, I will get strong.

Ճաշ տեսաւ, քամանչան մոռցաւ:
He saw food; he forgot his kamancha.*

Մարդիս իշտահը (ախորժակ) ատամի տակին ա:
Appetite is under the teeth.

Մարդ իր ակռաներով կը փորէ իր գերեզմանը:
You dig your grave with your teeth.

Բանը ծնունդը չի, բանը սնունդն ա:
It's the feeding, not the breeding.

Պատէն ընկնողը չի մեռնի, հացէն ընկնողը կը մեռնի:
Falling from a wall won't kill you, falling short of bread will.

Հոտած ըլնի, հատած չըլնի:
Better rotten than all gone. [About food.]

Հացիկ-ջրիկ, կեանք երջանիկ:
Bread and water – happy life.

Ապուր կեր, դուռը ել, փիլաւ կեր, լեռը ել:
Eat soup, go as far as the house door; eat pilaf, go up the hill.*

Պաղ ապուր, շան կերակուր:
Cold soup – dog's food.

Հացը սուլթան, ջուրը վեզիր, մնացածը գըզիր-մըզիր:
Bread is a Sultan, water a Vezir*, the rest doesn't matter.*

Ուր կայ հաց ու թան, սուտ է ամէն բան:
Where there is bread and tan, nothing else matters.*

Հաց ու թան ունես, ամէն բան ունես:
If you have bread and tan, you have everything.*

Հաց մարդահան, հաց մարդակորուս:
Bread can repair you, bread can impair you.

Տաք հացին հոտը դրախտ է հասեր:
The smell of fresh bread has risen to paradise.

Ապուրը ապրանք, հացը պարծանք:
Soup is alright, but bread is the pride.

Հացը տան պակաս-պռատը կը դգի (հարթել):
Bread fixes all the shortcomings of a house.

Գիշերուայ կերածը կորած է:
What was eaten at night is wasted.

Շաքարն անուշ է, ամա հացին տեղը չի բռներ:
Sugar is sweet, but it can't replace bread.

Իրիկուայ արածը գտած ա, կերածը՝ կորած:
What is done in the evening is won, what is eaten is wasted.

Իչու փորը մանիշակով չի լցուի:
You cannot fill the donkey's belly with violets.

Գարնան գառն է գովական, աշնան՝ հաւը:
In spring, (you should eat) the lamb; in fall, the chicken.

Կուշտ ուտելը Զատիկի իրիկունն է:
It's on Easter's eve that you eat your fill.
[On Easter's eve, fasting ends and feasting begins.]

Շունն էլ ուտելիս լուռ է:
Even the dog is silent while eating.

Վախեցած Afraid

Աչքը տեսածէն կը վախենայ:
Eyes fear what they have seen.

Սեւ օձի կծածը սեւ պարանից կը վախենայ:
He who was bitten by a black snake will fear a black rope.

Կաթից բերանը հրուել է, մածունը փչելով է ուտում:
If you've burned your mouth on milk, you will blow on yogurt.

Գայլի ահիցն գեղ չչինե՞նք:
Out of fear of the wolf, we shouldn't build the village?

Կատուն մկան միշտ գէշ երազ կը տեսցնէ:
The cat causes nightmares for the mouse.

Ահը էշը վազուկ կ'ընէ:
Fear makes the ass run.

Աղուէսը փուշին վրայ մէյմը կը նստի:
The fox sits but once on the thorns.

Վախեցած աչքը չոփ կ'ընկնի:
A fearful eye will get splinters.

Մկան ասին՝ – Ինչի՞ հը չափ պզտիկ ես: – Կատուի ահից:
They asked the mouse: “Why are you so small?” “Out of fear of the cat.”

Ամօթահար Embarrassed

Ռազիլ (ամօթահար) լինելուց, մեռնելը լավ է:
Death is better than disgrace.

Թփելը մի ամօթ է, լիզելը՝ երկու:
Spitting is one shame, licking it back – twice the shame.

Երեսն երեսեմէն կ'ամաչի:
It's the face that shames another face.

Սարին գլուխն ամչնալու, սարին տակին կ'ամչնամ:
I'd rather be embarrassed at the foot of the mountain than on its top.

Բեր ըս եկալ (հղիացել ես), դե՛ ծնի:
You got pregnant, go ahead, give birth!

Գեղեցիկ, տղեղ Beautiful, homely

Տանը կատուն էլ լավ է, որ սիրուն ըլի:
In a home even the cat should be pretty.

Խորոտը որ փողոցը քալէ, գետինը կը թնդայ:
When the beauty walks on the street, the ground thunders under her feet.

Արեւուն կ'ըսէ, դու մի՛ դուրս գայ, ես եմ՝ դուրս գալու:
She (the beautiful woman) says to the sun, "Don't rise, I will."
[In Armenian folk belief, the sun is a symbol of beauty.]

Լուսնկան պատուեր, մէջէն ելեր է:
It is as if the moon unfolded and she emerged.

Սիրունի երեսին փիլաւ չեն ուտում:
You cannot eat pilaf on a beautiful face.*
[i.e., Beauty cannot replace material goods.]

Ալ էլ հագնի կը սագի, չալ էլ հագնի կը սագի:
Be it purple or be it wool, both suit her well.

Մի հատ շարժեմ, աշխարհք արժեմ:
Once I move forward, I'm worth the whole world.

Սպիտակի տեսքը, սեւի համը:
The looks of the white and the flavour of the black (woman).

Աղջկայ մի սպիտակութիւնը օխտը (եօթը) այըպ (ամօթ) կը պարտկէ:
The whiteness of a woman's skin covers up seven sins.
[Stereotype: white skin is beautiful.]

Սեւ ու դեղին, ով որ տեսնի, պատուի լեղին:
Black and yellow (her face); he who sees her will be frightened to death.
[“Black and yellow” is a pejorative epithet for swarthinness; «պատուի լեղին» “the bile bursts” as a result of extreme fright.]

Հաւը թող չիւրքին ըլլայ, տէ (միայն) հաւկիթ ածէ:
Let the hen be ugly as long as she lays eggs.

Երեսին աչողը կը կշտանայ:
If you look at her, you'll have your fill.

Երեսին ձուածեղ եփեն, չի ուտուի:
If you would cook an omelette on her face, you couldn't eat it.

Մազն ու միսը կու գան ու կ'երթան:
Hair and flesh come and go.

Գիշու (տգեղ) հացը կեր, խորոտկի (գեղեցիկ) ծոցը պառկի:
Eat the food of the homely woman, but sleep with the beautiful.

Երեսը սրտին հայելին է:
The face is the mirror of the heart.

Այնպէս գեղեցիկ է, որ մութ պատերուն լոյս կու տայ:
She is so pretty that she sheds light on dark walls.

Արեւը որ ելնի, աստղերը կը խաւարեն:
When the sun rises, the stars fade.
[i.e., Next to the beautiful, the plain pale.]

Ազուրը սիրուն է, գէշը տիրուն է:
The beautiful you caress, the ugly you possess.

Երկարահասակ եւ կարճահասակ *Tall and short*

Պոյը լման, խելքը մկան:
The height of a house, the mind of a mouse.

Պոյը երկար, խելքը կարճ:
His stature is tall, his brain is small.

Մարդու խելքը գլխու մէջ կ'ըլնի, ոչ թէ պոյի:
The brain is in one's head, not in one's height.

Բարդին էլ ա չատ բոյով, ի՛նչ անես, որ բար (պտուղ) չունի:
What use is a tall poplar if it bears no fruit?

Պոյին եմ մտիկ անում, խելքս ա գնում, խելքին եմ մտիկ անում,
զահլէս ա գնում:
*When I look at his height, I lose my mind; when I look at his mind, I
lose my delight.*

Երկանը կը խընդայ պոյին, կարճը՝ կտորին:
The tall man enjoys his size; the short man enjoys the fabric he buys.
[The short man saves money on the fabric for his clothing.]

Թիզ ու կէս, գետնի բզեզ:
(S/he is) the size of a handspan, the size of a floor bug.

Կարճ մարդու մտքից օրը տասն անգամ թագաւորութիւն կ'անցնի:
The short man ponders a kingdom ten times a day.

Որքան գետնի վրայ է, այնքան ալ գետնի տակ է:
As much a s/he is on the earth, as much s/he is under the earth.

Խաբուսիկ արտաքին *Deceptive appearance*

Ամէն պսպղացող ոսկի չի:
All that glitters is not gold.

Մազերի սպիտակութեանը որ նայես, սագն էլ ա սպիտակ:
If you judged by white hair, you would revere the goose as well.

Ամէն սեւ հագնող տէրտէր չէ:
Not all who wear black are priests.

Սեւը ներս, ճերմակը դուրս:
The black inside, the white outside.
[i.e., Bad feelings are to be hidden.]

Ամէն հատիկ մարգարիտ չէ:
Every grain is not a pearl.

Գդակը մեծ, տակը դատարկ:
A big hat, empty underneath.

Խոշոր աչքեր լոյս չկայ, գեր-գեր թեւեր ուժ չկայ:
Big eyes and no sight, thick arms and no might.

Անունը կայ, ամանումը չկայ:
The name on display, but nothing on the tray.

Թուփն աղէկ, պտուղ չկայ:
The bush looks good, but bears no fruit.

Աւեր քաղաքին, չէն անուն:
A ruined city, though the name is pretty.

Սեւ սիրտ, սպիտակ ատամ:
Black heart, white teeth.

Ծուխը շատ, խորովածը քիչ:
The smoke high up, but little kebob.*

Հաջան չունը մարդ չի կծի:
A barking dog doesn't bite.

Սեւ հաւը ճերմակ հաւկիթ կ'ածէ:
A black hen lays a white egg.

Ամպի գոռալու կէօրայ, անձրեւ չի գայ:
The rain that falls won't match the thunder that rolls.

Ամէն ամպ անձրեւ չի բերի:
Not every cloud brings rain.

Հեզ ձիու կիցը սաստիկ կ'ըլլայ:
The kick of a quiet horse is the strongest.

Մեծ քար վերցնողը զարկելու նպատակ չունի:
He who picks up a big stone won't strike.

Մունջ կատուն շատ մուկ կը բռնէ, քանց խօսունը:
A silent cat catches more mice than a loud one.

Շունը կաղալով չի սատկի:
A dog won't die from limping.

Դրսից պսպղայ շորս, սովից ղռղռայ փորս:
Outside my dress sparkles, inside my stomach rumbles.

Ամէն կլոր խնձոր չի:
Not everything round is an apple.

Ներսը ինձ ա վառում, դուրսը՝ ուրիշին:
Inside you depress me, outside you impress others.

Օձի սեւն էլ անիծուի, սպիտակն էլ:
Damned is the snake, whether white or black.

Կաթողիկէն մենծ, զօրութիւնը փոքր:
The cathedral is tall, its power is small.

Տուն պոփլոզիկ (փառաւոր), մէջը տկոզիկ (մերկ):
A dazzling exterior, an empty interior.

Շորերս հին ա, խօսքս անգին ա:
My clothes are old, my words are gold [lit.: priceless].

Զուկը ջրին մէջ մեծ կ'երեւնայ:
A fish looks bigger in the water.

Գդակս թօզոտ տեսար, ջաղացպա՞ն կարծեցիր:
You saw my dusty hat, and you thought I was a miller?

Էշն էն էշն ա, փալանն ա փոխած:
The donkey is the same, only the saddle has changed.

Հեռուանց էլի (օտար) աչքն ա հանում, մօտըկանց՝ տիրոջը:
From afar you strike the stranger, from close-by your owner.

Կոչումը կայ, միջումը չկայ:
The title is there, inside it's bare.

Հագուստ **Clothes**

Մարդին մարդ շինողը շորն է:
Clothes make the man.

Շորն ասաց. «Դու ինձ պահի պողջամիջին, ես քեզ պահեմ մարդամիջին:»
The clothes said, “You keep us in the bundle, we keep you in the crowd.”
[i.e., Use you clothes sparingly, so that they stay new for good occasions.]

Ծալած շորը ինքն իրան կը մաշի:
Folded clothes wear out by themselves.
[i.e., Do not keep your clothes for too long unused.]

Էշը փալանով, մարդը հալաւով (հագուստ):
Donkeys (are judged) by their saddles, humans by their clothes.

Փողը մարդուն խելք կը բերի, շորը մարդուն քէլք կը բերի:
Money gives you brains, clothes make you walk with airs.

Լէնին ճար կայ, նեղին՝ ճար չկայ:

For the wide (clothing) there is a cure, for the narrow, there is none.

Մարդուս կարողութիւնը հագուստովը կ'իմացուի:

Clothes show the wealth of the person.

Որքան աղքատնաս, չախա (ճոխ) հագիր:

However penniless, dress well.

Շոր (հագուստ) տուր՝ շնորհք տամ, հաց տուր՝ ունեւ (զոյն) տամ:

Give me some clothes, I will look wealthy, give me some food, I will be healthy.

Մարդուս կարողութիւնը հագուստովը կ'իմացուի:

Clothes show the wealth of the person.

Chapter 7

ՀԱՒԱՏՔ ԵՒ ՄՆՈՏԻԱՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

BELIEFS AND SUPERSTITIONS

Themes

<i>Աստուծոյ մասին</i>	141
<i>About God</i>	
<i>Աստուած արդարը կը վարձատրէ</i>	142
<i>God rewards the honest</i>	
<i>Հոգի, հաւատ, հանդերձեալ կեանք</i>	143
<i>The soul, the faith, and the hereafter</i>	
<i>Ըրածդ պիտի հատուցուի</i>	144
<i>Your actions will be rewarded</i>	
<i>Բախտ եւ ճակատագիր</i>	147
<i>Luck and destiny</i>	
<i>Մարդ իր ճակատագրի տէրն է</i>	148
<i>Everyone is the architect of his own destiny</i>	
<i>Տէրտէրի մասին</i>	149
<i>About the priest</i>	
<i>Մեղք, յանցանք, արդարութիւն</i>	150
<i>Sin, guilt, justice</i>	
<i>Մեղքերը երկար գաղտնի չեն մնար</i>	151
<i>You cannot hide your sins for long</i>	

Երազ	151
<i>Dreams</i>	
Նախապաշարում	152
<i>Superstition</i>	
Անէծք եւ օրհնէնք	154
<i>Cursing and Blessing</i>	
Յաջողութիւն եւ ձախողութիւն	154
<i>Good and bad fortune</i>	
Ես բախտ չունիմ	155
<i>“I am unlucky”</i>	

Աստուծոյ մասին About God

Աստծու պահած գառը գէլը չի ուտի:
A wolf won't eat a lamb guarded by God.

Աստուած ամէն շնորհք մի մարդու չի տար:
God does not bestow one person with all talents.

Քուռ հաւքի բունը Աստուած կը շինէ:
The blind bird's nest is built by God.

Աստուած որ տայ, չի հարցնի ում տղէն ես:
When God gives, he does not ask whose child you are.

Աստուած փլաւ ուտողին փլաւ կու տայ, ժաժիկ ուտողին ժաժիկ:
God gives pilaf to those who eat pilaf, and zhazhik* to those who eat zhazhik.*

Աստուած մատ չունի, որ աչքդ խոթէ:
God has no finger to pluck out your eye.
[i.e., God has his own godly ways of punishing.]

Քրիստոսին աչքով չտեսան, սրտով ճանչցան:
They didn't see Christ with their eyes, they recognized him in their hearts.

Մարդ մարդի երեսին կը նայի, Աստուած՝ սրտին:
Man looks to man's face, God to man's heart.

Մարդ մարդի խօսքին մտիկ կը տայ, Աստուած՝ սրտին:
Man listens to man's words, God to man's heart.

Աստուած տարտ տուեր, դարման ալ տուեր է:
Along with grief, God gives us relief.

Տուն չինողին, աղջիկ կարգողին, Աստուած հետը կ'ըլլայ:
God stands by those who build a house, or marry off a daughter.

Սատանի շինածը Աստուած կը քանդէ:
What the devil built, God will destroy.

Խորհուրդ մարդկանց, կամքն Աստուծոյ:
Man proposes, God disposes.

Յաջողէ Տէրը, պսակէ տէրտէրը:
If the Lord allows, the priest will bless the vows.

Ճամբորդի գնայն իր ձեռն է, դառնալն՝ Աստծու:
Leaving is up to the traveller, returning is up to God.

Թէ Աստուած չօգնէ, վիզ ծռելը զուր բան է:
Without God's backing, it's pointless to bend your back.

Աստուած էլ լաւին է տանում:
Even God takes the best.

Աստուած ողորմած է ըսողը, անօթի կը մնայ:
He who leaves it in the hands of God will starve.

Լաւ է մէկ անգամ Աստծուն խնդրել, քան քառասուն անգամ քառասուն սրբի:
It's better to beg God once, than forty saints forty times.

Թագաւորը հեռու է, Աստուած բարձր:
The King is far, the Lord is high.

Ա՛խ Աստուած, մէկին կու տաս սէլով փէտ, որին չես տայ ցախ, Աստուած:
O Lord, to some you give a cart of wood, to others not even brush-wood.

Աստուած արդարը կը վարձատրէ
God rewards the honest

Աստուած հալալին կու տայ:
God rewards the just.

Հարամ ուտողի մինն երկու չի լինի:
What is dishonestly earned will not augment.

Խոռոկն ու մոմը իր սրբավայրը կը գտնի:
The incense and candle will find their shrine.

*Հալալը (արդար), որ մազ դառնայ չի կտրուի: Հարամը (անար-
դար), որ գերան դառնայ, կը կտրուի:*
What was earned honestly won't break, even if it gets as thin as a hair;
What was earned dishonestly will break, even if it gets as thick as a beam.

Հալալ մալը գէլը չի տանի:
The wolf won't take what is honestly earned.

Հարամ վաստակը բոռան (մրրիկ) կը տանի:
Dishonest earnings will be carried away by the storm.

Հարամը կու գայ, հալալն էլ կը տանի:
Dishonest earnings will carry away the honest earnings as well.

Դառը քրտինքի բերած կոպեկը ուղտի պոչ է, չի երկարի:
A penny earned with bitter sweat is like a camel's tail: it never grows.

Հոգի, հաւատ, հանդերձեալ կեանք ***The soul, the faith, and the hereafter***

Հոգին անուշ է, քանց մարմինը:
The soul is sweeter than the body.

Լաւ է մարմնաւոր աղքատ, քան հոգեւոր:
Better to be poor in goods than in spirit.

Դատաստան կայ գալու, պատասխան կայ տալու:
On Judgment Day, you will be made to pay.

Արդարն ու մեղաւորը դատաստանին յայտնի կ'ըլլնի:
Just or unjust, it will be known on Judgment day.

Առաջ կեր, յետոյ գոհացիր:
First eat, then give thanks.

Հաւատքն իրմէ պէտք ա, վրան քսածը հաւատք չէ:
Faith must come from within; what is spread on is not faith.

*Խնկով մոմով արքայութիւն գնալ չի լինի:
You cannot get to paradise just by burning incense and candles.*

*Աշխարհքը լուսամուտ աւամէն եկող մտիկ կը տայ ու կ'երթայ:
The world is a window: every newcomer looks out and then departs.*

*Աշխարհքը ոչ ոքի չի մնացել:
Nobody could keep this world for himself.*

*Աշխարհքս Սողոմոն իմաստունին էլ չի մնացել:
Even Solomon the Wise could not keep this world for himself.*

*Աշխարհի մալը աշխարհ կը մնայ:
The wealth of this world will stay in this world.*

*Դժոխքն էլ, դրախտն էլ, էս աշխարհումն է:
Both heaven and hell are in this world.*

*էն կեանքեմէն ոչ ոք խապար չի բերել:
Nobody has ever brought news from the next world.*

***Ըրածդ պիտի հատուցուի
Your actions will be rewarded***

*Ինչ որ ցանես, էն էլ կը հնձես:
What you sow is what you reap.*

*Ով կիրակնամուտ չպահի, մէջ դժոխքի կրակին մաշի:
He who does not keep Sunday's eve, in the fires of hell is destined to grieve.*

*Ինչ որ ասես, էն կը լսես:
What you say is what you hear.*

*Կարասի մէջ ինչ ձէն տաս, էն կը լսես:
Whatever you shout into the barrel, you will hear back.*

*Ուրիշին հոր փորողը, ինքը կ'ընկնի մէջը:
He who digs a pit for someone else will fall in it himself.*

Խածան շան ակռաները կը քակեն:
They pull out the teeth of a biting dog.

Տուն քանդողին տուն չի լինի:
He who destroys someone's home will never have one.

Տուն աւերողին, տուն չի մնայ:
He who destroys someone's home loses his own.

Տուն քանդողի տունը Աստուած կը քանդէ:
God destroys the home of those who destroy the home of others.

Խանչալը երերողը խանչալով կը գնայ:
He who swings the dagger, will die by the dagger.

Քամու դէմ թքողը, իրա երեսին կը թքի:
He who spits towards the wind, spits in his own face.

Ով ինչ անի, իրան կ'անի:
Whatever you do, you do to yourself.

Հարեւանիդ ուզի մի կով, որ Աստուած տայ երկու կով:
Wish one cow for your neighbor, so God gives you two.

Դուռը տփողի դուռը կը տփեն:
They pound at the door of those who pound at the door of others.

Անողաց, գտնողաց:
You do it, you get it.

Ասեղ խեթողը, մախաթ կը ստանայ:
He who pierces with a needle, will be pierced with a packing-needle.

Չար ուզողին, Աստուած չար կու տայ:
God gives evil to those who wish evil to others.

Շուռթեան գնացողը շնաթակ կ'ուտի:
He who turns to doggerly will be beaten like a dog.

Փշածդ գդալդ տի գայ:
What you blow on will come back to your own spoon.

Պատուէ՛, որ պատուուիս:
Honor to be honored.

Արիւն թափողը արիւնով ալ կ'երթայ:
He who causes bloodshed will perish in blood.

Արիւն խմողը արիւնլուայ կը դառնայ:
He who drinks blood, will be washed in blood.

Աջով տուր, որ ձախով առնես:
Give with your right to receive with your left.

Ուրիշին մասխարա գցողը, իրեն գլխին կը կատարի:
He who mocks others brings mockery upon himself.

Սիրէ ինձ, սիրեմք քեզ:
Love me, and I will love you.

Անողին չի մնայ:
He who commits (evil) will not go unpunished.

Աչքդ հանողի հոգին հանէ:
Pull out the soul of those who pull out your eye.

Ողորմողին ուրիշը կ'ողորմի:
He who takes pity on others will be shown pity in return.

Ամէն մարդու արածը դէմը կու գայ:
What you do to others will come back to you.

Հարամ հաց ուտողը երկար չի ապրի:
He who eats unearned bread will not live long.

Մարդասպանի թուրն անտէր կը մնայ:
A killer's sabre will lose its master.

Արիւնն արնով չեն լուանայ, ջրով կը լուանան:
You do not wash blood with blood, but with water.

Քուռն ինչպէս կ'աչէ Աստծուն, Աստուած էլ էնպէս կ'աչէ քուռին:
The way the blind look at God, God looks at the blind.

Բախտ ու ճակատագիր ***Luck and destiny***

Երեսին մի՛ նայիր, բախտին նայիր:
Don't look at her face, look at her fate.

Երկու երնէկ մի տեղ չի լինի:
Two blessings cannot be in one place.

Ինքը քուն, բախտն արթուն:
He is asleep, his luck is awake.

Բախտը իրան-իրան կու գայ:
Luck comes by itself.

Աստղով եղար՝ լեռ քարի վրայ երթաս, կը կանաչի:
If blessed with a star, even rocks will thrive when you step on them.

Ո՛չ ֆալաքին վստահի, ո՛չ քու մալին յուսացի:
Rely neither on your fate, nor on your wealth.

էն թալէհն ունինք, որ վազող ջրին երթանք՝ կը կտրի:
With our luck, even if we go to running water it will dry up.

Բախտը գէշին (տգեղ), տարտը խորոտին (գեղեցիկ):
The ugly have good fortune; the beautiful, misfortune.

Անբախտ մարդը ծովերն էլ երթայ, կը ցամաքին:
Even the ocean will dry up when the unlucky goes in.

Կարկուտը ծեծած տեղը կը ծեծէ:
The hail hits more where it hit before.

Աշխարհքս չարիս է, պտոյտ է գալիս:
The world is a wheel, it is turning.

Որին աստղն չիրին (պայծառ) է, որինը՝ քու (կոյր):
The star of some is bright, of others blind [i.e. bleak].

Ում բախտը ծռուեց, նրա ձին ախոռումը էլ կը դառնայ:
If your fate turns ill, your horse turns into a donkey in the stall.

Բախտ կայ, փող կը մաղէ, բախտ կայ, ալիւր կը շաղէ:
Fate has it that some sift florins and others stir flour.*

Մարդուն թող բախտ եղնի, թող մէկ աչքը քու եղնի:
Let my good luck be nigh, let me be blind in one eye.

Քաջալ մարդը լաւ բախտ կ'ունենայ:
A bald man has good luck.

Ֆալաքը (բախտ) եղած ժամանակը պիտի բռնես:
Good fortune should be seized at the right time.

Ճակատի գրածը չի ջնջուի:
You cannot erase what is written on your forehead.

Ինչ որ գրած է, գրած է:
Whatever is written, is written.

Մօրէն ծնուեցաւ, գրուեցաւ ճակատին:
When he was born of his mother, it was written on his forehead.

Ինչ տեղ ումուտ (յոյս) չունես, էնտեղ ա խոտ բուսնում:
Where you don't expect it, there grass will grow.

Մարդ իր ճակատագրի տէրն է
Everyone is the architect of his own destiny

Գնա ծովն ընկիր, ճակտիս գիրն անանկ է ըսէ:
Go jump into the sea, and then say, "It was my destiny."

Մարդուն քաջածը իր խելքէն է:
It's your own brain that causes you pain.

Արծիւը իր փետուրներէն չինուած նետով կը վիրաւորուի:
The eagle is killed by the arrow made with its own feathers.

Ինքն իրան վէր (գետին) ընկնողը լաց չի լինի:
He who falls by himself, should not cry.

Տէրտէրի մասին *About the priest*

Կարգը օրհնած, ինքն անիծած:
His order is blessed, though he is damned.

Տէրտէրն առնելուն ղոչաղ ա, տալուն՝ նաչաղ:
The priest is good at taking, bad at giving.

Սար ու ձոր, տէրտէրի փոր:
The priest's belly, (is like) hill and valley.

Ժամտուն քանի ջոջ լինի, տէրտէրն իր գիտցածը կը կարդայ:
However many notables in the church, the priest will read what he knows.

Դու իմա գիտես, ես քունը, տէրտէրը՝ մեր երկուսինը:
You know all about me, I know all about you, the priest knows all about both of us.

Տէր ելաւ տիրունն է, տէր չելաւ՝ տէրտէրունն է:
If the owner shows up, it's his; if he doesn't, it's the priest's.

Տէրտէրի փորը մեծ կ'ըլլայ, ճեպը՝ օխտը:
The priest has a big belly and seven pockets.

Տէրտէրը զմէկ գիտի, իրիցկինը՝ գերկուք:
The priest knows one thing, his wife knows two.

Երբ իրիցկինը մեռնի, տէրտէրն էն պահ կ'իմանայ, որ մահ կայ:
Only when his wife dies, will the priest know that death exists.

Սատանին կը հաւատան, տէրտէրին չեն հաւատայ:
They believe the devil, but not the priest.

Առաւօտը որ տէրտէր տեսնաս, գործդ թարս պիտի գնայ:
If you see a priest in the morning, it's bad luck.

Աստուած արու եւ էգ արար, վարդապետներին ո՞վ արար:
God created women and men, but who created those clergymen?

Մեղք, յանցանք, արդարութիւն
Sin, guilt, justice

Աշխարհքը մեղքէն ծանր բան չկայ:
In this world, nothing is worse than sin.

Ոտքդ քարին զարնուի, խղճմտանքդ քննէ՛:
When you stumble on a stone, examine your conscience.

Մեղքը սամուր քուրք (մուշտակ) ըլնի, վրադ մի՛ առնի:
Even if guilt is a sable coat, don't take it on!

Մարդը քուն, մեղքը զարթուն:
Man asleep, his sins at work.

Մարդ որ կայ, մեղքի տուն ա:
Man is a house of sin.

Ամէն մարդի մեղքը իրանից կ'ուզեն:
Everybody must account for his own sins.

Մեղաւորին ո՞վ է տուել արքայութիւն:
Who has ever granted heaven to the guilty?

Ես մեղաւոր, դուն մեղաւոր, արքայութիւն ո՞վ երթայ:
If I am a sinner and you are a sinner, for whom is paradise?

Սոխ չեմ կերել, որ բերանս այրի:
I didn't eat onions for my mouth to burn.
[Used by people who insist on their innocence.]

Մեղաւորի մեղքէն թմրի արդարը:
From the sins of the guilty the innocent suffer.

Մեղաւորին փուշը տոշակին վրան է:
The thorns of the guilty are on their mattresses.

Պահք չբռնողը Զատիկին համը չի գիտեր:
He who doesn't fast won't enjoy Easter.

***Մեղքերը երկար գաղտնի չեն մնար
You cannot hide your sins for long***

***Թաքուն բանը քառասուն օրից յայտնի կը լինի:
What's done in secret will be known within forty days.***

***Թաքուն ցուլ եկողը, աշկարայ (ակնյայտօրեն) կը ծնի:
You get pregnant in secret, you give birth in public.***

***Նիզակը պարկը չի մնայ:
You cannot keep an arrow in a sack.***

***Գիշերուայ գողին ցերեկով կը բռնեն:
A thief of the night will be caught in daylight.***

***Գողուն-բողուն, քառասուն օր է:
A thief and a harlot can hide only forty days.***

***Երազ
Dreams***

***Երազն առաջնախօս ա:
Dreams are a foreboding.***

***Երազ կայ, որ օրն է կատարոււմ, երազ էլ կայ՝ տարին:
Some dreams come true in a day, others in a year.***

***Երազը մինչեւ կեսօր կը կատարուի:
A dream comes true till midday.***

***Գէշ տեղ պառկողը գէշ երազներ կը տեսնէ:
He who sleeps in bad places, will dream bad dreams.***

***Սովածը հաց կը տեսնի երազում, ծարաւը՝ ջուր:
The hungry dream of bread, the thirsty of water.***

***Հաւը երազը կորեկ է տեսել:
The hungry dream of bread, the thirsty of water.***

Նախապաշարում **Superstition**

Չար աչքը քարն էլ ճաքացնում ա:
An evil eye can crack even a stone.

Աչքն գտոյնէն (աշխարհ) ա կերել:
The (evil) eye has eaten up the world.

Երկու աչքը մէկ գրողի բան կ'անէ:
Two evil eyes can do the work of a grogh.*

Հասակով դաճածէն հեռու կեցիր, զի Աստուած գլխուն է զարկել:
Stay away from dwarves, for God has struck them on the head.

Շէկ մարդի աչքը զօրեղ կ'ըլնի:
The blond man's eye is powerful.

Փախի՛ր մազոտ կնիկէն, անմազ մարդէն:
Stay away from hairy women and hairless men.

Ծիծեռնակը տան շինութիւն է, ծիտը տան աւերութիւն է:
A swallow brings fortune to a house, a sparrow brings ruin.

Կատուն թաթիկներովը երեսը լուաց, գիտցի՛ր որ անձրեւ պիտի գայ:
When the cat washes its face with its paws, rain will fall.

Ամանդ լպստի, որ կնիկդ սիրուն լինի:
Sop up your plate, so your wife will be beautiful.

Երեխի եղունգն ու մազը մէկ տարի չեն կտրի:
You should not cut a baby's nails and hair for a year.

Ուրախութիւնից մազն է երկարում, տարտից՝ եղունգը:
Joy makes the hair grow; worry the nails.

Չճնած երեխին չոր մի՛ կարի:
Do not sew clothes for an unborn baby.

Հանք (հանելուկ) մի՛ ըսէ, թանկութիւն կ'ըլնի:
Don't tell a riddle, prices will go up.

Դատարկ կուժ եկաւ առաջդ, բանդ ձախ պիտի երթայ:
If you see someone coming toward you with an empty pitcher, things will go wrong for you.

Կնիկմարդը հաւ չի մորթի:
A woman should not slaughter a chicken.

Զեռքդ կը քերուի, խամեթ պիտի գայ:
If your palm is itchy, good luck is on its way.

Օջախը ջրով չեն հանգցնի:
Don't put out the odjakh's fire with water.*

Օջախին մոխիրը քամուն չեն տայ:
You don't cast the ashes of the odjakh to the wind.*

Հիւանդը որ գնալիք է, մատաղը չի օգնէ:
If the sick must go, the matagh won't help .*
[i.e., Sacrifices won't help if the sick is destined to die.]

Մատաղի միսով փոր չի կշտանայ:
You should not eat your fill of matagh.*

Սատանան խառնած թնդըէն կ'ելլէ:
The devil will appear from a stirred toneer.*

Սատանան կրակից փախ ա:
The devil avoids the fire.

Սատանէն կիրակնամտին չարութիւն կ'անէ:
On Sunday's eve, the devil does evil.

Խաչն եկաւ, դէւ խափանաւ:
(When) the cross appeared, the dev was barred.*

Գիշերը սուփրէն (սեղանի ծածկոց) չեն թափ տայ:
You should not shake out a tablecloth in the evening.

Գիշերուայ սաբրը (փռնգտոց) խէր ա:
It's good luck to sneeze in the evening.

Անէծք եւ օրհնէնք *Cursing and Blessing*

Անէծքն անիծողին կը դառնայ:
The curse will return to the curser.

Անէծքը երկու բերնանի սուր ա:
A curse is a double-edged sword.

Անիրաւ անէծքը չի բռնի:
An unjust curse will not work.

Անէծքը գիրկ մը քար է. (մէկը չդպչի միւսը կը դպչի):
Cursing is a skirtful of stones; (if one doesn't hit, another will).

Օրհնանքն ու անէծքը երկու բերնանի թուր է. հա՛մ դէսն ա կտրոււմ, հա՛մ դէնը:
The blessing and the curse are a double-edged sword; it cuts both ways.

Հօր ձէնն Աստուած թէգ (չուտ) կը լսի:
God will heed a father's voice quickly.

Սեւագլխի անէծքը քարին որ դիպչի, քարը կը պատռի:
Even a stone would crack, if a priest cursed it.

Մօր մէկ օրհնէնքը, օխտը վարդապետի անէծք կը քանդէ:
A mother's blessing will lift the curse of seven priests.

Մօր անէծքը չի բռնի, ծծի կաթը դէմ կ'առնի:
A mother's curse won't work; the milk she has given from her breast will block it.

Յաջողութիւն եւ ճախորդութիւն *Good and bad fortune*

Ամէն օր ջուրը գերան չի բերի:
Not everyday does the water carry logs.

Ամէն ջուր գերան չի բերի:
Not all waters carry logs.

Ամէն օր կուժը ջուր չի բերի:
The pitcher does not bring water everyday.

Մարդու մամը ամէն օր տղայ չի բերի:
Mothers don't give birth to a son everyday.

Ամէն հաւկիթ երկու դեղնուց չ'ունենար:
Not every egg will have two yolks.

Ձէ եղեր գիշեր, որ չէ լուսցեր:
There has never been a night not followed by daylight.

Յերեկով ման եկածս, գիշերով հանդիպեց:
What I was looking for in daylight I found at night.

**«Ես բախտ չունիմ»
“I am unlucky”**

Իմ հացս աղ չունի:
My bread has no salt.
[i.e., My good acts are not known.]

Էշը մերն է, որ փալան չունի:
It's only our donkey that has no saddle.

Իմ կարգս որ հասնի, ամէն բան կը չորնայ:
When it is my turn, everything dries up.

Աշխարհ ցանեց, լաւ բուսաւ. ես ցանեցի, մէջ ու դուրս բուսաւ:
Everybody sowed, it grew strong; I sowed, it grew all wrong.

Ամէնքը արտ կը ցանեն, շիտակ կը բուսնի, իմ ցանածս ծուռ կը բուսնի:
Everyone else's grain grows straight, mine grows crooked.

Աշխարհքս լայնարձակ է, ի՛նչ օգուտ որ սիրտս նեղ է:
The world is immense, what is it to me if my heart is tense?

Մենք ճրագլիս ունենանք, իշի պոչն էլ լիս կը տայ:
If we happen to have candle-light, even the donkey's tail will light up.

Ամառուայ արեւէն ի՛նչ հասկցայ, որ ձմեռուայ արեւէն ի՛նչ հասկնամ:

What did I gain from the summer sun that I should now gain from the winter sun?

Առաւօտուայ արեւից ի՛նչ տաքացայ, որ իրիկնապահին ի՛նչ տաքանամ:

What warmth did I get from the morning sun that I should get any warmth from the evening sun?

Մենք գողութեան ելանք, լուսնկան առջի իրիկուընէ ծագեցաւ:

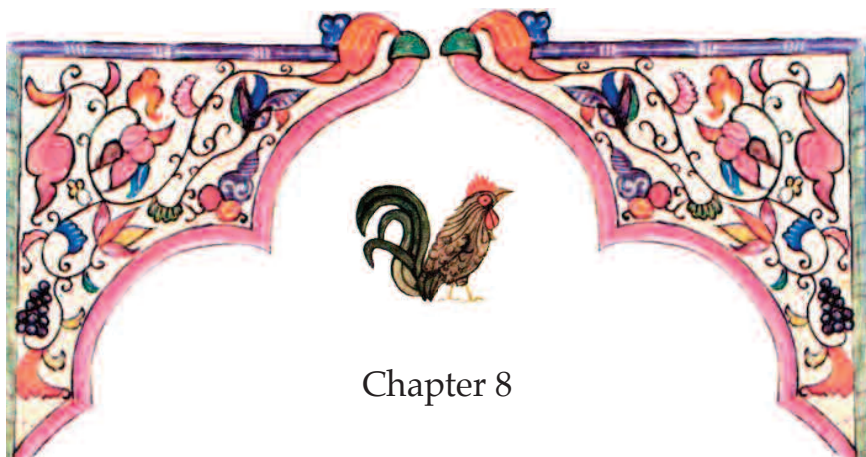
When we went out to steal, the moon had risen the night before.

Երկու սափաթ (կողով) քաք ուղարկեն մեր քաղաքը, մէկը մեր տունը կու գայ:

If they send two baskets of shit to our city, one will come to our house.

Երկինքէն փալան թափի, մեր ճիտը չ'իյնար:

If saddles fall from the sky, not one would fall on our backs.

Chapter 8

ԳԻՒՂ ԵՒ ԲԱՂԱՔ COUNTRY AND CITY

Themes

Հայուն և ուրիշներուն մասին159
About Armenians and others

Հայրենիքի եւ զարիւլի (պանդուխտ) մասին160
*About the fatherland and the gharib**

Բնութիւն եւ գիւղական կեանք161
Nature and country life

Գիւղացի եւ քաղաքացի162
Peasant and townsman

Ընտանի կենդանիներ 164
Domestic animals

Հայուն եւ ուրիշներուն մասին *About Armenians and others*

Հայը մինչեւ չյոգնի, չի նստի:
The Armenian won't sit down if he isn't tired.

Հայի վերջին խելքն է գովելի:
Armenians have good ideas in hindsight.

Քիչ ենք, բայց հայ ենք:
We are not many, but we are Armenians.

(Հայուն) մէկը քիչ է, երկուսը՝ շատ:
One (Armenian) is too few; two are too many.
[i.e., Armenians are incompatible.]

Հայ ենք ու վայ ենք:
We are Armenians, and we are a pain.

Հայուն օրօրոց կոտորուկ ա:
The cradle of the Armenian is crushed.

Հայի «տուէ՛ք-տուէ՛ք»-ին ռաստ չես եկել:
You have never experienced the Armenian's "Charge!"
[i.e., Armenians can be rebellious.]

Հայ տղամարդու սիրտը, հայ ծովին անդունդը, երկուսն մոլթ են:
The hearts of Armenian men and the bottom of the sea are secrets.

Թուրքն ըսեր է, կէր, յետոյ խօսէ: Հայն ըսեր է, թէ՛ կեր, թէ՛ խօսէ:
The Turk said, "Eat first and speak afterwards." The Armenian said, "Eat and speak at the same time."

Ուր երեք հայ իրար մօտ հաւաքուի, այնտեղ երկու կուսակցու-
թիւն կստեղծուի:
Where three Armenians get together, there will be two parties created.

Գինի, էրմէնին (հայի) տինի (հաւատ):
Wine is the Armenians' faith.

Հայրենիքի եւ զարիպի (պանդուխտ) մասին
About the fatherland and the gharib*

Հայրենեաց քարինքը աւելի տաք են քան Բաբելոնի փռները:
The stones of my native country are warmer than the ovens of Babylon.

Հայի աշխարհ, վայի աշխարհ:
World of Armenians, world of sorrow.

Հայաստան, որբաստան:
Land of Armenians, land of orphans.

Հայաստան, քարաստան:
Land of Armenians, land of stones.

Ամէն փէտ չերեփ չի լինի, ամէն սար՝ Մասիս:
Not every wood can make a ladle, not every mountain can match Masis.
[Mount Ararat is also called ‘Masis’ in Armenian.]

Ղարիպին հացը լեղի ա, ջուրը աղու (թունաւոր):
A gharib’s bread is bitter, his water poisonous.*

Ղարիպի ուշքը միշտ ետեւն ա:
A gharib’s heart is always back home.*

Ղարիպի հալը զարիպը կ’իմանայ:
Only a gharib knows how a gharib feels.*

Հօրս ու մօրս արիւնը քաղցր ա, վաթանի հողն ու ջուրն անուշ:
My father’s and my mother’s blood are dear; my country’s earth and water are sweet.

Ղարիպը բամբասուեց, գանգատաւորը շատացաւ:
When a gharib is blamed, many plaintiffs will come forward.*

Ղարիպի համար մի օրը մի տարի ա:
For a gharib, a day seems a year.*

Ղարիպ մարդը օտար տեղ երես չի ունենայ:
In a strange country, a gharib will have no face.*

Բնութիւն եւ գիւղական կեանք
Nature and country life

Մարտի իննին, լազլազը (արագիլը) բնին:
On the ninth of March, storks are back in their arch.
[Lit.: ... in their nest.]

Վերջացաւ մարտս, գնաց տարտս:
March has ended, my worries have ended.

Մարտը մէկ օրն օխտ (եօթը) կնիկ կը փոխայ:
In one day, March can change seven wives.

Մարտ, խենդ մարդ:
March, crazy man.

Ով որ ապրիլին ցանայ, ապրիլ ու քաղայ, ով որ մայիսին ցանայ, մզմզուկ (չնչին բան) քաղայ:
He who sows in April will reap great amount; he who sows in May – not even a pound.

Մինչեւ յունիս, ունիս նէ, ունիս, չունիս նէ, չունիս:
By June, if you have it, you have it; if you don't, won't have it.

Տարուան չորս եղանակները հարեւան են, էն էլ մին-մնու հակառակ:
The four seasons are neighbors, all against each other.

Էշը որ գռաց, գարուն ա:
When the donkey roars, it's spring.

Ամառուայ անձրեւին, ձմեռուայ արեգակին մի՛ հաւատա:
Don't rely on summer's rain or winter's sunshine.

Ամռան տղան, վարդի տղայ, ձմռան տղան, մոխրի տղայ:
A summer child, a rosy child; a winter child, an ashy child.

Ամառուայ փուշը, ձմեռուայ նուշը:
A summer splinter is an almond in winter.

Ամառուկայ հասած տանձը աշունն չի տեսնի:
A pear ripened in summer doesn't last til fall.

Լաւ ծառը լաւ է վատ մարդիցը:
A good tree is better than a bad person.

Տարի կայ օրուան կը պահէ, օր կայ՝ տարուան:
Some years feed a day, some days feed a year.

Կու գայ տարին, հետը բարին:
The year comes, and the goodness comes with it.

Զմեռ բտէ՛ (պարարտացնել), գարուն կթէ՛:
In winter – feed; in summer – reap.

Հողով ա ապրում արար աշխարհը:
The whole world lives from the earth.

Ջրի մօտի ծառը արագ մեծանում ա, արագ էլ պառաւում:
A tree near the water grows quickly, but also ages quickly.

Քամու խէրն էլ շատ է, շառն էլ:
Wind does a lot of good and a lot of harm.

Զմեռուկայ վարդը կրակն է:
Fire is the winter's rose.

Գիւղացի եւ քաղաքացի *Peasant and townsman*

Ռանչպարի (հողագործի) տօշակը սեւ հողն է, բարձը՝ չոր քարը:
Black earth is the peasant's mattress, and dry stone his pillow.

Գեղացի – խաս տեղացի:
A country man – a good man.

Գեղացու գեղեցիկը շատ կայ:
There is much beauty among peasants.

**Գեղացին մեռնի, կենէ իւր եզին կաշին մնայ կու, քաղքըցուն
ի՞նչ մնայ կու:**

*When a peasant dies, at least his ox's hide stays behind; what does
the townsman leave behind?*

Գեղի շունը քաղաք մտնէ նէ, պոչը սղմած կը քալէ:

*When a country dog comes to the city, it walks with its tail between its
legs.*

Գեղացու մէջքը որ տուգ եղաւ, ցանածը լաւ չի բուսնի:
If a peasant's back is straight, his harvest will be crooked.

Գեղացու փորը քաղքցու հացով չի կշտանայ:

You cannot fill a peasant's stomach with a townsman's food.

Գեղացին չկերած բանը չ'ուտեր:

A country man won't eat what he hasn't eaten before.

Գեղացին լաւ է, քան չարակամ իշխանը:

It's better to be a peasant than a bad-hearted prince.

Աղքատին գեղը գցա, թէ չապրի գետը գցա:

*Throw the poor man into the country; if he is still poor, throw him into
the river.*

Գեղացու խօսքը չուանի չեն դնում:

They have no esteem for the peasant's words.

Ռանչպարի խոփը ոսկի կը կտրէ:

The peasant's ploughshare is the best source of health.

**Գեղացիին աղբար կ'ըսեն, հարուստին աղա. իսկ ուտելու կոր-
կոտին գեղացիին աղա կ'ըսեն:**

They call the peasant 'brother', the rich man 'Agha', but when it
comes to eating korkot*, they call the peasant Agha*.*

Գեղցին հէջ բանից ըմանչիլ չի, հեսաբից (հաշիւ) կ'ըմանչի:

*A peasant doesn't know embarrassment, except for (financial) ac-
counts.*

Ընտանի կենդանիներ *Domestic animals*

Էծը սատանի հօրեղբոր տղեն է:
The goat is the devil's cousin.

Ուլ տեսած, սատանայ տեսած, երկուսն էլ մի բան է:
Seeing a baby goat is like seeing a devil.
[Based on the folk belief that a goat has the devil inside.]

Բուղեն (ցուլ) նախրի կեսն ա:
The bull is half the herd.

Էծը քեասիպի կովն է:
The goat is a poor man's cow.

Շունը շինականի պահապան ընկեր է:
A dog is a peasant's guardian and friend.

Շունը հաւատարիմ է, կատուն՝ գող:
The dog is faithful, the cat is a thief.

Մարդու դռան շունն էլ չնորհքին պէտք է լինի:
Even the dog at your door should look decent.

Կատուն կեղծաւոր կ'ըլնի:
The cat is two-faced.

Ամէն մարդ առաւօտեան է լուացւում, կատուն՝ իրիկունը:
People wash themselves in the morning, cats in the evening.

Լաւ ձին անգին ա, վատը՝ պատիժ:
A good horse is priceless, a bad one a pain.

Էշը մնայ - բզէ', ձին մնայ - թո՛ղ՝ գնա:
When the ass comes to a halt, jab it to go; when the horse comes to a halt, leave it and go.

Կինս կու տամ, ջորիս չեմ տայ:
I would give my wife away, but not my mule.

Chapter 9

ԿԵՆՍԱՓՈՐՁ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹՅՒՆ EXPERIENCE AND EDUCATION

Themes

<i>Արհեստ եւ արհեստաւոր</i>	167
<i>Trade and workmen</i>	
<i>Զարգացած եւ կրթուած</i>	168
<i>Well-read and educated</i>	
<i>Խրատ ամէն փորձանքէ</i>	169
<i>Lessons drawn from misfortune</i>	
<i>Խրատ տուող միշտ կայ</i>	170
<i>There is always somebody to give advice</i>	
<i>Սովորութիւն</i>	170
<i>Habit</i>	
<i>Դաստիարակութիւն, օրինակ</i>	171
<i>Upbringing, example</i>	
<i>Փորձառութիւն</i>	172
<i>Experience</i>	
<i>Բնածին յատկութիւնները չեն փոխուիր</i>	173
<i>Innate qualities cannot be changed</i>	
<i>Գէշին հետ շփուողը կը գէշնայ</i>	176
<i>He who associates with evil becomes evil</i>	

Արհեստ եւ արհեստաւոր *Trade and workmen*

Փեշակն որ կայ, ոսկէ պիլազուկ է:
A trade is a golden bracelet.

Արհեստ ունեցողը մինչեւ կէսօրին անօթի կը մնայ, չունեցողը՝
մինչեւ իրիկուն:
With a trade you starve till midday; without one, till evening.

Արհեստը արհեստաւորի ձեռքին գերի է:
The trade is a slave in the workman's hands.

Անուստայ արհեստը հարամ է:
An unmastered trade is worthless.

Արհեստաւորը արհեստաւորին ծուռ կը նայի:
One tradesman cannot stand another.

Դերձակին ասացին, քոչի՛, ասեղը խրեց ետխէն (օձիք) ու գնաց:
They told the tailor to move; he stuck his needle in his collar and moved. [i.e., A tailor does not need many tools for his trade.]

Սովորած լաւ փեշակդ հետդ գերեզման չտանես:
Don't take a trade you have mastered to the grave.
[i.e., Teach your trade to others.]

Իր արհեստին ծուռ նայողը կուշտ չ'ուտեր:
He who dislikes his trade, will never eat his fill.

Բան տեսնողը հաճաթն (գործիք) ա:
It's the tool that does the work.

Ղանիաթն (եռանդ) ու զանիաթը (արհեստ) աղբար են:
Vigor and trade are brothers.

Մեղրը ծախողը մատը կը լպստի:
The seller of honey will lick his finger.
[i.e., A tradesman will profit from his trade.]

Լաւ հնձուորը դաշտում էլ կը հնձի, սարումն էլ:
A good reaper will reap both in the valley and on the mountain.

Կով կթողը կով կթողին չի կարող խաբել:
One cow milker cannot defraud another.

Ոչխարի ճիկեարը չոպանը կ'ուտի:
It's the shepherd who eats the liver of the sheep.
[The liver is considered to be the tastiest part of the sheep.]

Խաղողի լաւը բաղուանչին (պարտիզպան) կ'ուտի:
The best grapes go to the vineyard keeper.

Մանգաղուորի ձեռքէն մանգաղը չեն առնի:
You don't take the sickle from the reaper's hand.

Պոստանչու ընծան կամ սեխ կ'ըլի, կամ ձմերուկ:
A gift from a gardener will be either a melon or a watermelon.

Պոստանչուն սերմ չեն ծախի:
You can't sell seeds to a gardener.

Զարդացած եւ կրթուած Well-read and educated

Ով կարդայ, նա մարդ ա:
Education makes the person.

Կարդալը ոսկի պիլագուկ է:
Education is a golden bracelet.

Ուսում ստացածը սոված չի մնայ:
The learned will never starve.

Կարդալն եփուկ հաց է, դրած մարդու ծոց:
Education is a well-baked bread in the pocket.

Շատ կարդացողը հասկացող կ'եղնի:
A well-educated person is an understanding person.

Բանն էն չի, որ ասեմ խրատ, բանն էն է, որ առնես վրադ:
The point is not that I give advice, but rather that you take it.

Սեւ գիրքը կարմիր օրեր կը բերէ:
The black book will bring red days.
[“Black” is a metaphor for the color of the print, and “red” for “brightness, bliss, happiness.”]

Քանի լեզու գիտես, այնքան մարդ ես:
You are as many a person as the languages you know.

Մանկութեան ուսումը քարի վրայ փորուածք է, ծերութեան ուսումը սառի վրայ գրուածք է:
What you learned in youth is carved in stone; what you learned in old age is written on ice.

Գիտութիւն, հարստութիւն:
Scholarship – prosperity.

Խրատ ամէն փորձանքէ Lessons drawn from misfortune

Ամէն փորձանքին մէկ-մէկ խրատ:
From each pitfall (you learn) a lesson.

Էշը որ մի տեղ ցեխն ընկաւ, էլ էն տեղովը չի անցնի:
If a donkey sinks in a puddle, he'll never take that route again.

Ջուրը չիցնողը լողալ չի սորվիր:
If you don't jump into the water, you'll never learn to swim.

Հէքիմն էն է, որ գլուխն է եկել:
The real doctor is he who has endured much.

Մինչեւ սէլը չը շրջի, ճամբէն չի դրստուի:
The road won't be fixed until the carriage turns over.

Ծովն անց կենողը առուում չի խեղդուի:
He who crossed the sea won't fear the brook.

Խրատ տուող միշտ կայ
There is always somebody to give advice

Սէլը որ կոտորուի, խրատ տուող շատ կ'ըլնի:
When the carriage breaks down, there will be many to give advice.

Խրատ տուողը շատ կ'ըլլի, հաց տուողը՝ քիչ:
To give advice there will be many; to give bread very few.

Մարդուս խրատն իր ծոցն է:
Your advice is under your chest.
[i.e. Do not expect others to advise you.]

Տակէս ելեր է, ինծի լող կը սորվեցնէ:
He came out of me, and teaches me how to swim.
[Cited mostly by parents whose children try to instruct them. Originally a vulgar allusion to excrement floating in the water.]

Սովորութիւն
Habit

Սորվածը չի կայնի:
He who is in the habit will never quit.

Սովորութիւնը բնութիւն կ'ըլլայ:
Habit becomes nature.

Ոսկոր բերող շունը ոսկոր ալ կը տանի:
A dog that brings bones will also carry away bones.

Սովորին մի՛ պակսացնի, անսովորին մի՛ սովորցնի:
Do not deprive the accustomed; do not accustom the deprived.

Էշն իր չկերած խոտն որ ուտէ, գլուխը կ'ուռի:
When a donkey eats a grass he never ate before, his head swells.
[In Armenian, “to get a swollen head” means “to get sick.”]

Աչխարհքը ոնց բռնես, քնենց էլ կ'երթայ:
As you handle things in this world, so they go.

*Ո'չ կռնակդ երկու լաթի սորվեցուր, ո'չ փորդ երկու հացի:
Don't let your back get used to two shirts, nor your stomach to two breads.*

*Սորվուկն ու կատղուկը մէկ է:
He who gets used (to good life), can easily go wild.*

Դաստիարակութիւն, օրինակ Upbringing, example

*Տղան չծեծողը ծունկը կը ծեծէ:
He who doesn't beat his child will beat his knees.*

*Ծուռ ծառը պզտիկուց կը շտկեն:
A crooked tree must be straightened out when young.*

*Եզ կայ լեզուով կ'երթայ, եզ՝ չիպղով (մտրակ):
Some oxen move with words, others with whips.*

*Հազար անգամ թուք ու մուր, մէկ անգամ օրինակ տուր:
Instead of scolding a thousand times, set an example once.*

*Էշը իշի մօտ կապես, եա խուն (սովորութիւն) կը սովորի, եա խասիւթը (բնաւորութիւնը):
If you put two donkeys together, they will pick up each others' habits and manner.*

*Աչքն ինչ տեսնի, էն էլ կ'անի:
The eyes do what they see.*

*Լաւ մարդու հետ տոտա՛ (քալէ), լաւ օրինակ ա՛ռ:
Walk with a good person, learn a good lesson.*

*Ծաղիկը ծաղկին նայելով կը բացուի:
A flower blooms by seeing others bloom.*

*Մեղաւորին մէրը չի բերել, դրկցոց մօտէն է ուսէ:
Felons are not born felons (from their mother), they have been taught by their neighbors.*

Փորձառութիւն *Experience*

Աշխարհքս տես ու ուս է:
The world consists of seeing and learning.

Շատ բան կայ, մինչեւ չսորվիս, չես կարող անել. շատ բան էլ կայ, մինչեւ չանես, չես սորվի:
There are things you cannot do until you learn them; there are other things you cannot learn until you do them.

Փորձուած թանը լաւ աս, քանց անփորձ մածունը:
The tasted tan is better than the untasted madzoun*.*

Փորձած սատանէն լաւ է, քանց անփորձ հրեշտակը:
The devil you know is better than the unknown angel.

Շատ ապրողը շատ բան չի իմանայ, շատ ման եկողը շատ բան կ'իմանայ:
He who lives long doesn't know much, but he who travels a lot does.

Չփորձած ձիու ետեւից մի' անցնիլ:
Don't walk behind a horse you haven't tried.

Թաղա (նոր) շորը հնի վրայ կը ձեւեն:
They cut a new dress from the pattern of an old one.

Չփորձած մարդից պարտք չառնես:
Don't borrow money from someone you have not tested.

Չփորձած մարդու սիրտդ չբանաս:
Don't confide to a person you haven't tried.

Փորձած հարեւանը անփորձ բարեկամից լաւ է:
A neighbor who has proven his worth is better than a relative who hasn't.

Ով քիչ է փորձել, քիչ էլ գիտի:
He who has experienced little knows little.

Շատ ապրողը շատ բան կը տեսնէ:
He who lives long sees a lot.

Կրկին փորձելը յիմարութիւն է:
Trying all over again is foolish.

Մինչեւ մի մարդու հետ մի փութ աղ չուտես, չես ճանչնայ:
You don't know a person until you've eaten a pout of salt with him.*

Ուստէն էն է, որ գլուխն է եկել:
Experience makes the master.

Լաւ օրը առաւօտը կ'երեւայ, լաւ տարին գարնանը:
A good day shows in the morning; a good year in the spring.

Բնածին յատկութիւնները չեն փոխուիր
Innate qualities cannot be changed

Ծռու փետը տաշելով չի շտկի:
A crooked piece of wood can't be straightened by planing it.

Գայլը բուրդը կը փոխէ, բայց բնոյթը չի փոխեր:
The wolf changes its coat, but not its nature.

Կարմիր կովը իր կաշուցը դուրս չի գայ:
A red cow will never abandon its skin.

Սեւ շունը չի սիւստակի:
A black dog will never turn white.

Վատ օրը կը լաւանայ, վատ մարդը չի լաւանայ:
A bad day can improve, a bad person cannot.

Օձն իրա շապիկը կը փոխէ, բնութիւնը չի փոխէ:
The snake will change its skin, but not its nature.

Փիս մարդը, Զատիկին էլ փիս կ'ըլնի:
A bad person will be bad even at Easter.

Կաթի հետ մտածը, հոգու հետ դուրս կը գայ:
What goes in with (mother's) milk, comes out with the soul.

Շան պոչը կաղապար դնելով չի չիտկի:
You cannot straighten the dog's tail by moulding it.

Խոզն իր խոզութիւնը չի թողուր:
A pig will never give up its piggery.

Աւշանը ինչքան բեջարես (խնամել), ուհան չի դառնայ:
No matter how much care you give to weeds, they won't become basil.

Թարխունը իր քոքին կը բուսնի:
Tarragon grows from its roots.

Սօրուց խենդ ըլլողին, սուրբ Սարգիսն ի՞նչ անի:
What can Saint Sarkis do for someone born mad?
[Saint Sarkis is one of the patron saints in the Armenian Christian faith.]

Ագռաւը ինչքան լողանայ, դազ չի լինի:
No matter how often it bathes, the raven will never become a goose.

Կովի կէօրա մողիկ կ'եղնի:
Like cow, like calf.

Ծառն իր պտղէն կը ճանաչուի:
You recognize a tree by its fruit.

Պղզուրը բրինձ չի լինի:
Boulgour cannot become rice.*

Շան պոչը կտրելով, անմեղ գառ չի դառնայ:
By cutting its tail, the dog won't become an innocent lamb.

Թուխ աչքը մօրուց պիտի, դեղ դրածը թեզ կ'աւրի:
Black eyes must be innate; what is painted will fade.

Տղեն տղից կ'ըլնի:
A boy comes from a boy.

Իշի քուռակը վերջն էշ կը դառնայ:
The child of an ass will end up as an ass.

Էշը թիմարելով նժոյգ չի դառնայ:
You cannot train a donkey to become a horse.

Էշը ջոջանալով թաւաբաշի (ախոռապետ) չի դառնայ:
Just by growing big, a donkey won't become master of the barn.

Շնէն գառ չի ծնի:
From a dog, no lamb will be born.

Օձի ձագը հաւի ձագ չի լինի:
The snake's young cannot become a chick.

Խեւ աղջիկը, խեւ հարս կ'ըլնի, խեւ հարսը՝ խեւ տանտիկին:
A crazy maid will turn into a crazy wife; a crazy bride, into a crazy housewife.

Էշը հարիւր անգամ Երուսաղէմ է գնացել, նորէն էշ է մնացել:
After a hundred visits to Jerusalem, the ass remained an ass.

Շունը իր շնութիւնը կ'անի:
A dog will do its doggery.

Խնձորն իր ծառի տակ կ'ընկնի:
The apple falls under its tree.

Միրանն իր ծառի տակին վէր կ'ընկնի:
The apricot falls under its tree.

Ամէն բան տեղը կու գայ, քոսայի (անմազի) մօրուքը չի գար:
Everything can come back, only the beard on a eunuch's face can't.

Գէշին հետ շփուողը կը գէշնայ
He who associates with evil becomes evil

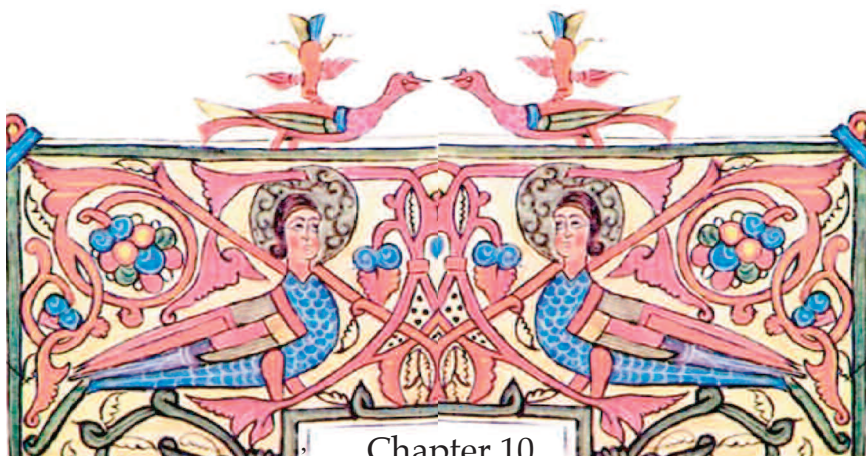
Մրոտ պտուկին քսուողը կը մրոտի:
He who leans against a sooty jug gets sooty.

Ագռակին ընկեր եղողը աղբէն դուրս չ'ելլար:
He who takes the raven for his companion is bound to stay in the dung.

Շան հետ լինես շահոտ կը գայ:
If you live among dogs, you will stink like a dog.

Գողին հետ ապրողը գողութիւն կը սորվի:
He who lives with thieves learns to steal.

Շան հետ պառկողը ոջլի հետ կը վեր կենայ:
He who goes to bed with a dog wakes up with lice.

Chapter 10

ԱՆԱՐԴԱՐՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ, ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆ INJUSTICE, WEALTH, SECURITY

Themes

<i>Անարդարություն</i>179 <i>Injustice</i>	179
<i>Բռնություն և համերաշխություն</i>181 <i>Violence and harmony</i>	181
<i>Դժուար կացություններ</i>182 <i>Difficult situations</i>	182
<i>Միությունը զորություն է</i>183 <i>Unity is strength</i>	183
<i>Հարուստ և աղքատ</i>184 <i>Rich and poor</i>	184
<i>Մէկը կը վայելէ, միւսը կը տուժէ</i>188 <i>One has the pleasure, the other the pain</i>	188
<i>Ուժ, բռնություն, օրէնք, դատաստան</i>188 <i>Power, force, law, judgment</i>	188

Որքան ծռիս, կը բեռնաւորեն189
The more you bow, the more they load you

Ապահովութիւն190
Security

Դրամ, ապրանք, առեւտուր191
Money, goods, commerce

Պարտք, կաշառք, տոկոս195
Debt, bribery, interest

Սուղ, աժան197
Expensive, cheap

Անարդարութիւն *Injustice*

Աշխարհն արօտ, մենք մէջը կարօտ:
The world is a plentiful mead, yet we are in need.

Աշխարհ ծով ա, մենք ծարաւ ենք:
The world is a sea, yet we are thirsty.
[Arm. ծով “sea” metaphor for abundance.]

Աշխարհքը ծով, մեզ համար սով:
The world has plenty, for us it's empty.

Մէկին ծով, միւսին սով:
One gets the feast [lit.: sea], the other the famine.

Մինն պուտ-պուտ, մինն փութ-փութ:
For some it drizzles, for others it pours.

Մէկն ուտելով կը մեռնի, մէկն աչելով (նայելով):
Some die from eating, some from watching others eat.

Աշխարհքին մէկդին կու լայ, մէկդին կը խնդայ:
One side of the world is crying, the other side is laughing.

Շատը շատի մօտ կ'երթայ:
Plenty goes to plenty.

Բերան կայ, հաց չկայ, հաց կայ, բերան չկայ:
Where there are mouths, there is no bread; where there is bread, there are no mouths.

Շատ դատողին, չալէ շապիկ, քիչ դատողին, չարէ շապիկ:
For the hard work a woolen shirt; for the light work a silk shirt.

Ո՛վ դատի, ո՛վ ուտի:
Who is working, who is eating?

Ես բրդեմ, դո՞ւ խրթեա:
I should do the crumbling, you should do the gulping?

Աշխատի խաչիկ, ուտի տաճիկ:
Khachik does the work, tachik does the eating.*

Ես եփեցի, դուն կերար:
I cooked it, you ate it.

Եզն աշխատի, ձին ուտի:
The ox does the deed, the horse gets the feed.

Քաշողը գիտէ, աշողն (դիտող) ի՞նչ գիտէ:
The sufferer [the worker] knows; what does the onlooker know?

Հչին հարսանիք կանչեցին, ասեց՝ հարկաւ ջուր կրելու էք տանում:
They called the donkey to a wedding; it said, “I am sure, you want me to carry your water.”

Ուղտին ասացին. «Աչքդ լոյս, քեզ որդի է ծնուել»: Ասաց. «Ի՞նչ անեմ, որ իմ բեռը ինձանից չի պակասի»:
They told the camel, “Good news! A son is born to you.” He answered, “What do I care, if it won’t lessen my load?”

Զուտողի մալը ուտողին հալալ ա:
The wealth of those who do not spend it is well-deserved by those who spend it.

Շատ դատողին քիչն ա պաշար:
He who works hard has a small share.

Մեծեմ ես, ծեծկուրմ ես. երկուք դու, մէկ եմ:
All the struggle is for me; why two for you, and one for me?

Մեծ ձուկը պզտիկին կուլ կու տայ:
Big fish will swallow the small.

Խօսքը դատողինը չի, ուտողինն ա:
It’s the eater, not the worker who has the final say.

Ուտողը չգիտէ, բրդողը գիտէ:
The eater doesn’t know (the hardship), the worker does.

Հաստ ու բարակ մի գին է, վաճ բարակ մանողին:

Thick or thin, it is the same pay; pity the one who spins thin all day.

[About the spinning of wool which is paid by the weight.]

Ողորմի ուտողին, ո՛չ ողորմի բրդողին:

Blessed is the eater, not the worker.

Զօռն (ուժեղ) անգորին կերել ա:

The powerful has eaten up the powerless.

Զրկանքով հարստացողի վերջը փուճ է:

He who gets rich by depriving himself is doomed.

Կ'ապրի զրկուողը, չի ապրի զրկողը:

The deprived, not the depriver, will thrive.

Աշխատողը անօթի չի մնայ:

A worker will not starve.

Ով աշխատի, նա ուտի:

He who works – eats.

Բաղդադ էլ խուրմա չատ կայ. ինձի ի՛նչ:

There are a lot of dates in Baghdad; what is it to me?

Գետնի յատակին ալ գանձ չատ կայ. մեզ ի՛նչ:

Many riches are under the earth; what is it to us?

Բաղը չամիչ չատ ա. ինձի ու քեզի ի՛նչ:

There are many raisins in the vineyard; what is it to you and me?

Բռնութիւն եւ համերաշխութիւն

Violence and harmony

Խաթրը չատ է քանց զօռ:

Compliance is better than violence.

Պառան էլ դժոխք չի երթայ, համա զօռով կը տանեն:

The old hag wouldn't go to hell willingly, but she was taken by force.

Դեւը դարբնոց չէր երթում, գլխին տալով տարան:
The dev didn't want to go to the forge, they took him by force.*

Թէ խաթրով չգնաս, չուանով կը տանեն:
If you don't go willingly, they will take you with a rope.

Շանը գօռով որսի չեն ղրկի:
You cannot force a dog to go hunting.

Ուժով բաց արած վարդը հոտ չի ունենայ:
A rose forced open will not have a scent.

Օձը չաւելով (դիւթելով) դուրս կը հանեն ծակից:
With charm you can lure a snake out of its hole.

Դժուար կացութիւններ *Difficult situations*

Օձուն վրայ կարիճն ալ կճեց:
After the snake bit, the scorpion stung too.

Անձրեւը ծեծածը կարկուտն էլ կը ծեծի:
What the rain hit, the hail will hit as well.

Ծովից ելանք, ընկանք ջրհեղեղ:
We got out of the sea and were caught by a flood.

Գէլից փախայ, արջի ճանկն ընկայ:
I escaped the wolf and got caught by the bear.

Կուշտ նստանք, անօթի կայնանք:
We sat down full, we got up hungry.

Ըսես՝ բոց կ'ըլնի, չըսես՝ խոց կ'ըլնի:
If you speak up, it's a war; if you don't, it's a sore.
[Lit.: If you speak up, it's a flame; if you don't, it's an ulcer.]

Վեր թքնեմ ունքս է, վար թքնեմ մօրուքս է:
I spit up, I hit my brow; I spit down, I hit my beard.

Ասես քիչ տարտ ունէանք, մեր հարսը պառկաւ՝ աղջիկ բերաւ:
*As if we didn't have enough worries, our daughter-in-law laboured
and gave birth to a girl.*

Ըսես, գէշ կ'ըլլաս, չըսես, էշ կ'ըլլաս:
If you speak up, you are nasty; if you don't, you are an ass.

Ներքեւը չեմ նստի, վերեւում էլ տեղ չկայ:
I will not sit below, and above there is no place.

Ուտէ՛ մուռտալ է, նետէ՛ ափսոս է:
If you eat it, it is dirty; if you toss it, it's a pity.

Միութիւնը զօրութիւն է *Unity is strength*

Ժողովուրդը քնած առիւծ է, որ զարթնեց՝ էլ չի քնի:
People are like sleeping lions; when they wake up, they sleep no more.

Մէջք-մէջքի որ տանք, սար շուռ կու տանք:
If we back each other up, we can overturn mountains.

Գեղ կանգնի, գերան կոտրի:
Get the village on its feet, it will smash the log to pieces.

Ընկերովի մահը հարսանիք ա:
Dying with friends is like being at a wedding.

Երկու կատու, կը խեղդեն մէկ շուն:
Two cats can strangle one dog.

Մի ձեռը ծափ չի տայ:
One hand cannot clap alone.

Աշխարհքով եղած բանը վախ չունի:
What happened to the whole world should not be feared.

Մի ծիծեռնակով գարուն չի գայ:
There is no spring with one swallow.

Մի ծաղկով գարուն չի լինի:
There is no spring with one flower.

Մէկ կակալը (ընկոյզ) տոպրակի մէջ ձէն չի հանի:
A lone walnut cannot make noise in a sack.

Հարուստ և աղքատ *Rich and poor*

Հարուստի ուժն ու հոգին գրպանում ա:
A rich man's strength and soul are in his pocket.

Աստուած հարստի կողմոց ա:
God takes the side of the rich.

Օր բանող, օր ուտող:
Daily worker, daily eater.

Հարստութիւն կայ իշխանավարի, հարստութիւն կայ՝ իշավարի:
Wealth makes some people princes, and others asses.

Սուտը աղքատին դրամագլուխն է:
Lies are the poor man's capital.

Ծակը մեծ է, կարկատանը պզտիկ:
The hole is big, the patch is small.

Ջուկը ձկան ասեց. «Դէնը պառկի».
«Ո՞րտեղ պառկեմ, երկուսս էլ մի թաւումն ենք տապակւում»:
One fish said to another, "Move over."
"Where can I move? We are both being fried in the same pan."
[On the futility of antagonism between fellow victims.]

Մէկ տունով չենք, մէկ հալով ենք:
We do not live in the same hut, but we are in the same boat.

Աղքատն ունի հաց ու պանիր, գիշերը քունը չի տանիր:
When a poor man has bread and cheese, he cannot fall asleep at night.

Շատը ուժից է, քիչը սիրուց է:

A great gift is given out of wealth, a small one out of love.

Աղքատին փորն են ճեղքեր, հազար «գալ տարի» են գտեր:

They cut the poor man's stomach and found a thousand "next year's."

[Poor people are fed promises which never come to fruition.]

Մի՛ սատկիր հչս, գարուն է բացւում, առուոյտ է ծլում:

Do not die, my donkey; spring is coming and the clover is sprouting.

Չեղած տեղից Աստուածն էլ ա բեզարած (յոգնած):

Even God is fed up with the poor.

Հացն եղէ ձիաւոր, մենք ոտաւոր, չենք հասնի:

Bread is on horseback and we, on foot, cannot catch it.

Հարուստի գոլթանն ա աւելանում, աղքատի՝ երեխէքը:

The rich get more ploughs, the poor more kids.

Աղքատ զաղքատն է ատել, Աստուածն էլ՝ երկուսին:

The poor man hated the other poor man, and God hated both.

Աղքատը որ հաւ կ'ուտէ, եա հաւն է հիւանդ, եա աղքատը:

When a poor man eats a chicken, either he or the chicken is sick.

Սիրտս լին ա, ձեռս կարճ:

My heart is wide, my hands are tied.

[I am generous, but I am poor.]

Խեղճի ձեռը բռնող չի ըլի:

Nobody will lend a hand to the poor.

Խեղճին հաց տուող չէ, համա խելք խրատ տուող շատ կ'ըլի:

To the poor, many will give advice, but not bread.

Ձիւնն ի՛նչ ա գիտում, թէ աղքատը փէտ չունի:

How could the snow know that the poor have no firewood?

Քառասուն գող մի չպլաղի (մերկ) չեն կարացել թալանել:

Forty thieves couldn't rob a naked man.

Գողն եկաւ, սեւերես գնաց:
The thief came, and he left in shame.

Տունը պարան մը չկայ, որ կախուի:
He doesn't even have a rope to hang himself.

Աղքատին երեսը նայող չկայ:
Nobody bothers with the poor.

Ոչ տուն ունեմ դուռը վրէն, ոչ էլ թոնիր խուփը վրէն:
I have no house with a door on it, and no toneer with a lid on it.*
[i.e., I am very poor.]

Աղքատին հացն ուտողը չի կշտանար:
You cannot satisfy your hunger with a poor man's bread.

Աղքատի ունեցածը հարուստի որսն է:
The poor man's possessions are the rich man's prey.

Թէ ունիս, իմը դունն ես, թէ չունիս, իմ դեւը դունն ես:
If you have (money) you are my love, if you don't, you are my dev.*

Աղէն բարկանայ, աղէն զիս կը ծեծէ, ես բարկանամ, աղէն զիս կը ծեծէ:
When the boss gets angry, he beats me up; when I get angry, the boss beats me up.

Աստուած աղքատը խնդացնել ուզէ նէ, էչը կորսնցնել, վերջն ալ գտնել կու տայ:
When God wants to make a poor man happy, he makes him lose his donkey, and lets him find it again.

Ունեցողի համար ամէն օր Զատիկ ա:
For the rich every day is Easter.

Անուշ քուն կ'ըլլայ, ում կողը տաք է:
You sleep well when your waist is warm.
[In old times, money was kept in a special belt; hence a 'warm waist'.]

Հարստի աղջիկին առնելն ա դժուար, պահելը հեշտ ա:
The rich man's daughter is hard to get (as a wife), but easy to keep.

Հարուստ մարդը օձ կերաւ, ասին, դեղ ա՛. աղքատը կերաւ, ասին՝ սոված ա՛:

When the rich man ate a snake, they said it was a remedy; when the poor man did, they said he was hungry.

Մինչեւ հարուստը բարակի, աղքատի հոգին դուրս կու գայ:

By the time the rich get thinner, the poor have faded away.

Ապրիլ կայ երկաթ է, ապրիլ կայ արծաթ է:

There is life like iron and life like silver.

Մէկին որ փողն աւելնայ, տանը սիւնը ծուռ կ'երեւնայ:

As one gets richer, the pillar of his house seems crooked to him.

Հարստի հարստութեան չես կարող հասնիլ, դրացի եղիր նրան:

If you cannot attain the rich man's wealth, become his neighbor.

Հարստութիւնը անքուն կրակ է՝ ունեցողին հանգիստ չի տալիս:

Wealth is a fierce fire: it gives its owner no peace.

Հարստութիւնը գէշին կը սիրունացնի, լալին լեզու կը տայ, չղախին ջիւխտ ոտք, քուռին ալ երկու աչք:

Riches give beauty to the ugly, speech to the dumb, feet to the crippled, and two eyes to the blind.

Ով որ փող ունի, խելք չունի. ով որ խելք ունի, փող չունի:

He who has money has no brains; he who has brains has no money.

Ո՞ւմ խօսքը անցուկ կ'ըլլայ: Հարուստին ու գեղեցիկին:

Who is always listened to? The wealthy and the handsome.

Պզտիկ մարդիկ, մեծ-մեծ երազներ կը տեսնեն:

Small people have great dreams.

Ի՛նչ անեմ ոսկի լազանը (ամանը), որ մէջը արիւն պիտի թքեմ:

What good is a golden basin, if I am to spit blood in it?

Հարուստը մեռնի, գեղն երերայ, աղքատը մեռնի, մարդ չիմանայ:

When a rich man dies, the whole village flares; when a poor man dies, no one cares.

Մէկը կը վայելէ, միւսը կը տուժէ
One has the pleasure, the other the pain

Պապին կերածը թոռան ակռան կ'առնէ:
What a grandfather ate, his grandson's teeth will sense.

Ուտողը կերաւ, լպստողը մէջտեղ ընկաւ:
He who ate it got away; he who licked it had to pay.

Ձին ու ջորին կռուան, էշը ոտատակ գնաց:
The horse and the mule fought; the donkey got underfoot.

Ուժ, բռնութիւն, օրէնք, դատաստան
Power, force, law, judgment

Իրաւունք կայ, օրէնք չկայ:
There are rights, but no laws.

Դատաւորին աչք չկայ, ականջ կայ:
The judge has no eyes, he has ears.

Մեռելից խարջ չեն ուզի:
They don't ask dues from the dead.

Մեծաւորը որ կամուրջ լինի, վրիցը մի՛ անցկենալ:
Don't go over the boss, even if he is a bridge.

Թագաւորն էլ թագի լայեղ (արժանի) պիտի:
Even a king should be worthy of his crown.

Օրէնքն հարստի համար է գրած, պատիժն՝ աղքատի:
Law is written for the rich, punishment for the poor.

Դահլիճ կայ, որ խիղճ ունի, դատաւոր կայ, խիղճը մեռած:
There are hangmen with souls, and judges with dead souls.

Ո՞վ գողացաւ կարագը, ո՞ւմ քչեցին մարագը:
Who stole the butter, who ended up in the gutter?
[Lit.: ..., “who was sent to the hayloft?”]

Զօռը որ տանէն ներս մտնի, դատաստանն երթիքէն կ'ելնի:
When violence enters the house, justice escapes through the skylight.

Սուր մանգաղը քոնն է, ամա հանդը բաժանովի է:
The sharp sickle is yours, but the field is not yours alone.

Բանտի քանդածը Աստուած չի քանդի:
What the jail can destroy, God cannot.
[Years in jail can destroy a household.]

Որքան ծռիս, կը բեռնաւորեն
The more you bow, the more they load you

Շալկես, առնող չկայ, ալկես՝ առնող չատ:
If you carry your load – no one will take it off you; if you give it away, many will.

Բեռը չալկողի չալակին կը դնեն:
They load the burden on those who carry it.

Տաւէն (ուղտ) էլ մեծ է, համա կը չոքեցնեն, բեռ կը դնեն վրան:
The camel is huge, but they force him on his knees to load him.

Իշին որ խոնարհ տեսնեն, ջուխտ կը նստեն:
When they see that the donkey is humble, two will ride on it.

Էշի բեռը քանի ծանր ըլնի, շուտ-շուտ կ'երթայ:
The more you load a donkey, the faster it goes.

Ուղտին ասին. «Աչքդ լոյս, թագաւորը քեզ կանչել ա», ասեց. «Ես գիտեմ, եա Կողբ աղի պիտի դրկի, եա Շարուր բրնձի»:
They told the camel, “Congratulations, the king has called for you.” He said, “I know, he will send me either to Koghb (region) for salt or to Sharour (region) for rice.”

Լուծը քաշող եզան վզին կը դնեն:
They yoke the ox that takes the yoke.

Էշն իր սատկիլը կ'ուզի, թաք տիրոջը վնաս տայ:
The donkey would die just to spite his master.

Կռնակ ունենամ, բեռ դնող չա՛տ:
If I have a back, many will load me.

Աւելի համբերութիւնը իշի մարտիրոսութիւն է:
Too much patience is a donkey's martyrdom.

Ապահովութիւն **Security**

Մուլքն (անշարժ գոյք) անմեռ որդի ա:
Immovable goods are (like) an immortal son.

Որտեղ հաց, էտեղ կաց:
Where you earn your bread, there you make your bed.
[Lit.: Where your bread is, there you stay.]

Որտեղ հաց, էտեղ կաց. որտեղ գինի, էտեղ քնի:
Where you earn your bread, there you make your bed; where you drink your wine, there you will recline.

Դուլլաթը (հարստութիւնը) մլքի միջին ա, մալն էսօր կայ, վաղը չկայ:
Wealth lies in immovable property; movable goods are here today, gone tomorrow.

Մուլքը սիրեկան է:
Immovable goods are lovers.

Միրաս (ժառանգութիւն), ուտես ու մուրաս:
Heritance – you spend it and go from riches to rags.

Միրասը (ժառանգութիւն) կ'ըլլայ մարագ (ախտ):
Inheritance can become a plague.

Քեաֆիլ (երաշխաւոր) եղողի ձեռքը միշտ ճեպը պիտի եղնի:
The guarantor's hand must always be in his pocket.

Մալը կ'երթայ, մալամաթը (թշնամութիւն) կը մնայ:
The fortune goes, the feud stays.

Ժառանգը տաք ձեռքով կու տան:

Heritance should be given with warm hands.

[i.e., If you have valuables to pass on, do so while you are alive.]

Բան չունիս, վկայ եղիր, պարտք չունիս՝ երաշխաւոր:

If you have no occupation, become a witness; if you have no debts, become a guarantor.

Մալ (ապրանք) ծախողը մէկ տարի կը հարստանայ, մալ առնողը մէկ տարի կ'աղքատանայ:

The seller is wealthy for a year, the buyer is poor for a year.

Ամանաթը (ի պահ տրուած առարկայ) տէրը կ'ուզի:

Pawned goods will be sought by the owner.

Դրամ, ապրանք, առեւտուր Money, goods, commerce

Փողը որ կայ, ձեռի կեղտ ա:

Money is dirt on your hands.

Փողը որ կայ, ձեռի կեղտ ա. լուանաս, կ'երթայ:

Money is (like) dirt on your hands; you wash it, it goes away.

Փողը որ կայ, ձեռի աղտ ա, էսօր կայ, էգուց չկայ:

Money is (like) dirt on your hands: here today, gone tomorrow.

Չունես փող, մտի՛ հող:

If you have no money, bury yourself.

Փողը մռլթ տեղը լոյս կու տայ:

Money lights up a dark place.

Փարէն փրկի չարէն:

Money saves you from evil.

Փողը փոքր Աստուած են անուանել:

Money is called the “little God.”

Փողի տիրոջ խօսքն ամէն տեղ կ'անցնի:
He who has money is listened to.

Հայ կիտի ստակ, բանը կու շինիս իստակ:
Blessed is money, it smoothes things like honey.

Փողը փող կ'աշխատի:
Money makes money.

Ինը տուողը տասն ալ կու տայ:
He who gives nine will give ten as well.

Փողն ամէնքն են աշխատում, բանը պահելն է:
Many make money; keeping is the thing.

Փարա եղնի, թէ չէ փարայի տեղ շատ կայ:
The thing is to have money; to spend it, there will be many ways.

Փարան նեղ օրուայ համար է:
Money is for tight days.

Փող ունեցար աղա ես, փող չունեցար ծառայ ես:
If you have money, you are a sir, if you have none, you are a servant.

Փարա եղաւ, աշխարհ ձեռքդ կը պագին:
If you have money, the world will kiss your hand.

Փարան լեզու չունեցողի բերանը լեզու կը դնէ:
Money gives a tongue to the mute.

Ճեհենեմ (դրախտ) ու ճեննէթ (դժողք) տանողը փարան է:
It's money that takes you to heaven or hell.

Փողի կնիքը ճանչցողը, ո՛չ հոգի ունի, ո՛չ հաւատ:
He who knows money's worth has neither soul nor faith.

Ստակ վաստկողին խելքը մէկ, թոփ անողին տասնումէկ:
The money-maker has one brain, the money-saver eleven brains.

Մարդուս բարեկամը իր գրպանն է:
Your best friend is your pocket.

Փողից սարերն էլ են վախենում:
Even mountains fear money.

Ստակը սարեր կը գրջէ (գլորել):
Money will overturn mountains.

Առաջ պըլիկ (զրամ), ետքը տնիկ, ետքն ալ կնիկ:
First have money, then a house, and then a spouse.

Փարա չունեցողին կնիկը հարամ է:
He who has no money deserves no wife.

Փողը ձէն է տալիս:
Money talks.

Վերն Աստուած, վարը փարան:
Up in heaven – God; down on earth – money.

Փարա կ'ուզե՞ս ունենալ. քսակդ ծակ մի՛ պահիր:
If you want to be rich, keep your purse out of reach.

Նաղդ (կանխիկ) փողը հանած թուր է:
Cash money is a drawn sword.

Աւնողը գտնում է, ծախողը՝ կորցնում:
The buyer finds, the seller loses.

Պագարում ապրանքի հետ հոգի էլ է ծախւում:
At the bazaar, along with goods, they also sell souls.

Առուտուրը հէր ու մէր չունի:
Business does not know father or mother.

Մարդու մայր որ կորաւ, հոգին էլ կը կորի:
When someone's goods are lost, his soul is also lost.

Աղբէրութեան ատեն աղբօր պէս, առուտուրի ատեն՝ օտարի պէս:
In brotherhood like brothers, in business like strangers.

Ով արեւտուր չ'անի, ո՛չ կը կորցնի, ո՛չ կը գտնի:
He who doesn't trade, will neither lose nor gain.

Առուտուրը էն մարդու մօտից արա, որ հէրը նոր ա մեռել. եա
աղբօր մօտից, որ նոր ա բաժնուել:
*Buy goods from a merchant whose father has just died; or from his
(merchant's) brother who just split with him.*

Առուտուրը Աստծուն կը վայելի. թանկութիւնն էլ գիտի, էժա-
նութիւնն էլ:
*It's God who is suited for commerce; He knows what's costly and
what's cheap.*

Մալատիրոջ երդում չի հասնի:
A vendor is not supposed to vow.

Ծախողին մէկ աչքը բաւ է. առնողին հազարն ալ քիչ է:
For the vendor one eye suffices; for the buyer even a thousand won't.

Առնողին աչքը, ծախողին ձեռքը կ'ըլնի:
The eyes of the buyer are in the hands of the vendor.

Գետնէն ալ ստակ գտնաս նէ, համրէ ու առ:
Even if you find it on the ground, count the money first and then take it.

Թռչունը կուտով կը բռնեն, մարդը՝ արծաթով:
Birds are trapped with seeds, people with silver (money).

Ոսկի բեռով ջորուոյն առջեւ ամէն բերդի դռներ բաց են:
Every fortress will open its gates to a mule loaded with gold.

Ոսկին մութ տեղ լոյս կու տայ:
Gold casts light in the darkness.

Ոսկին ցեխի մէջ էլ կը փայլի:
Gold will shine even in mud.

Ոսկու արժէքը ոսկերիչը գիտի:
It's the goldsmith who knows what gold is worth.

Առանց խելքի, ունեցուածքը կեանք չունի:
Without brains, wealth won't last.

Արծաթը աղի ջուր ա. ինչքան խմես, կը ծարաւես:
Silver is like salty water: the more you drink, the thirstier you get.

Քեարն (չաճ) ու վնասը ընկեր են:
Gain and loss are friends.
[i.e., Gain and loss go together.]

Զհարէն (թոյն) կծու զարարն է:
It's the bitter loss which is a real poison.

Օգուտ չեղած տեղը անպայման վնաս կայ:
Where there is no gain, there will be loss without fail.

Առուտուր են ասել, չեն ասել առ-ու-կուր:
They said “take-and-give”; they didn't say “take-and-swallow.”
[Pun based on Armenian *առեւտուր* [arevtour] or *առուտուր* [aroutour] for “commerce” which literally means: “take-and-give” and the compressed sentence *առ-ու-կուլ* [ar-ou-koul] for “take-and-swallow.”]

Պարտք, կաշառք, տոկոս ***Debt, bribery, interest***

Պարտքի դուռը բաց է:
The door of debt is open.

Պարտատիրոջ երեսը սեւ է, լեզուն կարճ:
A debtor's face is blackened with shame, his tongue is tied.
[i.e., A debtor is always abashed and reticent.]

Պարտքը կրակէ շապիկ է:
Debt is a burning shirt.

Պարտականի պարտքը պէտք է իր կարողութեան չափով լինի:
The debtor's borrowings should match his holdings.

Վատ պարտականէն հող ու մոխիր:
From a bad debtor (you'll get) earth and ash.

Պարտքի տակ մնալն ու քարի տակ մնալը մէկ է:
Being in debt is like being under rocks.

Տանելիս նոքար է, բերելուց աղա:
When he borrows it, he is a servant; when he returns it, he is a sir.
[About the behavior of a debtor]

Աղբէրն աղբօրն ասեց. «Առաջ մի հեսաբս տե՛ս, յետոյ աչքիս լոյսն ես»:
A brother said to his brother, “First settle my account, then be the light of my eye.”
[Armenian “light of my eye” for the English “apple of my eye”.]

Պարտքը որ կայ, տաւի (ուղտ) ճագ է, քանի պահես կը մեծանայ:
Debt is a camel’s young – the longer you keep it, the more it grows.

Պարտքդ որ հազարի հասաւ, ճուտով փիլաւ կեր:
When your debt gets up to a thousand, eat pilaf with chicken.*
[Expressing the cynicism of a lost cause]

Պարտքէն չվախեցողն Աստծուց չի վախենայ:
He who doesn’t fear debt, doesn’t fear God.

Արի՛ մեղքով, մի՛ գալ պարտքով:
Come with sins, don’t come with debts.

Կնկան հրիկը մարդն է, մարդու հրիկը պարտքն է:
The wife’s spouse is the man, the man’s spouse is his debt.

Պարտքը տալով, մեղքը լալով:
Paying debts, repenting faults.
[Said about people who are late in paying their debts]

Լուս լուսանայ, տէրը քաղցրանայ:
After dawn, the owner will calm down.
[Said about a seller’s tendency to mull over an offer during the night, before agreeing next morning.]

Կաշառքը դատաւորի աչքը կը քուռացնի:
Bribing will blind the eye of the judge.

Պարտքը լուս կը դառնայ, տուն կը մտնի, ուղտ կը դառնայ, չի
դուրս գայ:
Debt sneaks into the house like a flea, then becomes a camel and stays.

Շան բերանը ոսկոր գցես, կը սըսկուի (լուել):
Throw a bone into a dog's mouth and it shuts up.
[About the efficiency of bribery]

Կաշառքը միթնում էլ լոյս կը տայ:
Bribery lights up even the darkness.

Կաշառքը ուտողի աչքը կը քուռացնի:
Bribing will blind the eye of the bribed.

Լաւ տեղը կաշառք տուր, ներսը գցի՝ վատ տեղը կաշառք տուր,
դուրսը գցի:
*If you place the bribe with the right person, it's invested; if you place
it with the wrong person, it's wasted.*

Կու տայ հազարը, կ'ըլլայ պազարը:
You pay the bill (as a bribe), you get the deal.

Տուեց ոսկին, բերեց խօսքին:
He gave the gold, they did as they were told.

Սրբի դուռն էլ առանց խոռնկ ու մոմի չեն գնում:
Even to the saints you don't go without candle and incense.

Ցամաք գդալը բերանը չեն տանի:
You don't raise an empty spoon to your mouth.

Սուղ, աժան **Expensive, cheap**

Սուղէն աժանը չկայ:
Nothing is cheaper than the costly.

Թանգ բարին ստակը յետ կը բերէ:
Costly goods will bring back your money.

Էժան մսի խաշուն (արգանակ) չունը չի կերել:
Even the dogs won't eat the broth of cheap meat.

Թանգ ծախողը, էժան փնտռողը, գլուխը բաց կը մնայ:
He who asks high prices and he who seeks low prices will both go bare-headed.

Աժան բեքմեզը (ռուփ) մեղրէն անուշ է:
The cheap bekmez is sweeter than honey.*

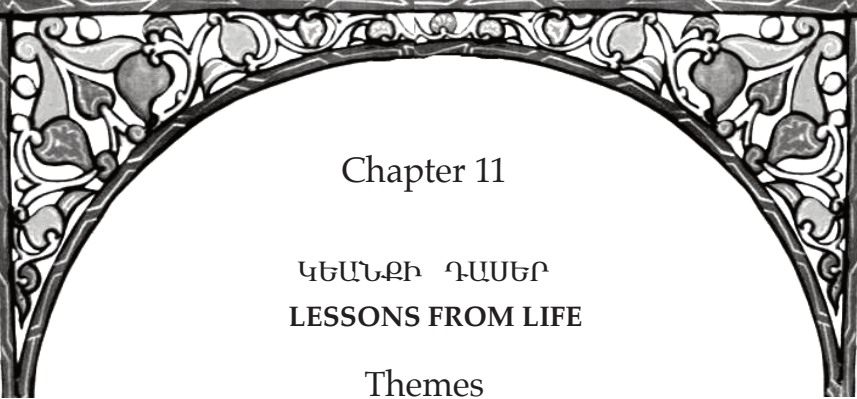
Զրի քացախը մեղրէն անուշ է:
Free vinegar is sweeter than honey.

Էժան վախտը առնողի մէջը, թանգ վախտը ծախողի մէջը խղճմտանք չկայ:
He who buys when too cheap and sells when too costly has no heart.

Էչը որ խիարի (վարունգ) գինով առնես, մէկ օր ջրի մէջ խեղդուած կը տեսնես:
If you buy a donkey for the price of a cucumber, one day you will find it drowned.

Աժան բանը թանգ կը լմննայ, թանգը՝ աժան:
Cheap things end up expensive, and the expensive cheap.

Հարուստ չեմ, որ աժան բան առնեմ:
I am not rich enough to buy cheap things.

Chapter 11

ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԵՐ LESSONS FROM LIFE

Themes

<i>Ամէն բան իր տեղն ունի</i>	201
<i>Everything has its place</i>	
<i>Ամէն բան իր չափն ունի</i>	201
<i>Everything has its limit</i>	
<i>Ամէն ինչ իր ընելու ձեւը ունի</i>	202
<i>There is a proper way of doing things</i>	
<i>Ամէն բան իր ժամանակին</i>	202
<i>Everything in its time</i>	
<i>Երբեմն շատ ուշ է</i>	204
<i>Sometimes it is too late</i>	
<i>Անցեալն անդարձ է</i>	204
<i>The past is irreversible</i>	
<i>Առանց պատճառի հետեւանք չկայ</i>	205
<i>There is no consequence without a cause</i>	
<i>Առիթը պէտք է օգտագործել</i>	206
<i>Opportunities must be taken</i>	
<i>Բնական ընթացքը դժուար է շեղել</i>	206
<i>It's hard to change the natural course of things</i>	
<i>Գէշէն գէշը կայ</i>	207
<i>Things can be worse than they were</i>	
<i>Գործն իր արդիւնքով կը գնահատուի</i>	208
<i>Everything is appreciated by its results</i>	
<i>Դիւրին վաստակը կայուն չէ</i>	208
<i>Easy come, easy go</i>	

Շինելու տեղ եղածն ալ կ'աւրեն	208
<i>One can destroy instead of repairing</i>	
Երեւոյթը կը յաջորդէ նախանշանին	209
<i>Events follow their signals</i>	
Լաւին հետ կու գայ նաեւ գէշը	209
<i>Good and bad come together</i>	
Լաւն ու պիտանին չեն կորսուիր	210
<i>The good and the useful do not perish</i>	
Լաւն ու գէշը գործին մէջ կ'երեւան	210
<i>Good and bad are seen at work</i>	
Որոշ բաներ չեն փոխուիր	211
<i>Some things do not change</i>	
Էականը աննշանին քով կը մոռցուի	211
<i>The essential is forgotten over the insignificant</i>	
Իւրաքանչիւրին իրեն եղածին համեմատ	212
<i>Everybody receives according to his worth</i>	
Որոշ բաներ անկարելի են	213
<i>Some things are impossible</i>	
Որոշ բաներ անվերականգնելի են	215
<i>Some things are irreparable</i>	
Չարիքին պատճառը իրեն խորքին մէջ է	215
<i>The cause of evil lies in its depth</i>	
Չնչինի ազդեցութիւնն ալ չնչին է	215
<i>The impact of the insignificant will be insignificant</i>	
Կարեւորը կամենալն է	216
<i>It is good will that counts</i>	
Ճշմարտութիւնը միշտ ընդունելի չէ	216
<i>Truth is not always welcome</i>	
Որոշ բաներ անխուսափելի են	216
<i>Some things are inevitable</i>	
Հազուագիւտ բաները յարգի են	217
<i>Rare things are valuable</i>	
Իրերը տարբեր նպատակներու կրնան ծառայել	218
<i>Things can be used for different purposes</i>	
Կորածին արժէքը մեծ կ'ըլլայ	218
<i>Lost things are priceless</i>	
Շատը միշտ չէ, որ լաւ է	218
<i>More is not always better</i>	

**Ամէն բան իր տեղն ունի
Everything has its place**

Աղօթքն իր տեղը, թուրն իր տեղը:
A prayer in its place, a sword in its place.

Ամէն խօսք իր տեղն ունի:
Every word has its place.

Տեղ կայ աղչելիք, տեղ կա փախչելիք:
There are places where you pray, from others you run away.

Արեւն իրա լոյսն ունի, լուսնեակն էլ իրանը:
The sun and the moon each have their own light.

Օձն ամէն տեղ կուռ կը քալէ, իր բունը չիտակ:
The serpent goes everywhere bent, but enters his hole straight.

**Ամէն բան իր չափն ունի
Everything has its limit**

Արջը ձագը շատ սիրելուն սխմրտեր խեղդեր է:
Out of love, the bear hugged its cubs to death.

Թելն որ բարակնայ, կը կտրի:
When the thread becomes thinner, it breaks.

Շատ ծիծաղը լաց կը բերէ:
Too much laughter brings tears.

Շաքարն անուշ ա, համա ամէն օր չի ուտուի:
Sugar is sweet, but you cannot eat it everyday.

Շատ մի՛ սիրի ատել կայ, շատ մի՛ ատի սիրել կայ:
Do not love too much, hate can grip you; do not hate too much, love can grip you.

Գառնով փլաւն էլ ամէն օր ուտել չի ըլլում:
Even pilaf with lamb you cannot eat everyday.*

Ուշ արի, նուշ արի:
Come rarely, but dearly.

Հաւը ղազի (սազի) հաւկիթ ածէ, կը պատռի:
If a hen lays a goose egg, she will rupture.

Կատուին փախածը, երդին մարագը:
What a cat has fled is no further than the shed.

Ամէն ինչ իր ընելու ձեւը ունի *There is a proper way of doing things*

Ծիտն ա ծառին գտնում, ոչ թէ ծառը ծտին:
It's the bird that finds the tree, not the tree the bird.

Դանակը կովին մօտ կը տանին, կովը դանակին մօտ չեն տանիր:
You take the knife to the cow, not the cow to the knife.

Մեղրը մատով, կակալը (ընկոյզ) հատով:
Honey with the finger, walnuts one-by-one.

Ամէն բան իր ժամանակին *Everything in its time*

Մարդս ժամանակին ա մնում, ժամանակը մարդուս չի մնում:
People depend on time, time depends on no one.

Ամէն բանի ժամանակը կայ:
There is a time for everything.

Ամէն բան վախտին (ժամանակ) կը նայի, վախտը բանի չի նայի:
Everything depends on time, time depends on nothing.

Ծառը ժամանակին պէտք է տնկես:
The tree must be planted at the right time.

Թոնիրը տաք-տաք հացը կողը կը տան:
Slap the lavash on the sides of the toneer* while it is hot.*
[Lavash* dough is rolled out and pressed against the hot walls of the toneer*.]

Կռուի օր կռիւ, հաշտութեան օր հաշտութիւն:
In wartime – war; in peacetime – peace.

Աքլորը, որ անժամանակ կանչէ, գլուխը կը կտրեն:
If the rooster crows out of time, they slaughter it.

Կարմիր ձուն Զատիկին կը սագի:
The red eggs are for Easter.

Ժամանակն մի անգին գանձարան ա, գինը իմացողին համար:
Time is a priceless treasure for those who know its worth.

Գառը գարնանը, ձիւնը ձմռանը:
The lamb in spring, the snow in winter.

Բանը էգուցուայ մնաց, իմացի՛ր՝ կորաւ գնաց:
What's postponed until tomorrow is lost forever.

Վախտը գայ նէ, քարէ տանձը կը հասուննայ:
With time, the stone-hard pear will ripen.

Էսօրուայ բանը չեն թողայ էգուցուայ:
Don't put off today's work til tomorrow.

Սահաթ սահաթին սազ չի գայ:
One hour does not match another hour.

Մինչեւ գարուն չգայ, ծառը չի ծաղկի:
Before spring, no tree will bloom.

Առանց ամառի պտուղ չի հասնի:
Before summer, no fruit will ripen.

Զմեռ չեկած, ձիւն չի գար:
Before winter, no snow will fall.

Օրը կու գայ, բարին հետը:
The day will come and the goodness with it.

Տղէն չեւած, անունը Շատարեւ կը դնեն:
They call the child “Shatarev” [a male name] before birth.

Երբեմն չատ ուշ է
Sometimes it is too late

Մինչեւ գլխուս կապելը սորվեցայ, էրիկս գնաց:
By the time I learned how to tie my kerchief, my husband left me.

Քանի կար, տուն չկար, որ մեռաւ, գմբէթ շինեցին:
While alive, he had no home; when he died, they built a dome.

Եզները կորչելուց յետոյ գոմը փակեցին:
After the oxen were lost, they closed the stall-doors.

Հարսանիքից յետոյ, դափ ու զուռնա^o:
After the wedding, (there is no use for) clapping and zurna?*

Մինչեւ աղն եկաւ, մատաղը վերջացաւ:
By the time the salt arrived, the matagh was finished.*

Մինչեւ առուի ջուրը գայ, գորտի աչքը դուրս կը գայ:
By the time water fills the pond, the frog has gone to the great beyond.

Յետ Զատիկին, հալւան էժանագին:
After Easter, the halva is cheap.*
[Halva* is part of Easter's festive meals.]

Գնա մեռի՛ր, եկո՛ւր սիրեմ:
Go and die, come back and I will love you.

Անցեալն անդարձ է
The past is irreversible

Մեխի (գամ) զարկած տեղը միշտ կ'երեւայ:
Where a nail was driven, there will always be a hole.

Եղած բանին «չնորհաւոր» կ'ասեն:
If something is over and done with, you say “Congratulations!”
[i.e., What you cannot change, you accept.]

Եղածն եղած է:
What happened, happened.

Անցկացածը ետ չի գալ:
The past does not come back.

Անցկացած բանին մի՛ ափսոսա:
Do not feel sorry for what has passed.

Քաշած (նետած) քարը ետ չի դառնալ:
Once a stone is tossed, it will not return.

Անցուկը մոռցուկ կ'ըլլայ:
It's over, it's forgotten.

Առանց պատճառի հետեւանք չկայ
There is no consequence without a cause

Չուրի (մինչեւ) շանը չզարնես, չի խածի:
A dog won't bite you if you don't hit it.

Առանց կրակի ծուխ չի լինի:
There is no smoke without fire.

Կայծից հրդեհ կը լինի:
A spark can cause fire.

Քամի չելած, տերեւ չի շարժիր:
Without the wind, no leaf will move.

Գժին չխփես, ձէն չի տայ:
If you don't hit a fool, he won't make noise.

Խի՞ (ինչո՞ւ) լողամ, որ խի՞ դողամ:
Why should I swim if I am to shiver?

Սոխ ուտողի բերանը կը մրմռայ:
If you eat an onion, your mouth will burn.

Առիթը պէտք է օգտագործել
Opportunities must be taken

Ֆրսանդը (առիթը) փողով չի առնուի:
Opportunities cannot be bought.

Ֆալաքը եղած ժամանակը պիտի բռնես:
Seize good fortune when it arrives.

Կատուները դուրս գնացին, մկները շուրջպար բռնեցին:
The cats are away, the mice do the roundelay.

Գերանը ձեռքից բաց է թողել, մազն է բռնում:
He let go of the beam, and holds on to the hair.

Թողել է բաց դուռը, դէմ առել փակած դռանը:
Ignoring the open door, he is forcing the locked door.

Շունը շան ետեւն ընկաւ, եղոտ հացը կատուին մնաց:
While one dog chased another, the cat got the buttered bread.

Ռեհանը թողած, եոնջայ (առուոյտ) ես ուտում:
You leave the sweet basil and eat the clover.

Ղուչը (թռչունը) որ թռաւ, էլ ձեռդ չի գալ:
Once the bird has flown away, it will never come back.

Բնական ընթացքը դժուար է շեղել
It's hard to change the natural course of things

Ջուրը իրա ճամբէն կը գտնի:
Water finds its way.

Ջուրն իր փոսը գիտի:
Water knows its ditch.

Ջուրը կ'երթայ, աւազը կը մնայ:
The water goes, the sand stays.

Ջուրը պատիցը վերեւ չեն տանի:
You cannot make water flow up a wall.

Ծաղիկն իր թփի տակին կը թափի:
A flower falls under its own bush.

Խունկը ծխողի ետեւ կ'երթայ:
Incense follows the one who burns it.

Ծառ լինի՞ որ քամի չզպչի:
Is there a tree that is not shaken by the wind?

Ծառն իր տակին ա շուաք անում:
A tree makes a shadow under itself.

Սերմը հողի տակ պէտք է մնայ, որ կանաչի:
The seed must stay under the earth to sprout.

Առանց աքլորի էլ լոյսը կը բացուի:
The sun will rise whether the rooster crows or not.

Գէշէն գէշը կայ *Things can get worse than they were*

Մինչեւ չգայ վերջինը, չի յիշուի առաջինը:
Unless you see the successor, you cannot value the predecessor.

Գլուխդ որ ցաւի, ոտիդ ցաւը մոռնա՞յ կը գցես:
When you get a headache, you forget your sore foot.

Աղբիւրները չչորցած, ջրին արժէքը չի գիտցուիր:
One never appreciates the water until the wells run dry.

Տնիցդ որ երթաս, նոր տանդ յարգը կ'իմանաս:
After you have left your home, you will you know its worth.

Կ'երթաս առնանցդ, կը յիշես մարանցդ:
When you go to your husband's home, you'll yearn for your mother's home.

Հենց տարտ տամ, որ տարտդ մոռանաս:
Let me give you such a worry that you forget the one you have.

Գործն իր արդիւնքով կը գնահատուի
Everything is appreciated by its results

Ամէն բանի վերջն է գովելի:
It's always the outcome that counts.

Ճուտերը աշնանը կը հաշուեն:
They count the chicks in the fall.

Կէր, յետոյ գոհացիր:
Eat, and then be content.

Խօսքը ցան փռելը չէ, թօփ անելն է:
It is not the sowing but the reaping that counts.

Դիւրին վաստակը կայուն չէ
Easy come, easy go

Քամու բերածը քամին կը տանի:
What the wind brings, the wind will carry away.

Սելաւի (ջրհեղեղ) բերածը սելաւը կը տանի:
What the flood brings, the flood will carry away.

Էլի բերածը էլը կը տանի:
What was brought by the stranger, the stranger will carry away.

Ջրի բերածը ջուրն էլ կը տանի:
What the water brings, the water will carry away.

Շինելու տեղ եղածն ալ կ'աւրեն
One can destroy instead of repairing

Ունքը շինելու տեղ, աչքն էլ հանեց:
Instead of plucking her eyebrow, she plucked out her eye.

Շունը գնաց դասաբխանէն (մսավաճառ), ոտ չտարաւ, իր ոտը կտրեց:
The dog went to the slaughter house; he didn't grab a leg, he broke his own.

Ճանճն հանել իքէն, մուկը ներս ձգեցին:
While chasing the fly out, they let the mouse in.

Խաչ հանելն իքէն, աչքս հետը հանեցի:
While crossing myself, I poked out my eye.

Ուղտը գնաց կոտորչի, ականջն ալ կորսնցուց:
The camel went in search of horns and lost its ears.

Երեւոյթը կը յաջորդէ նախանշանին *Events follow their signals*

Լաւ օրը առաւոտից կ'երեւայ:
You can see it in the morning if the day is to be good.

Ամպի գոռալը անձրեւի նշան է:
Rumbling in the clouds is a sign of rain.

Քամին չփչած ծովը ֆութունա (փոթորիկ) չ'ըլլար:
Without wind there will be no storm at sea.

Գարունը սոխակի թեւով կու գայ:
Spring comes on the wings of the nightingale.

Անձրեւ չեղած տեղը հեղեղ չի անի:
There is no flood without rain.

Լաւին հետ կու գայ նաեւ գէշը *Good and bad come together*

Առանց փուշի վարդ չկայ:
There are no roses without thorns.

Վարդ սիրողը փուշն էլ կը սիրի:
He who likes roses must like thorns.

Միսն անոսկոր չի լինի:
There is no meat without bones.

Ձուկն առանց փուշի չի լինի:
There is no fish without bones.

Ամէն չամիչ կոթ մը ունի:
Every raisin has a stem.

Որտեղ տանձ կայ, պոչը հետն է:
Where there is a pear, there is a stem.

Յաջողութիւն եւ ձախորդութիւն եղբայր են:
Fortune and misfortune are brothers.

Ամէն դարիվեր (վերելք) ունի իր դարիվայրը:
Every uphill has a downhill.

Անփուտ (անթերի) լուսնեակն էլ չէ:
Even the moon is not spotless.

Լաւն ու պիտանին չեն կորսուիր
The good and the useful do not perish

Զոդ (մաքուր) ոսկին ժանդ չի բռնի:
Pure gold does not rust.

Ոսկին ցեխին մէջ ալ ոսկի է:
Gold is gold even in mud.

Տաշած քարը գետնին չի մնայ:
A polished stone will not remain on the ground.

Լաւն ու գէշը գործին մէջ կ'երեւայ
Good and bad are seen at work

Լաւ եզը լծան տակին կ'երեւայ, լաւ կնիկը՝ օրօրոցի:
A good ox shows in the yoke, a good woman – at the cradle.

Լաւ հշը բեռան տակ կ'երեւայ:
A good donkey is seen under its load.

Սէւն ու սպիտակը բաղնիսումը կ'երեւայ:
Black and white (skin) is seen in the (Turkish) bath.

Ուղտին քեանտրպազուլթիւնը (լարախաղացուլթիւն) մագէ կա-
մուրջին վրայ կ'երեւայ:
*A camel's skill as a tightrope walker is seen when it crosses the hair-
bridge.*

Որոշ բաներ չեն փոխուիր *Some things do not change*

Էլի էն ջուրն ա, էլի էն ջաղացը:
It's the same water, the same mill.

Էլի էն սուփրեն (սփրոց), էլի էն հացը:
It's the same tablecloth, the same bread.

Էլի էն սանդն է, էլի էն վարսանգը:
It's the same sand, the same varsang*.*

Էշն էն էշն ա, փալանն ա փոխած:
The donkey is the same, only the saddle has changed.

Էականը աննշանին քով կը մոռցուի *The essential is forgotten over the insignificant*

Ուղտը կորցրել ես, լուր^{օն} ման կու գաս:
You have lost the camel and you look for the flea?

Աղջկանը կորցրել, ուլունքին սուգն ա անում:
She lost her daughter; she is mourning her pearl.

Էշը կորցրել են, փալանի յետնէն են ման գալի:
He has lost his donkey; he is looking for the saddle.

Էչի տարտը չեմ, նալների տարտն եմ:
I don't care for the lost donkey; I care for his shoes.

Գլուխը կտրեցիր, մօրուքին վրա՞յ կու լաս:
You cut off the head; are you crying for the beard?

Իւրաքանչիւրին իրեն եղածին համեմատ
Everybody receives according to his worth

Տախտակի կէօրա մեխ կը զարնեն:
One chooses the nail according to the plank.

Երեսի կէօրա ապտակ կը զարնեն:
They give the slap according to the face.

Հոգը քաշողին, լաթը մաշողին:
Sorrow to those who bear it, clothing to those who wear it.
[God gives to people according to their disposition.]

Աստուած սարը կը տեսնի՝ ձուներ կը դնէ:
God sees the mountain and sets the snow.

Աստուած ամէն մարդու սրտի համեմատ կու տայ:
God gives everybody according to his heart.

Ատանկ շան, ատանկ շարական:
For such a dog, such a hymn.

Ան պատին ան ծեփը կը բաւէ:
For that wall, that plaster is enough.

Տաղին ի՞նչ պէտք է ոսկի սանտր:
What is a golden comb to a bald head?

Տամարի (երակ) կէօրայ արիւն կ'առնեն:
They take blood according to the vein.

Ապրողին ապրանք, մեռնողին պատանք:
To the living the goods, to the dead the shrouds.

Ծնածին օրոցք, մեռածին ճաղը (դագաղ):
For the newborn the cradle, for the dead the coffin.

Ուղտին գդալով չեն ջրի:
You can't give water to a camel with a spoon.

Սուրբին աղօթք ընելով կը խաբեն, շանը՝ ոսկորով:
They trick a saint with prayer and a dog with a bone.

Որոշ բաներ անկարելի են
Some things are impossible

Անջուր ջաղացը ալուր չի աղայ:
A waterless mill will not grind flour.

Գէլի հետ աղբէրութիւն չի արուի:
You can't live in brotherhood with the wolf.

Յամբած աղբիւրից ջուր չեն ուզի:
Don't expect water from a dry well.

Գաթան ծոցը պաս (պահք) բռնել կ'ըլլա՞յ մի:
Can you fast with a gata in your pocket?*

Առանց շան գեղ չի լինի:
There is no village without dogs.

Հաւկիթը իր ծայրի վրայ չի կանգնի:
An egg will not stand on its end.

Լուի մը համար եորդանը (վերմակ) չեն այրեր:
You don't burn a blanket because of a flea.

Մուկը բռնելու համար տունը կրակի չեն տայ:
You don't set fire to a house to catch a mouse.

Առիւծը ճանճ չի բռներ:
A lion does not catch flies.

Ծակ թաւայով ձուածեղ չի լինի:
You cannot make an omelette in a leaky pan.

Ճամբորդն անհաց չ'եղնի, հովիւն անկրակ:
No wanderer can be without food, and no shepherd without fire.

Ծակ կճուճը ջուր չի պահեր:
A leaky jar cannot hold water.

Ծուռ քանոնից շիտակ գիծ չի դուրս գայ:
You can't draw a straight line with a crooked ruler.

Ճրագը անձէթ չի վառի:
No oil lamp will burn without oil.

Ճրագն առանց պատրոյգի լոյս չի տայ:
No oil lamp will shed light without a wick.

Մէկ կուկուով գարուն չի գայ:
One cuckoo doesn't make the spring.

Մէկ ոչխարին երկու կաշի չ'ըլլար:
One cannot get two skins from one sheep.

Մէկ քարով պատ չի կայնիր:
A wall cannot be built with one stone.

Պզին ծայրին բռնցքով զարնել չ'ըլլար:
You cannot pound your fist on the point of a pike.

Սոխի անուշը չի լինի:
There are no sweet onions.

Ասեղով հոր չեն փորեր:
You can't dig a well with a needle.

Աղուէսը հաւաքնին զարավու[՞]լ (պահակ):
Can a fox guard a chicken coop?

Գառը գիւլին պահ տուին:
They entrusted the lamb to the wolf.

Որոշ բաներ անվերականգնելի են
Some things are irreparable

Կոտրած ձուկն եւ կիսած հացը չեն սաղանայ:
A broken egg and a halved loaf cannot be fixed.

Ելած աչքը տեղը չի դալ:
An eye out of its socket cannot be put back.

Գետին թափած եղ, էլ չի լցուի իր տեղ:
The oil, if spilled, cannot be refilled.

Սիրտը որ կայ, չուշայ է, որ կոտորուեց, էլ չի սաղանայ:
A heart is like glass; once broken, it cannot be fixed.

Անճամբ ըրածին դարման չկայ:
There is no cure to what you have done to yourself.

Լալով, ողբալով մեռելը չ'ողջննար:
Crying and lamenting won't revive the dead.

Չարիքին պատճառը իրեն խորքին մէջ է
The cause of evil lies in its depth

Ձուկը գլխէն կը հոտի, ջուրը ակէն կը պղտորի:
A fish starts rotting from its head; water gets muddy at its source.

Ծառը քոքէն է հա՛մ չորանում, հա՛մ դալարում:
It's the roots that make the tree dry out or sprout.

Չնչինի ազդեցութիւնն ալ չնչին է
The impact of the insignificant will be insignificant

Ճանճն ի՛նչ ա, որ ճենճն (կեղտ) ի՛նչ լինի:
What's a fly, to fear its filth?

Ծիտը ի՛նչ ա, որ եղը ի՛նչ լինի:
What's a bird, to expect lard from it?

Ծիտը ի՛նչ ա, որ ճուտը ի՛նչ լինի:
What's a bird, to expect a big chick?

Լուն ի՛նչ ա, որ լուի քացին ի՛նչ լինի:
What's a flea, to fear its kick?

Ծիրանն ի՛նչ արաւ, կորիզն ի՛նչ անէ:
What did the apricot do, to expect anything from its pit?

**Կարեւորը կամենալն է
*It's good will that counts***

Էնենց բան չկայ, որ մարդ ուզենայ ու չանէ:
There is nothing you can't do if you want to.

Կամենալ կէս ընել է:
Good will is half the job.

**Ճշմարտութիւնը միշտ ընդունելի չէ
*Truth is not always welcome***

Դրուստ (ճիշտն) ասողին մի ձի, որ ասի ու փախչի:
He who tells the truth needs a horse to escape afterwards.

Դուզ խօսողի գլուխը ծակ ա:
He who tells the truth has a hole in his head.

Շիտակ ասողը տէր չունի:
He who tells the truth has no protection.

Մինչեւ զորդը (ճշմարիտ) գայ, սուտը աշխարհ կ'ուտէ:
By the time the truth arrives, lies will devour the world.

**Որոշ բաներ անխուսափելի են
*Some things are inevitable***

Կուժը ջրի ճամբին կը կոտրի:
The pitcher breaks on the way to the well.

Խոզին ինչքան պատիւ անես, վերջը դանակն ա նրա ջանը:
However you honor a pig, its final fate is the knife.

Կուժը կուժին զարնես, եա մէկը պիտի կոտորուի, եա մէկէլը:
If you hit one pitcher with another, either one or the other will break.

Արծիւը ինչքան էլ որ վեր բարձրանայ, վերջը էլի քարին կը նստի:
However high the eagle flies, he will land on a stone.

Գայլին բերնէն ոչխար չ'ազատիր:
You can't rescue a sheep from a wolf's jaws.

Լաւ լողնորդը վերջը ջրի փայ (բաժին) կ'ըլնի:
A good swimmer will finally become the sea's prey.

Ոտը կոտրած իշին վերջի տէրը գայլն է:
The last owner of a limping donkey is the wolf.

Սոված կատուի ձեռիցը մուկը չի պրծնի:
A mouse cannot escape a hungry cat.

Հազուագիւտ բաները յարգի են ***Rare things are valuable***

Կույրերի թագաւորութեան մէջ մի աչքանին թագաւոր է:
In a blind kingdom, the one-eyed man is king.

Էշ չեղած տեղը չալակով ջաղաց գնալը ամօթ չի:
Where there are no donkeys, it is no shame to carry a load to the mill on one's back.

Գեղը տղամարդ չկար, խորոզի անունն էին դրել Ղարա-Մահմադ:
For want of men in the village, they called the rooster Kara-Mahmad.

Ձի չեղած տեղը էշն էլ մեծ գին ունի:
Where there are no horses, even the donkey is high-priced.

Աղ չեղած վախտը ոչխարը լեզուն քարերին ա քսում:
Where there is no salt, the sheep licks the rocks.

Իրերը տարբեր նպատակներու կրնան ծառայել
Things can be used for different purposes

Դանակ կայ, մարդ կը մորթէ, դանակ կայ, հաց կը քերթէ:
Some knives cut a head, others cut bread.

Մէկ ծաղկէն օձը թոյն կը չինէ, մեղուն՝ մեղր:
From the same flower the serpent draws poison and the bee honey.

Կորածին արժէքը մեծ կ'ըլլայ
Lost things are priceless

Ջրոնած ձուկը մեծ կ'ըլլայ:
A fish that got away is always big.

Կոտրած ամանը գին չ'ունենար:
A broken dish is priceless.

Կորած մազը պարան կը դառնայ:
A lost hair becomes a rope.

Կորած պարանը երկար կը լինի:
A lost rope is always long.

Շատը միշտ չէ, որ լաւ է
More is not always better

Օխտը հարսի եփած փափէն (ալիւրապուր) աղի կ'ըլնի:
If seven women cook the papa, it will be too salty.*

Օխտը վարդապետ մի աղջիկ կնքեցին, անունը դրին Կիրակոս:
Seven priests baptized a girl and named her Kirakos (a male name).

Էն գեղը, որ շատ խորոզ կայ, գիշերը չի լուսնայ:
In a village with too many roosters, there will be no dawn.

Մէկ տուն երկու տանտիկին ըլնի, տախտն անաւել կը մնայ:
If two women command a house, the floor will not get swept.

Chapter 12

ԱՅԲԲԵՆԱԿԱՆ ՅԱԽԵԼՈՒԲԾ ALPHABETICAL APPENDIX

Աւելորդը շուներուն կու տան:
Surplus things you give to the dogs.
[About presents]

Անմուրագատու սրբին խոնկ ու մոմ տանող չի լինի:
Nobody will bring incense or candles to an unresponsive saint.

Աղէկ լողուոր, ձկան փորն է:
A good swimmer ends up in the fish's stomach.

Ամէն բան իր գինն ունի:
Everything has its price.

Ամէն բանի սկիզբն է դժուար:
Everything is difficult at the start.

Ամէն Երուսաղէմ գնացող Հաջի չ'ըլլար:
Not everybody who goes to Jerusalem becomes a Hadji.*

Աշխարհում եա լուծ պիտի լինես, եա՝ եգ:
In this world, you will be either the yoke or the ox.

Աչքը տեսնի, սիրտը կ'ուզէ:
What the eye sees, the heart desires.

Առաջ փախչողին կը բռնեն:
The ones who flee are caught first.

Բաց բերանը ճանճ կը մտնի:
An open mouth captures flies.

Բեռին տակ էչը չի զուար:
The ass does not bray when loaded.

Գայլը արիւնով է հարբում:
The wolf gets drunk on blood.

Գայլին ինչքան շուտ սպաննես, էնքան քիչ վնաս կը քաշես:
The sooner you kill the wolf, the less harm you will know.

Գդալից մինչեւ բերան շատ ճամբայ կայ:
From the spoon to the mouth is a long way.

Գէշ խապարը թէզ (շուտ) տեղ կը հասնի:
Bad news travel fast.

Գէշ տանտէրը, քիրաճիին տանտէր կ'ընէ:
A bad landlord will make the tenant a landlord.

Գողը լուսնեակի թշնամի է:
The moon is a thief's enemy.

Գովեցին խանումը, քաքեց փոխանումը:
They praised the lady, she shat in her pants [i.e., out of joy].

Դանակը ոսկորին է հասել:
The knife has reached the bone.
[i.e., Patience has run out.]

Դատարկ տաշտին գող չի գնայ:
No thief would go near an empty kneading-trough.

Երթալ կայ, չգալ կայ. գալ կայ, չգտնալ կայ:
You may leave and not come back; you may come back and not find.
[People bidding farewell don't know whether they will meet again.]

Երկաթ ծամելու համար, պողպատէ ակռաներ պէտք է ունենալ:
To chew iron you need teeth of steel.

Երկինքէն է իջեր, ոտքերն ամպոտ են:
He came down from heaven; his feet are still in the clouds.
[About absent-minded people.]

Էշը հեծեր, էշ կը փնտռէ:
While riding the ass, he is searching for the ass.

Էշը ցերսումը մնաց, տիրոջից ուժովը չկար, որ հանի:
The donkey got stuck in the mud; there was nobody stronger than his master to pull him out.

Էշը գիտէ, որու երեսին կը զուայ:
The donkey knows in whose face to roar.

Էշը մատաղ չի լինի, էշագինը հո կ'ըլնի:
The donkey cannot become a matagh, but its selling price can.*

Էս խմորը շատ ջուր կը վերցնի:
This dough will absorb lots of water.
[i.e., This problem needs a lot of time and effort to be solved.]

Էսօր ինձ, էգուց քեզ:
Today (it happens) to me; tomorrow, to you.

Թատա աւելը լաւ կ'աւլէ:
New brooms sweep clean.

Թացը չորի հետ չեն վառի:
One should not burn the wet with the dry.

Ժամէն (եկեղեցի) ես կու գամ, քարոզ դո՞ւն կու տաս:
I am coming from church, you are doing the preaching?

Իչուն վրայէն ընկնողը մեռաւ, ձիուն վրայէն ընկնողը չմեռաւ:
He who fell from the donkey died; he who fell from the horse survived.

Իրիկուան լացիկ, խլիսուան (լուսաբաց) ծաղրիկ:
What is lamented at night will be laughed at in sunlight.

Լոն տաւա (ուղտ) կը շինէ:
He is making a camel out of a flea.

Խաչին տէրը գօրաւոր կ'ընէ:
It's the bearer who makes the cross powerful.

Խելք ու տարտ չունեցողը երկար կ'ապրի:
He who has neither brain nor worries, will live long.

Խէրը կ'ընէ, խիարն ալ հետը:
He does the favor, but the disfavor with it.

Խեղդուածին տանը չուանի անուն չեն տայ:
Don't speak of rope in a drownd man's house.

Խորովածը չկերանք, ծխից քուացանք:
We didn't eat the kebob, but the smoke ate up our eyes.*

Խունկը խաչին կը վայլէ:
The incense suits the cross.

Միտը ցորեն տեսնելիս ականաթը (թակարդ) աչքը չի գալիս:
When a bird sees the grain, it forgets the trap.

Մովից գդալ-գդալ տանելով, ջուրը չի պակսի:
You cannot drain the sea with a spoon.

Մովն ընկնողը անձրեւէն չի վախնար:
He who has fallen in the sea will not fear the rain.

Կատղած շան դեղն սպանելն ա:
Killing it is the best cure for a mad dog.

Կատուի խաղը մկան մահն է:
The cat's game is the mouse's death.

Կատուին կտրիցն էլ գցես, մէջքը գետնին չի առնի:
Drop a cat even from the roof, her back won't touch the ground.

Կուժ կոտրողն էլ մէկ ա, ջուր բերողն էլ:
It is the same person who carries the jug and who breaks it.

Կուժ չինող շատ, կոթ դնող քիչ:
There are many who make a jug, few who put a handle on it.

Կրակի վրայ եղ չեն լցնի:
Do not pour oil on the fire.

Համտես, համտես – տակը տես:
Taste it, taste it, until you waste it.
[Lit.: ..., “until you see the bottom”.]

Հանգիստ ջուրը, հանգարտ գետը կը փորէ գլխարները:
Still waters and calm rivers consume the borders.

Հաչել չգիտցող շունը, վրան գայլ կը բերէ:
Dogs that don't bark will bring wolves upon them.

Հացի թանկութիւն, մահի էժանութիւն:
Bread is expensive, death is cheap.

Հաւը կուտին կը վազի:
The hen runs to the grain.

Հեռանալ կայ, մոռանալ չկայ:
You can leave, but you won't forget.

Հեռու կաց, քաղցր կաց. որ մօտեցար, կը դառնանաս:
Stay afar and stay sweet; if you come close, you'll lose your sweetness.

Հորթը որ կովէն առաջ անցնի, գայլը կ'ուտէ:
If the calf runs ahead of the cow, it will be devoured by the wolf.

Հօրն ու մօր յարգը չիմացող զաւակը, Աստծու յարգն ի՞նչ իմանայ:
If a child does not honor his parents, how can he honor God?

Ձեռնոց դնող կատուն մուկ չի բռներ:
A cat that wears gloves cannot catch a mouse.

Ձեռքս բան, ոտքս գերեզման:
My hands at work, my feet in the grave.

Ձիի աքացուն ձին կը դիմանայ:
Only a horse can endure a horse's kick.

Ձին ձի անողը տէրն է:
It's the rider who makes the horse – a horse.

Ձուկը գլխից պիտի բռնես, որ չփախչի:
Grab the fish by its head, so it doesn't escape.

Ձուկն ի ծովին, տապակը կը դնէ ի կրակին:
While the fish is in the water, he puts the pan on the fire.

Ճանճը առիւծին ականջը կը մտնէ, կը յաղթէ:
The fly enters the ear of the lion and conquers him.

Ճանճը ճենճին կը վազէ:
A fly will fly to filth.

Ճիկար բերողը միս էլ կը բերէ:
He who brings liver will bring meat as well.

Մահլի ոսկորը, մահլի շանը կը հասնի:
The neighborhood's bones are for the neighborhood's dogs.

Մատանիքին չեն տայ, մատին կը տան:
They don't reward the ring, they reward the finger.

Մարդ բան ունենայ անի, որ չունենայ՝ մեռնի:
One should have work to do; if not, he is better off dead.

Մարիֆաթը (չնորճք) պազարը (չուկայ) չեն ծախեր:
They don't sell talent in the marketplace.

Մասխարէն մարդ չի սպանի:
Mocking will not kill anybody.

Մեծ գետի ճամբէն մեծ կ'եղնի:
Big rivers have big passages.

Մեծ ծովին մէջ մեծ ձուկ կ'ըլլի:
In big waters there are big fish.

Մէշան (անտառ) քիչ տանողն է պարպել:
He who took "little-by-little" emptied the forest.

Մեռելի տեղն էլ մի քիչ լին պիտի լինի:
Even the dead need a wider space.

Մէկ աչքն մէկալին չի հաւատար:
One eye does not trust the other.

Մէկ եմ ու բեկ եմ:
I'm one, but unique.

Մի ձեռը որ չեն կարա կտրել, կը պաչեն գլխին կը տանեն:
If they cannot cut off a hand, they kiss it and press it to their forehead.

Մի չէ-ն փրկէ ամէն չարէն:
One “no” saves you from any blow.

Մինչեւ չքանդուի, չի շինուի:
It's got to be destroyed before it is built.

Մկան համար կատուիցը մեծ գազան չկայ:
For a mouse there is no bigger beast than a cat.

Մուկը իր ելած ծակը գիտէ:
A mouse knows the hole from whence it came.

Մօրուքը համրեր են:
They have counted the hairs of his beard.
[i.e., They know his weaknesses.]

Յոյսով ապրողը, անյոյս ա մեռեր:
He who lived in hope, died hopeless.

Նամարդի բակումը ո՛չ վարդ կը բուսնի, ո՛չ մանիչակ:
In the brute's garden, neither roses nor violets will grow.

Նեղն ընկած կատուն ասլան կը դառնայ:
A cornered cat will become a lion.

Շան խաղալը խածելն ա:
For the dog, playing means biting.

Շանը ծովը լակելովը, ծովը չ'աղտոտիր:
By lapping its water, a dog will not soil the sea.

Շանը պառկած տեղը փշրանք չի լինի:
Where the dog lies, there will be no crumbs.

Շունը ո'չ ինքը կ'ուտէ գխոտն, եւ ո'չ գառին կը թողու որ ուտէ:
The dog won't eat the hay, nor will it allow the lamb to eat it.

Ո'չ քաղցր եղիր, որ կլուն, ո'չ դառն եղիր, որ թքուն:
Don't be sweet and swallowed, nor be sour and spurned.

Որ շունը կ'ուզեն սպաննել, կատղած անուն կը հանեն:
When they want to kill a dog, they pronounce him mad.

Ով հաց մը չտայ շանը, մաքի մը կու տայ գելուն:
He who does not give his dog food will give the wolf a lamb.

Ով կը խաղայ, նա կը կաղայ:
He who dances is bound to limp.

Ոտը դրած տեղը կը չորանայ:
Wherever he steps, it dries out.

Որտեղ բարակի, քնտեղ կտրուի:
Where it gets thin, let it break there.

Ուզողի մի երեսը սեւ, չտուողի՝ երկուսը:
He who requests has one shame; he who refuses two shames.

Ուղտ հեծնողը կուզէ-կուզ ման չի գայ:
He who mounts a camel will not become hunch-backed.

Ուղտը որ սատկի էլ, կաշին մի իշաբեռ է:
Even when the camel is dead, its hide has a price.
[Lit. ... "his hide would make enough of a load for a donkey"]

Չախմախն քնտեղ թափ տուր, որտեղ կրակ չկայ:
Light the lighter where there is no fire.

Չամուրը (ցեխը) պառկէ', խալիպդ (կաղապարդ) տէս:
Lie down in the mud and see the impression you leave.

Չհաւնած քարը աչք կը հանէ:
Even a worthless stone can pierce your eye.

Պատէն ընկնողը, պատէն ընկնողի հալից կը հասկանայ:
He who once fell from a wall understands how others who have fallen from the wall feel.

Պղինձը վար ինկաւ չկոտորուեց, ձէնը վեր ելաւ:
The copper kettle didn't break when it fell, but it made a lot of noise.

Պղտոր ջուրին մէջ ձուկ բռնելը դիւրին է:
It is easy to catch fish in muddy waters.

Ձաղացից ես եմ գալիս, դու ես ալրոտեր:
I am coming from the mill, you are covered with flour.

Ջրէն ու քարէն չվախեցողը, Աստուծոյ ալ չի վախնար:
He who doesn't fear water and rock doesn't fear God.

Ջրի կուժը ջրի ճամբին կը կոտորի:
The water jug will break on its way to the water.

Ռազիլ ըլնելուց, մեռնելը լաւ է:
Death is better than disgrace.

Սագը հաւին գրաւական չեն տար:
Don't pawn a goose for a hen.

Սերը սովորն ա կերել, թանձ՝ մոլորը:
The cream for the user, the tan for the loser.*
[i.e., People get from life according to their drive.]

Վազող ձիու գլխին չեն զարկի:
Don't hit a running horse on the head.

Վազող ջուրը կեղտ չի բռնէ:
Running waters don't get muddy.

Տատրակը որ բուն շինող ըլնէր, իր բունը կը շինէր:
If the turtle-dove were a nest builder, it would build its own nest.

Տուն շինող կացինը դուրսը կը մնայ:
An axe that builds a house will be left outside.

Տանը ասլան, չոլումը կատու:
At home a lion, on the field a cat.

Ցերեկը ձութ կը ծամէ, գիշերը ձէթ կը վառէ:
In daytime he chews gum, at night he burns oil.

Փայ անողին փայ չմնաց:
The partitioner is left with no portion.

Փէշքաշ ձիու ատամները չեն նայի:
Never look a gift horse in the mouth.

Փուշը մէկ-մէկ կը հանեն:
Thorns are pulled out one-by-one.

Քաջալը որ դեղ անող ըլնի, իրա գլխին կ'անի:
If the bald man had a cure, he would use it for his head.

Քարի միջից ջուր հանող է:
He can squeeze water from a stone.

Քունը քուն կը բերի:
Sleep makes you sleep.

Օձը որ օձ ա, մարդի ջուր խմելիս չի խեթի:
Even a snake won't hurt someone who is drinking water.

Օձի ձագը չի սիրուիր:
You cannot love the snake's young.

Օձից էլ դեղ են շինում:
Even from a snake they make a drug.

Օտարի ձեռքով լաւ է փուշ քաղել:
It's easy to gather thorns with somebody else's hands.

Օրն որ չըլլայ, տարին չ'ըլլար:
If it weren't for the day, there would be no year.

NOTES

1. *Paremiology* = from Greek, *παροιμία* proverb” and *λογία* study” = “study of proverbs.”

2. There exists a small number of Armenian-English proverb anthologies. The oldest of these is that of Rd. Bayan at the Armenian Monastery of S. Lazarus (1907) which includes 200 Armenian proverbs. Smaller collections, published recently in the U.S., are for the most part aimed at American-Armenian families. The most extensive bilingual collection of Armenian proverbs, accompanied by a scholarly introduction of 168 pages, was written by Dora Sakayan. It appeared under the title: *Armenian Proverbs. A Paremiological Study with an Anthology of 2,500 Armenian Folk Sayings Selected and Translated into English*, Delmar & New York: Caravan Books, First printing: 1994, 477 pp., Second revised printing: 1995, 525 pp.

The present edition represents the third printing of *Armenian Proverbs* by Dora Sakayan. It contains the same proverb collection as in the first two editions, but a more condensed introduction.

3. All English translations of the Armenian proverbs in this book are my own.

4. Armenian is an ancient yet vibrant language that represents its own independent branch in the Indo-European family of languages. There are six million people who speak Armenian around the world and they have been divided geographically and linguistically into two communities, the Eastern and the Western. Accordingly, as a literary language Armenian exists in two versions: East Armenian (EA) and West Armenian (WA). EA is based on the dialect of the Ararat valley and the city of Yerevan. WA originates from the Armenian dialect of Istanbul. EA is the official language of the Republic of Armenia, as well as the vernacular of Armenians living in the former Soviet Union, Iran, and India. WA is used in the greater Armenian Diaspora throughout the Middle East, Asia Minor, Europe, Australia, and the Americas. It is noteworthy that in the last few decades, many Armenians have left their homeland and settled in the West. Thus the Diaspora increasingly uses both varieties of Armenian, which makes it difficult to draw a strict distinction between East and West Armenian communities.

Differences between the two versions of Armenian manifest themselves in both grammar and vocabulary, but most significantly in the pronunciation of consonants. Both versions of Armenian uses the same alphabet, only with a different reading (see p. 232-233). Orthography also differs: While WA preserves traditional orthography as found in Grabar, the Classical Armenian, in the early years of Soviet Armenia a simplifying spelling reform was adopted for EA. In the present book, the spelling of Armenian proverbs follows the traditional orthography as used for WA.

Because of the linguistic and sociocultural division, it is often difficult for the isolated child of the Diaspora to understand and appreciate all the messages which Armenian proverbs convey. At times, EA terms and particularly regionalisms can make no sense to the West Armenian reader. The introductory study of this book (see p. ix), the commentaries in the anthology, and the glossary (p. 235) were written with these difficulties in mind.

5. Whatever the cause—modern technology, corporate and political language, streamlined verbal expression, a change in values—one cannot help but notice with regret that the use of proverbs is today in decline everywhere, and particularly on the North American continent.

6. See *Հանդարտյան Արամ. Առածանի* [Ghanalanian, Aram. Collection of Proverbs.] Yerevan, Armenian Academy of Sciences Press, 1960.

7. Throughout the years, proverbs in various languages have captivated my attention. “Archaisms in German Proverbs” was the title of my master’s thesis. Later, I was for a number of years intensely involved in the preparation (in collaboration with K. Aghayekian) of a German-Armenian proverb lexicon, a project which had to be abandoned on the eve of completion because of my departure from Soviet Armenia. Many years later, in 1988, the lexicon was published with two new co-authors and substantial modifications, one of which was the unfortunate stylization of the Armenian proverbs and with it the loss of all dialectisms. Another modification was the omission of my name in accordance with Soviet censorship rules, which up to 1988 deprived expatriate authors of authorship (see Aghayekian et al. *German-Armenian Proverb collection*, Yerevan:1988).

In 2001, my bilingual Armenian-German proverb collection with an introductory essay appeared in a prestigious publishing house of Germany: *Armenische Sprichwörter*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 2001, 275 pp.

8. Internationally renowned expert on proverbs, Wolfgang Mieder, identifies the proverb “*It takes two to tango*” as of American coinage.

9. Note that the established encyclopedic Latin name of the fruit *apricot*, one of the most common and favorite fruits in Armenia (Armenian *ծիրան tsiran*), is *Prunus armeniaca*, “Armenian plum.” Although native to the Far East, the apricot has long been cultivated in Armenia, from where it was introduced into Europe and the USA.

10. This proverb found its way into Armenia via the translation of Stalin’s address to the Soviet people in 1941 after the Germans’ sudden attack on the Soviet Union. Promising victory, he ended his address with these words.

11. Azerbaijani is a Turkic language that is very close to Turkish. For centuries under Turkish rule, many Armenians spoke Turkish and were able to communicate with Azerbaijanis.

12. If I am permitted a personal aside: as a teenager I was impressed by the fact that my paternal grandfather’s letters to my father were written in Turkish but with Armenian characters. When I asked my father why this was so, he replied: “This is because of the sad history of our people.”

13. In the past, there are many instances of Turkish-language texts printed

with Armenian script. Worth mentioning among them are the newspapers *Manzume-i Efkar* (**Կարծիքներու շարք**) [Series of Opinions] (1866-1917), *Tercüman-/Efkar* (**Կարծիքներու թարգման**) [Interpreter of Opinions] (1877-1884) and *Ceridey-i S'arkiye* (**Արեւելեան Օրագիր**) [Oriental Daily] (1885-1913).

14. The term “*macaronic*” originally (since the 17th century) referred to a vernacular verse or rhyme which included Latin elements. This term applies now to a native text containing elements of any other language as well.

15. Some proverbs are still circulating in their classical Armenian forms. When the importance of self-examination has to be stressed, Armenians say: **Ծանի՛ր զքեզ**: Compare the Greek equivalent of this Platonian saying: *Γνωθὲι σεαυτόν* and the Latin one: *Nosce te ipsum* — “*Know thyself*.”

16. The discussion of archaic forms, as well as historical names of people and places in Armenian proverbs would lead us beyond the scope of this introduction. In any case, proverbs with geographic names defy translation since they refer to very specific socio-cultural details, inaccessible to the foreigner. Therefore, I have kept them to a minimum in this collection.

17. **Թոնիր** [*toneer*] is a conical fire pit, built out of *touf**, used in the preparation of the Armenian traditional bread **լավաշ** [*lavash**] and of other meals. *Lavash** dough is rolled out and pressed against the hot walls of the *toneer**. It is still found in its original form in many rural Armenian households.

18. This species of sheep with an enormous tail, descendent from wild sheep, is found throughout the desert and semi-desert areas of Asia and North Africa. They are known to endure long periods of heat and drought, as well as scarce vegetation. Most importantly, they are recognized by their immense tails, consisting entirely of fat, with a weight usually ranging from 12 to 30 kg (30 to 74 lb). *Armenian Soviet Encyclopedia*, vol. 3. 1977 (Yerevan: Armenian Academy Press, 1977).

19. Note the combination of near-rhyme and alliteration in the use of these two words: *dmak* / *danak*.

20. The noun **Տէր** [*der W / ter E*] with its many equivalents in English (compare “Lord,” “God,” “master,” “owner,” “boss,” etc., also metaphorically “protector,” “guardian,” “caretaker,” “custodian,” “trustee,” “supporter,” “beholder,” etc.) is a high-frequency component in Armenian proverbs. This noun has been problematic throughout the translation of proverbs in this work.

The Armenian Alphabet

(West Armenian Reading)

<i>Printed Letter</i>	<i>Name</i>	<i>Transliteration</i>	<i>Pronunciation</i>
Ա	ա	ayp	[a] as in car
Բ	բ	pen	[p] as in paper
Գ	գ	kim	[k] as in kind
Դ	դ	tah	[t] as in ten
Ե	ե	yechh	[ye], [e], [y] as in yes or there
Զ	զ	zah	[z] as in zest
Է	է	eh	[e] as in or there
Ը	ը	ət	[ə] as in bird
Թ	թ	toe	[t] as in team
Ճ	ճ	zhch	[zh] as in pleasure
Ի	ի	enee	[i] as in bee
Լ	լ	lyun	[l] as in light
Խ	խ	kheh	[kh] as in as in Bach or Jose
Վ	վ	dzah	[dz] as in kids
Կ	կ	gen	[g] as in go
Հ	հ	hoe	[h] as in hot
Ձ	ձ	tsah	[ts] as in lots
Ղ	ղ	ghad	[gh] as the French r
Ճ	ճ	jeh	[j] as in journal
Մ	մ	men	[m] as in mine
Յ	յ	hee	[h] or [y] as in her or in yes
Ն	ն	noo	[n] as in nine
Շ	շ	shah	[sh] as in shine
Ո	ո	voe	[vo] or [o] as in vocal or in orbit
Չ	չ	chah	[ch] as in chair
Պ	պ	beh	[b] as in bear
Ջ	ճ	chch	[ch] as in chair
Բ	ռ	ra	[r] trilled r as in Russian
Ս	ս	seh	[s] as in say
Վ	վ	vev	[v] as in vase
Տ	տ	dyun	[d] as in door
Ր	ր	reh	[r] as in right
Յ	յ	tsoe	[ts] as in lots
Ի	ւ	hune	[v] as in love
Փ	փ	pyur	[p] as in paper
Գ	գ	keh	[k] as in kind
Օ	օ	oe	[o] as in all
Ֆ	ֆ	feh	[f] as in file

The Armenian Alphabet

(East Armenian Reading)

<i>Printed Letter</i>	<i>Name</i>	<i>Transliteration</i>	<i>Pronunciation</i>
Ա	ա	ayb	[a] as in car
Բ	բ	ben	[b] as in bar
Գ	գ	gim	[g] as in good
Դ	դ	dah	[d] as in door
Ե	ե	ye ^h	[ye] or [e] as in yes or there
Զ	զ	zah	[z] as in zest
Է	է	eh	[e] as in or there
Ը	ը	ə ^h	[ə] as in bird
Թ	թ	t ^h oe	[t ^h] aspirated as in team
Ճ	ճ	zh ^h	[zh] as in pleasure
Ի	ի	enee	[i] as in bee
Լ	լ	lyun	[l] as in light
Խ	խ	k ^h eh	[k ^h] as in Bach or Jose
Ս	ս	tsah	[ts] a plosive ts kids
Կ	կ	ken	[k] a plosive k as in stock
Հ	հ	hoe	[h] as in hot
Ձ	ձ	dzah	[dz] as in odds
Ղ	ղ	ghat	[gh] as the French r
Ճ	ճ	jeh	[ch] as in Mine
Մ	մ	men	[m] as in mine
Թ	թ	hee	[y] as in yes
Ն	ն	noo	[n] as in nine
Շ	շ	shah	[sh] as in shine
Ո	ո	voe	[vo] or [o] as in vocal or in orbit
Չ	չ	ch ^h ah	[ch ^h] aspirated as in chair
Պ	պ	peh	[p] a plosive p as in copper
Ջ	ջ	jeh	[j] as in journal
Բ	բ	rah	[r] trilled rrr as in Russian
Ս	ս	seh	[s] as in say
Վ	վ	vev	[v] as in vase
Տ	տ	tyun	[d] a plosive t as in rotten
Ր	ր	reh	[r] a liquid r as in right
Յ	յ	ts ^h oe	[ts ^h] aspirated as in lots
Ո	ու	oo	[u] as in tool
Փ	փ	p ^h yur	[p ^h] aspirated as in paper
Գ	գ	k ^h eh	[k ^h] aspirated as in kind
Օ	օ	oe	[o] as in all
Ֆ	ֆ	feh	[f] as in file

Glossary

(*W*= West Armenian, *E* = East Armenian)

Agha: originally a title of honor in Turkey; also a form of polite address; in colloquial Armenian, used for “master,” “boss,” “gentleman”

aror: ancient predecessor of the *դուլթաւ* [*goutan E / koutan W*], a plough made mostly from wood

Ayb E / Ayp W: name of the first letter in the Armenian alphabet

bakht E / pakht W: “fate,” “destiny,” “luck”

bantoukhd see *pandoukht*

bekmez E / pekmez W: grape juice condensed to a thick sirup, similar to honey

boulgour: processed wheat (boiled, dried, and cracked)

cheer: dried fruit: mostly raisins, dried apricots, peaches, and prunes

dadjig see *tachik*

dakr see *tagr*

dal see *tal*

dev E / tev W: an imaginary figure in Armenian folk belief: a giant demon who lives in the mountains far away from people and behaves like a brigand

dmak E / tmag W: the tail of a species of sheep commonly found in Armenia; the *dmak E / tmag W* is very large and consists entirely of fat

dolma see *tolma*

dzavar E / tsavar W: the Armenian equivalent of *boulgour* (q.v.)

florin(s): ancient gold coin(s)

gata E / kata W: short pastry with a sweet filling made of butter, sugar, and flour

gharib E / gharip W: Armenian expatriate who was forced by financial hardship and/or political strife to leave the homeland and live abroad

grogh: Angel of death

Hadji: title given to a person after a pilgrimage to Jerusalem

halva: Oriental dessert prepared from tahini (sesame seed paste), sugar or honey, and possibly nuts

harissa: a festive meal consisting of well-cooked meat (lamb or poultry) blended into a porridge of boiled wheat. It is served with melted butter.

ishkhan: the trout of Sevan Lake, known as the prince of trout, hence its name *ishkhan* “prince”; its special taste is attributed to the very cold water of Lake Sevan (2,000 meters above sea level) and to minerals from mountain springs

kachk: in Armenian mythology, an evil male ghost of human origin who tortures humans and animals at every opportunity

kamancha: Armenian string instrument, also found in Transcaucasia, Iran and other neighboring countries

kebob: grilled chunks of ground meat

kenakal E / kenegal W: a brother-in-law, the husband of a *keni* (q.v.)

keni: a sister-in-law, the wife’s sister

khhash: hearty soup prepared from cow hooves and/or tripe; also called *pacha* (q.v.)

khavits E / khavidz W: an Armenian dessert-porridge consisting of fried flour, butter, sugar, and water or milk

khorovats E / khorovadz W: grilled meat, usually lamb

kismet: “share of luck”

korkot E / gorgod W: cracked wheat

lavash (hats): a long, very thin oval-shaped wheat bread baked normally in a *toneer* (q.v.)

maj: the helm of the *aror* (q.v.)

matagh E / madagh W: a sacrifice promised to God or saints in return for the fulfillment of a wish; also an offering to commemorate deceased relatives

matsoun E / madzoun W: Armenian variety of yogurt

ner: a sister-in-law, the wife of a *tagr E / dakr W* (q.v.)

odjakh: traditional fireplace or hearth; symbolizes the home, the household, the family, or generation

pacha: Turkish word for *khhash* (q.v.)

pakht see *bakht*

pandoukht E / bantoukhd W see *gharib E / gharip W*

panir E / banir W: the most basic white cheese, similar to feta cheese

papa: porridge-like soup consisting of cracked grain and milk or yogurt

piaster: ancient monetary unit

pilaf or plaf: rice cooked with water, salt and butter and/or broth

pout: weight unit (16 kg.)

samovar: Russian-made teaboiler

sanahayr: the father of their godchild; used by godparents

sanamayr: the mother of their godchild; used by godparents

saz: Armenian string instrument, also found in the Near East; known for its serene and subdued sound

Sultan: an Islamic sovereign, used in proverbs to indicate wealth and power

tachik E / dadjig W: a name for the Persian, Arab, Turkish, or other foreign exploiter

tagr E / dakr W: brother-in-law, the husband’s brother

tal E / dal W: sister-in-law, the husband’s sister

tan: a common drink or cold soup consisting of water and yogurt

tmag see *dmak*

toneer: conical fire pit built from *touf* (q.v.); used in baking *lavash* bread (q.v.) and meat dishes; typically found in rural Armenian households

Vezir: the next in rank after the *Sultan* (q.v.) in an Islamic government

vishap: figure in Armenian mythology, often portrayed as a dragon or a giant serpent

Zatik E / Zadig W: *Easter*

zhazhik: 1. drained yogurt or cottage cheese; 2. yogurt mixed with cucumber

zoufna: Armenian wind instrument, known for its shrill and penetrating sound.

DORA SAKAYAN

**ARMENIAN PROVERBS
IN ENGLISH TRANSLATION**

Cover design – Maro Manavian
Computer design – Maro Manavian

Հեղինակը հաստատում է, որ ծանոթ է «ԵՊՀ գրահրատարակչական քաղաքականությանը», և գրքում առկա փաստերը, դիրքորոշումները, կարծիքները շարադրված են հեղինակային իրավունքի և էթիկայի միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքների պահպանմամբ:

Published by “COPY PRINT” LTD.
Khorenatsi str. 4 lane, 69 home.

Submitted for publication 12.06.2024.
Size 60x84¹/₁₆: Publisher: 18.125 press.
Issues 500.

YSU Press
Yerevan, 0025, Al. Manoogian 1
www.publishing.am

Some excerpts from reviews on D. Sakayan's first edition of
ARMENIAN PROVERBS

"The collection of the 2500 proverbs is magnificent and invaluable not only to English speakers in general, but also to serious scholars interested in proverbs as well as the Armenian culture, history, language, folklore, etc. (...) This is a masterful proverbial study!"

Wolfgang Mieder, University of Vermont, Editor of *PROVERBIUM*, *Yearbook of International Scholarship*, 1994

"From the rich treasury of Armenian proverbs, Dora Sakayan has compiled a great selection, giving them a scrupulous philological treatment. The author was able to present to the world a wonderful portion of the Armenian mind and soul."

Hovhannes Barseghian, YSU, Armenia, in *Annual of Armenian Linguistics*, 1995

"The main part of the work, the "Anthology," presents 2500 separate entries. In this way, a representative overview is given, well balanced between the Eastern and Western areas. All proverbs are given in the Armenian alphabet; they have been translated into English with astounding precision and linguistic empathy."

Uwe Bläsing, Leiden University, in *Annual of Armenian Linguistics*, vol. 22-23, 2003

"... Fascinating specifics of Armenian life and culture permeate this proverb collection. ... An exciting addition to the study of Armenian proverbs. A careful and scholarly approach to the subject, the book is eminently readable. Highly recommended!"

Kenneth L. Nalibow, University of Vermont, in *PROVERBIUM*, vol. 14, 1997.

"Dora Sakayan's *Armenian Proverbs* is a landmark study of an important area of Armenian literature and culture. (...) Equally important is the contribution that it will make to comparative studies of Armenian literature and culture with those of other peoples and nations. It is a book of wonderful wisdom distilled from the ages."

Barlow Der Mugurdechian, CSU Fresno, in *ARARAT* quarterly, 1997

"This book should indeed appeal to a broad audience and is recommended for academic collections as well as for Armenian families."

George Shirinian, Zorian Institute, Canada, in *Journal of the SAS*, vol. 12, 2001